

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΔΥΤΙΚΗΣ ΜΑΚΕΔΟΝΙΑΣ
ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΗ ΣΧΟΛΗ ΦΛΩΡΙΝΑΣ
ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΟ ΤΜΗΜΑ ΔΗΜΟΤΙΚΗΣ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗΣ

**ΘΕΜΑ : Τα πρόσωπα της Εθνικής Άμυνας Θεσσαλονίκης μέσα από το
αρχείο του Ελευθερίου Βενιζέλου**

Το βιογραφικό τους , η δράση τους και οι αναφορές του Τύπου

ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΗ ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ
ΤΗΣ ΑΡΕΤΗΣ ΑΝΤΩΝΙΑΔΟΥ

ΕΙΣΗΓΗΤΡΙΑ ΚΑΘΗΓΗΤΡΙΑ Κα ΣΟΦΙΑ ΗΛΙΑΔΟΥ- ΤΑΧΟΥ

ΓΙΑ ΤΗΝ ΑΠΟΚΤΗΣΗ ΤΟΥ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΟΥ ΤΙΤΛΟΥ ΣΤΙΣ
ΑΝΘΡΩΠΙΣΤΙΚΕΣ ΣΠΟΥΔΕΣ: Ζητήματα Ιστορίας, ιστορικής
εκπαίδευσης και εκπαιδευτικής πολιτικής.

Περιεχόμενα

Περίληψη.....	7
Abstract	8
Εισαγωγή.....	9
Κεφάλαιο 1. Η αρχή του εθνικού διχασμού	17
1.1. Διαμάχη Κωνσταντίνου και Βενιζέλου	17
1.2. Α΄ Παραίτηση Βενιζέλου	21
1.3. Β΄ Παραίτηση Βενιζέλου	25
1.4. Ο Ελληνικός και ξένος τύπος για την επικρατούσα κατάσταση	28
1.5. Τα Νοεμβριανά.....	31
1.6. Το «Ανάθεμα»	38
1.7. Σύνοψη βασικών θεμάτων που αναπτύχθηκαν.....	39
Κεφάλαιο 2: Η Κυβέρνηση της Θεσσαλονίκης.....	41
2.1. Επιτροπή Εθνικής Άμυνας - η πρώτη οργάνωση	41
2.2. Ο Βενιζέλος και το Κίνημα Εθνικής Άμυνας- Η αρχή έγινε στην Κρήτη	44
2.3. Το Κίνημα της Εθνικής Άμυνας στη Θεσσαλονίκη- Ένα νέο κράτος γεννιέται	44
2.4. Τα πρόσωπα που στήριξαν τον Βενιζέλο και το Κίνημα της Θεσσαλονίκης μέσα από τα γεγονότα	46
2.5. Προσαρτήσεις περιοχών – Ο Αλέξανδρος Παπαναστασίου, ο ιθύνων νους.....	53
2.6. Οι προσαρτήσεις περιοχών και η προσπάθεια ενσωμάτωσης της Κύπρου – Ο ρόλος του Λεωνίδα Λαπαθιώτη	55
2.7. Λόγιοι, καλλιτέχνες, ακαδημαϊκοί στηρίζουν τον Ελευθέριο Βενιζέλο	58
Κεφάλαιο 3. Δυσκολίες της εποχής.....	62
3.1. Το Πρόβλημα του Επισιτισμού - Οι Σύμβουλοι Αβέρωφ, Πολίτης, Εμπειρικός.....	62
3.2. Εμπόριο θεικού άνθρακα-θεικού χαλκού, Άλατος.....	67

3.3. Προβλήματα Ταχυδρομείου-Επικοινωνίες	68
3.4. Προβλήματα στην εμπορική ναυτιλία	71
3.5. Η Αγροτική Μεταρρύθμιση του 1917. Ανδρέας Μιχαλακόπουλος – Αλέξανδρος Μυλωνάς	73
3.6. Εκπαιδευτική μεταρρύθμιση 1917 – Γληνός, Τριανταφυλλίδης, Δελμούζος.....	77
Κεφάλαιο 4. Τα πρόσωπα της Εθνικής Άμυνας Θεσσαλονίκης	82
4.1. Ελευθέριος Βενιζέλος.....	88
4.2. Παύλος Κουντουριώτης, Ναύαρχος.....	92
4.3. Παναγιώτης Δαγκλής, Στρατηγός	96
4.4. Νικόλαος Πολίτης	98
4.5. Θεμιστοκλής Σοφούλης	102
4.6. Μιλτιάδης Νεγρεπόντης-Υπουργός Οικονομικών	105
4.7. Δημήτριος Δίγκας	107
4.8. Γεώργιος Μ. Αβέρωφ	110
4.9 Ιωάννης Ηλιάκης – Γενικός Διοικητής Δυτικής Μακεδονίας	112
Συμπεράσματα.....	119
Επίλογος.....	131
Βιβλιογραφία - Αρθρογραφία.....	134

Κατάλογος Εικόνων

- Εικόνα 1: Φωτογραφία από το αρχείο του Μουσείου Μπενάκη. Είσοδος του Βασιλείου Γεωργίου Α΄, συνοδεία του διαδόχου Κωνσταντίνου-ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ 29/10/1912 (Μουσείο Μπενάκη). (Πηγή: ΚΑΤΣΙΓΕΡΑΣ ΜΙΧΑΛΗΣ, «ΟΙ ΦΩΤΟΓΡΑΦΙΕΣ, Ελλάδα 20ος αιώνας, Α΄1900-1945, Αποκατάσταση και καταστροφή, σελ.31, εκδ. Ποταμός, Αθήνα 2000)..... 18
- Εικόνα 2: Βυρώνεια 14 Ιουνίου 1913 (Μουσείο Μπενάκη) Ελληνικό στρατηγείο Χατζή-Μπεηλίκ: από αριστερά καθήμενος ο Βίκτωρ Δούσμανης, ο Κωνσταντίνος Α΄, όρθιος ο Ιωάννης Μεταξάς και με πλάτη στην κάμερα ο Ελευθέριος Βενιζέλος. Δύο ημέρες μετά αρχίζει ο Β΄ Βαλκανικός Πόλεμος, ύστερα από την εισβολή των Βουλγαρικών δυνάμεων εναντίον των Ελληνικών και Σερβικών θέσεων. (Πηγή: ΚΑΤΣΙΓΕΡΑΣ ΜΙΧΑΛΗΣ, «ΟΙ ΦΩΤΟΓΡΑΦΙΕΣ, Ελλάδα 20ος αιώνας, Α΄1900-1945, Αποκατάσταση και καταστροφή, σελ.41, εκδ. Ποταμός, Αθήνα 2000)..... 19
- Εικόνα 3: Βρετανικές και γαλλικές δυνάμεις αποβιβάζονται στη Θεσσαλονίκη και την καταλαμβάνουν. Λίγες ώρες νωρίτερα, ο Βενιζέλος έχει παραιτηθεί για δεύτερη φορά, καθώς διαφώνησε με τον Κωνσταντίνο και την εμμονή του να μην συστρατευθεί η χώρα στο πλευρό της Αντάντ. (Πηγή: ΚΑΤΣΙΓΕΡΑΣ ΜΙΧΑΛΗΣ, «ΟΙ ΦΩΤΟΓΡΑΦΙΕΣ, Ελλάδα 20ος αιώνας, Α΄1900-1945, Αποκατάσταση και καταστροφή, σελ. 51, συλλογή Γιάννη Χρυσάφη, Αθήνα 2000,εκδ. Ποταμός.) 26
- Εικόνα 4: Δ΄ ΣΩΜΑ ΣΤΡΑΤΟΥ αιχμάλωτο στο Γκέρλιτς Γερμανία (Πηγή: ΚΑΤΣΙΓΕΡΑΣ ΜΙΧΑΛΗΣ, από τη συλλογή του Πολεμικού Μουσείου. «ΟΙ ΦΩΤΟΓΡΑΦΙΕΣ- Ελλάδα 20ος αιώνας, Α΄1900-1945, Αποκατάσταση και καταστροφή, σελ. 60, Αθήνα 2000, εκδ. Ποταμός.)..... 27
- Εικόνα 5: Η ρήξη της βασιλείας των Αθηνών με τις δυνάμεις της Αντάντ, επήλθε το Νοέμβριο του 1916 και θεωρείται μια καίρια στιγμή του Μεγάλου Πολέμου. Πρωτοσέλιδο Εφ. « ΕΜΠΡΟΣ», του Δ. Καλαποθάκη, αρ. φύλλο 7220, 19/11/1916. Από το βιβλίο «Ελευθέριος Βενιζέλος «Η Μεγάλη πορεία. Από το Ανάθεμα στην Αποδέσμευση». Σελ. 127-128 της Δέσποινας Παπαδημητρίου «Η ΧΘΕΣΙΝΗ ΕΚΔΙΚΗΤΗΡΙΟΣ ΗΜΕΡΑ», Ε-ΙΣΤΟΡΙΚΑ , εκ. ΕΛΕΥΘΕΡΟΤΥΠΙΑ..... 29
- Εικόνα 6: «Ελευθέριος Βενιζέλος. Η Μεγάλη Πορεία. Από το Ανάθεμα στην αποθέωση», Δέσποινα Παπαδημητρίου , «Η χθεσινή εκδικητήριος ημέρα», σελ. 131, Ε-ΙΣΤΟΡΙΚΑ, εκδ. ΕΛΕΥΘΕΡΟΤΥΠΙΑ..... 30
- Εικόνα 7: Φωτογραφία από το αρχείο του Μουσείου Μπενάκη, «Ελευθέριος Βενιζέλος. Η Μεγάλη πορεία. Από το Ανάθεμα στην αποθέωση», Παύλος Πετρίδης «Ο Βενιζέλος η Τριανδρία και το Πολιτειακό Ζήτημα», σελ.87, Ε-ΙΣΤΟΡΙΚΑ, εκδ. ΕΛΕΥΘΕΡΟΤΥΠΙΑ 31
- Εικόνα 8: Φωτογραφία από το αρχείο του Μουσείου Μπενάκη: «ΚΑΤΩ Ο ΒΑΣΙΛΙΑΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ» Θεσσαλονίκη 6 Μαΐου 1917.Οι φιλοβενιζελικοί διαδηλώνουν εναντίον του Κωνσταντίνου. Στις 30 Μαΐου εξαναγκάζεται σε παραίτηση από κατόπιν πιέσεων που δέχθηκε από τους συμμάχους. Στη συνέχεια έγινε κατάληψη του Ισθμού της Κορίνθου και απόβαση Αγημάτων στο λιμάνι του Πειραιά. (Πηγή: ΚΑΤΣΙΓΕΡΑΣ ΜΙΧΑΛΗΣ, από τη συλλογή του Πολεμικού Μουσείου.

«ΟΙ ΦΩΤΟΓΡΑΦΙΕΣ- Ελλάδα 20ος αιώνας, Α΄1900-1945, Αποκατάσταση και καταστροφή, σελ. 60, Αθήνα 2000, εκδ. Ποταμός.)	36
Εικόνα 9: ΤΟ ΑΝΑΘΕΜΑ. Φωτογραφία από το αρχείο του Μουσείου Μπενάκη, «Ελευθέριος Βενιζέλος. Η Μεγάλη πορεία. Από το Ανάθεμα στην αποθέωση», σελ. 98, Σπύρου Μαρκάτου, «Τα Νοεμβριανά», Ε-ΙΣΤΟΡΙΚΑ, εκδ. ΕΛΕΥΘΕΡΟΤΥΠΙΑ.....	38
Εικόνα 10: ΤΡΙΑΝΔΡΙΑ: Ελ. Βενιζέλος, ναύαρχος Π. Κουντουριώτης, στρατηγός Παναγιώτης Δαγκλής. Οκτώβριος του 1916. Κεντρικά, ηγετικά πρόσωπα του Κινήματος της Εθνικής Άμυνας Θεσσαλονίκης. (Πηγή: ΚΑΤΣΙΓΕΡΑΣ Μιχάλης , «ΟΙ ΦΩΤΟΓΡΑΦΙΕΣ, Ελλάδα 20ος αιώνας, Α΄1900-1945, Αποκατάσταση και καταστροφή, συλλογή Μουσείο Μπενάκη, Αθήνα 2000, εκδ. Ποταμός.) ..	45
Εικόνα 11: Ο Βασιλιάς Αλέξανδρος επιθεωρεί το Μακεδονικό μέτωπο (Πηγή: ΚΑΤΣΙΓΕΡΑΣ Μιχάλης , «ΟΙ ΦΩΤΟΓΡΑΦΙΕΣ, Ελλάδα 20ος αιώνας, Α΄1900-1945, Αποκατάσταση και καταστροφή, συλλογή Μουσείο Μπενάκη, Αθήνα 2000, εκδ. Ποταμός.).....	49
Εικόνα 12: Ανδρέας Μιχαλακόπουλος	74
Εικόνα 13: Στρατηγός Μορίς Σαράιγ	86
Εικόνα 14: Παρίσι 1919. Συνέδριο για την Ειρήνη, 5/18 Ιανουαρίου. Μετά τη λήξη του Α΄Π.Π., συνέρχονται στο Παρίσι οι εκπρόσωποι των συμμετεχουσών χωρών για να καθορίσουν τις διεκδικήσεις τους. Ο Βενιζέλος στην άκρη δεξιά. (Πηγή: ΚΑΤΣΙΓΕΡΑΣ ΜΙΧΑΛΗΣ, «ΟΙ ΦΩΤΟΓΡΑΦΙΕΣ, Ελλάδα 20ος αιώνας, Α΄1900-1945, Αποκατάσταση και καταστροφή, σελ.67, εκδ. Ποταμός, Αθήνα 2000).....	87
Εικόνα 15: Νικόλαος Πολίτης.....	98
Εικόνα 16: Εμμανουήλ Ζυμβρακάκης (Πηγή: «Ελευθέριος Βενιζέλος. Η Μεγάλη Πορεία. Από το Ανάθεμα στην αποθέωση», Γιώργος Αναστασιάδης «Εθνική Άμυνα στην κυβέρνηση της Θεσσαλονίκης», σελ. 78, Ε- ΙΣΤΟΡΙΚΑ, εκδ. ΕΛΕΥΘΕΡΟΤΥΠΙΑ).....	122

Ευχαριστίες

Η παρούσα εργασία αντιπροσωπεύει το κεντρικό κομμάτι της πορείας μου στο Μεταπτυχιακό Πρόγραμμα του Παιδαγωγικού Δημοτικής Εκπαίδευσης του ΠΔΜ. Θέλω να εκφράσω την ευγνωμοσύνη μου προς όλους όσους συνέβαλαν στην ολοκλήρωσή της. Αρχικά, θέλω να ευχαριστήσω θερμά την επιβλέπουσα καθηγήτρια μου κα Σοφία Ηλιάδου -Τάχου για την ανεκτίμητη υποστήριξη, την καθοδήγηση και τον χρόνο που μου αφιέρωσε κατά τη διάρκεια της εργασίας και των σπουδών μου.

Επίσης, εκφράζω τις ευχαριστίες μου προς όλους τους καθηγητές μου για την υπομονή τους και για τις γνώσεις και τις συμβουλές που μοιράστηκαν μαζί μου. Τέλος, αφιερώνω αυτήν την προσπάθεια στην οικογένεια μου, που ήταν πάντα δίπλα μου, με στήριξε και με ενθάρρυνε κατά τη διάρκεια των σπουδών μου και της εκπόνησης της παρούσας εργασίας και μου έδωσαν το χρόνο να ξαναπιάσω το νήμα της ζωής μου από την αρχή. Η συνεχής τους υποστήριξη είναι μείζονος σημασίας για την υλοποίηση των οραμάτων μου.

Περίληψη

Στο πλαίσιο του μεταπτυχιακού κύκλου σπουδών της κατεύθυνσης «Ανθρωπιστικές Σπουδές: Ζητήματα Ιστορίας, ιστορικής εκπαίδευσης και Εκπαιδευτικής Πολιτικής» του Παιδαγωγικού Τμήματος Δημοτικής Εκπαίδευσης του Πανεπιστημίου Δυτικής Μακεδονίας εκπονήθηκε η συγκεκριμένη διπλωματική εργασία με θέμα: «Τα πρόσωπα της Κυβέρνησης Εθνικής Αμύνης Θεσσαλονίκης μέσα από το αρχείο του Ελευθερίου Βενιζέλου. Το βιογραφικό τους και η δράση τους μέσα από τον Τύπο της εποχής». Αρχικά παρατίθεται το ιστορικό πλαίσιο, το οποίο έγινε αιτία να ευδοκιμήσει και να εξελιχθεί το κίνημα της Θεσσαλονίκης. Η τραγική περίοδος του Εθνικού Διχασμού και όλες οι συγκυρίες με τις συνέπειές τους, αναλύονται/περιγράφονται από τον ίδιο το Βενιζέλο, ο οποίος ήταν πολυγραφότατος, από πηγές σύγχρονών συνεργατών του αλλά και αντιπάλων, κατόπιν δε και από μεταγενέστερους ερευνητές που ανέλυσαν και επεξεργάστηκαν τα γεγονότα. Στη συνέχεια η παρούσα εργασία εστιάζει στη δράση των εμπλεκόμενων με την Κυβέρνηση της Θεσσαλονίκης, στις αναφορές του Τύπου εγχώριου και ξένου, στα έγγραφα πρεσβειών που μαρτυρούν τα τεκταινόμενα, στη συμμετοχή των αποδήμων, των λογίων, των καλλιτεχνών στο πλευρό του Κρητικού πολιτικού, καθώς και σε πλήθος ανθρώπων του εμπορικού και εφοπλιστικού κόσμου της εποχής που έπαιξαν σημαίνοντα ρόλο στην εξέλιξη των γεγονότων. Στο πρόσωπο του Βενιζέλου και της Κυβέρνησής του, οι απλοί πολίτες έβλεπαν τον οραματιστή, ριζοσπάστη, εξωστρεφή ηγέτη που ήθελε την Ελλάδα μεγάλη και προοδευτική στο πλευρό των νικητών.

Λέξεις κλειδιά: Κίνημα Εθνικής Άμυνας , Βενιζέλος, Τριανδρία, Εθνικός Διχασμός, Βασιλιάς Κωνσταντίνος Α΄, Αλέξ. Παπαναστασίου, Δαγκλής,

Abstract

Within the framework of the postgraduate course of studies in the field of "Humanities Studies: Issues of History, Historical education and Educational Policy" of the Pedagogical Department of Primary Education of the University of Western Macedonia, this thesis was prepared: "The personalities of the Government of National Defense of Thessaloniki through the archive of Eleftherios Venizelos. Their biography and their action through the press of the time". First, the historical context is presented, which was the reason for the Thessaloniki movement to thrive and evolve. The tragic period of the National Division and all the circumstances with their consequences are analyzed/described by Venizelos himself, who was a prolific author, by sources of his contemporary collaborators and opponents, and then by later researchers who analyzed and processed the events. Then this work focuses on the action of those involved with the Government of Thessaloniki, on the reports of the domestic and foreign press, the embassy documents that testify to the events, the participation of expatriates, scholars, artists on the side of the Cretan politician, as well as a number of people from the commercial and ship owning world of the time who played a significant role in the development of events. In the face of Venizelos and his Government, ordinary citizens saw the visionary, radical, outward-looking leader who wanted Greece to be great and progressive on the side of the winners.

Key words: National Defense Movement, Eleftherios Venizelos, Triumvirate, National Schism, King Constantine I, Alex. Papanastasiou, Dagglis

Εισαγωγή

Η παρούσα μελέτη επιχειρεί να αναδείξει την εποχή της Εθνικής Άμυνας της Θεσσαλονίκης, δίνοντας έμφαση στα πρόσωπα που διαδραμάτισαν κεντρικό ρόλο και υπήρξαν συνοδοιπόροι με τον οραματιστή Βενιζέλο. Το αρχείο του Βενιζέλου, καθώς και πολλών σύγχρονών του ιστορικών αλλά και μεταγενέστερων, πολιτικών, στρατιωτικών, λόγιων, καλλιτεχνών, που κρατούσαν ιστορικά στοιχεία, ο Τύπος της εποχής, εγχώριος και ξένος, ακόμη και πληροφορίες από επιχειρηματικές δραστηριότητες της εποχής, εμπόρων, εφοπλιστών, όπως επίσης και σημαντικό αρχειακό υλικό ξένων πρεσβειών και Δυνάμεων που εμπλέκονταν στην Ελληνική πολιτική σκηνή, μας δίνουν χρήσιμες πληροφορίες για έρευνα. Μέσω αυτών των πληροφοριών εξετάζονται οι λόγοι για τη δημιουργία του Κινήματος της Θεσσαλονίκης και οι συμβολές αυτών των ατόμων στην ανάπτυξη και στη στήριξη της Εθνικής Άμυνας. Ο Εθνικός Διχασμός ως αποτέλεσμα της αντιπαράθεσης Βενιζέλου - Κωνσταντίνου, που χώρισε την Ελλάδα στα δύο, προέκυψε από την κρίσιμη πολιτική και στρατιωτική κατάσταση που περιήλθε η χώρα, μεσούντος του Α΄Π.Π., καθώς και τον κίνδυνο απώλειας κερκημένων εδαφών στη Μακεδονία, λόγω παθητικής «ουδετερότητας» του φιλο-γερμανού Βασιλιά, από την άλλη, της Ριζοσπαστικής επαναστατικής, αλλά και εξωστρεφούς πολιτικής θεώρησης του Κρητικού πολιτικού, που ήθελε την Ελλάδα στο κέντρο των εξελίξεων και στο πλευρό των νικητών. Το Κίνημα της Εθνικής Αμύνης εκδηλώθηκε στη Μακεδονία, στα νησιά του Αιγαίου και στην Κρήτη και παράλληλα με προσπάθεια ενσωμάτωσης των Ιόνιων νήσων και της Κύπρου. Στο εγχείρημα, σπουδαία είναι η ηθική και υλική συνεισφορά των απόδημων Ελλήνων που ευεργέτησαν το κίνημα. Απάντηση του Βασιλιά σε όλο αυτό ήταν τα «Νοεμβριανά», εμφύλιος σπαραγμός και το «Ανάθεμα» στο Βενιζέλο.. Τα προβλήματα που έχουν να διαχειριστούν οι υπουργοί- σύμβουλοι της Προσωρινής Κυβέρνησης Θεσσαλονίκης, είναι στον επισιτισμό, που προέκυψε από τις οικονομικές συναλλαγές και τους εμπορικούς περιορισμούς, στις επικοινωνίες, στα ταχυδρομεία, στη ναυτιλία, στην υγεία και άλλα πολλά που προέκυπταν και απαιτούσαν γνώση και τόλμη. Η γλωσσοεκπαιδευτική μεταρρύθμιση του 1917, παρόλα τα εμπόδια που συνάντησε στη πορεία, χαρακτηρίστηκε ως μία «κρίσιμη στιγμή» σε μία «κρίσιμη διασταύρωση» στην ιστορία της ελληνικής εκπαίδευσης. Παράλληλα το 1917 γίνεται το αποφασιστικό βήμα και για την ολοκλήρωση της αγροτικής μεταρρύθμισης και της αναδιανομής της γης. Παρόλο το μικρό διάστημα ζωής της (26/9/1916 έως 14/6/1917), το Κίνημα της Εθνικής Άμυνας, άλλαξε τον πολιτικό προσανατολισμό της χώρας, αναδεικνύοντας προσωπικότητες που άφησαν το δικό τους σημάδι στην ιστορία εκείνης της εποχής.

Με το τέλος των Βαλκανικών Πολέμων, η Ελλάδα δεν κατόρθωσε να βρεθεί σε πορεία ανάταξης και ανασυγκρότησης. Η κατάσταση παρέμεινε στάσιμη λόγω της εσωστρέφειας που επικρατούσε στα πολιτικά πράγματα, την έλλειψη ελπίδας για πρόοδο, ανάπτυξη και εξέλιξη, γεγονότα που λίγο έλλειψε να συντελέσουν στην πρόκληση εμφυλίου πολέμου.

Η συνύπαρξη Κωνσταντίνου Α΄ - Βενιζέλου στην εξουσία είχε ήδη αρχίσει να παρουσιάζει προβλήματα από την αρχή. Ο Κωνσταντίνος συμμετείχε και στον Ατυχή ελληνoturκικό πόλεμο του 1897, γνωστό και ως «Το Μαύρο '97» κάτι που προξενούσε μια δυσαρέσκεια στον Βενιζέλο. Οι νικηφόροι πόλεμοι του 1912-13, αποκατέστησαν την τιμή της χώρας και τελείωσαν τα "δίσεκτα έτη" του σκλαβωμένου Βόρειου Ελληνισμού.

Σημείο αναφοράς για την αναγέννηση της χώρας υπήρξε η εξέγερση στου Γουδί το 1909. Οι εξελίξεις που ακολούθησαν έδωσαν ελπίδες στο λαό και η παρουσία του Βενιζέλου ήταν καταλυτική. Ήταν μια αποδεκτή πολιτική φυσιογνωμία με κύρος που εξέπεμπε σιγουριά. Οργάνωσε το Κίνημα της Θερύσου στην Κρήτη, κατόπιν ήρθε στην Ελλάδα μετά από έκκληση του Στρατιωτικού Συνδέσμου ώστε να αναλάβει τον πρωθυπουργικό θώκο της χώρας. Μετά από πολλές πολιτικές διεργασίες και θέτοντας τους δικούς του όρους, το Νοέμβριο του 1910 κερδίζει τι εκλογές. Με μια μικρή αλλά σπουδαία κοινοβουλευτική ομάδα Κοινωνιολόγων με την ηγετική μορφή του Αλέξανδρου Παπαναστασίου, ξεκινάει ένα μπαράζ μεταρρυθμίσεων για την αναδιοργάνωση της χώρας.

Στις 22 Φεβρουαρίου του 1915 ο Ελευθέριος Βενιζέλος εξωθείται σε παραίτηση, λόγω της άρνησης του βασιλιά να συναινέσει ώστε να αποσταλούν στρατεύματα για τη συμμαχική εκστρατεία στα Δαρδανέλια, εμμένοντας στην «ευγενή ουδετερότητα», ενώ κατά τη διάρκεια της θητείας του βρισκόταν σε διαρκή διαμάχη μαζί του για αυτό το θέμα. Τη θέση αυτή, ως έτοιμος από καιρό, διαδέχτηκε ο Δημήτρης Γούναρης (Φεβρουάριος – Αύγουστο του 1915), πολιτικός που πολλοί έχουν στο νου τους σαν έναν μεταρρυθμιστή. Η δράση του υπήρξε καθοριστική για την Ελλάδα. Ήταν η πρώτη κυβέρνηση του Εθνικού Διχασμού.

Προκηρύσσονται εκλογές που καταλήγουν σε νίκη των Φιλελευθέρων στις 31 Μαΐου. Ο Βενιζέλος εξωθείται για δεύτερη φορά σε παραίτηση τον Οκτώβριο του 1915. Η παραίτηση του, ήταν κάτι που προξένησε έναν έντονο προβληματισμό στο λαό, καθώς αναρωτήθηκαν πως ήταν δυνατόν ένας νικητής να αφήνει το αξίωμα που ο λαός του παραχώρησε. Επί της ουσίας ο Βενιζέλος «παγιδεύτηκε» από τη ροή των γεγονότων. Η ήττα των δυνάμεων της Αντάντ στα Δαρδανέλια, κυνηγημένες στη ουσία, αποβιβάζονται στη Θεσσαλονίκη με τη συναίνεση του Βενιζέλου, αλλά και όπως λέει ο ίδιος, «...η έλευσις τον Σεπτέμβριον του 1915 ήτο γνωστή

εις τον Βασιλέα, ο οποίος και έδωσε την έγκρισίν του...» προκειμένου να ενισχύσουν τη Σέρβο-ελληνική Συνθήκη Φιλίας σε περίπτωση επίθεσης των Βουλγάρων, κάτι που δεν υφίσταται. «Είναι γνωστόν πόσον εστοίχισαν η παράτυπος αυτή απόβασις εις τον Βενιζέλο, ο οποίος και διεμαρτυρήθη αμέσως αλλ' ομολογουμένως όχι εντόνως διότι εν τη συνειδήσει του δεν το επιθυμεί», γράφει ο Π. Ενεπεκίδης ,Η δόξα και ο διχασμός, σελ.308.

Παρά τις όποιες προστριβές τους, φαίνεται ότι εν προκειμένω η κατάσταση έμελλε να λάβει μια μεγαλειώδη διάσταση, καθώς τον Αύγουστο του 1916, δημιουργείται στρατιωτικό-πολιτικό κίνημα που εκδηλώθηκε στη Μακεδονία, στα νησιά του Αιγαίου και στην Κρήτη, με ηγέτη το Βενιζέλο και συσπειρωμένους γύρω του τους υποστηρικτές του, συγκροτώντας το Κίνημα της Εθνικής Αμύνης. Στόχος του Βενιζέλου ήταν η ρήξη με το στέμμα, ενώ η συγκρότηση της Εθνικής Αμύνης, θα συνέβαλε στην Προσωρινή Κυβέρνηση της Θεσσαλονίκης από τον Ελευθέριο Βενιζέλο. Στη συνέχεια διαδραματίστηκαν ορισμένα γεγονότα όπως ήταν η εισβολή των κεντρικών δυνάμεων στον ζωτικό χώρο της Ανατολικής Μακεδονίας. Ο διχασμός έμελλε να αποτελέσει ένα από τα σπουδαιότερα ιστορικά ζητήματα καθώς επρόκειτο για ένα πολιτικού χαρακτήρα φαινόμενο, μια σύγκρουση μεταξύ παλαιάς και νέας Ελλάδας. Το Νοέμβριο του 1916 το ελληνικό σχίσμα θα ολοκληρωνόταν με τα γεγονότα των Νοεμβριανών.

ΔΟΜΗ ΤΟΥ ΠΟΝΗΜΑΤΟΣ

Περιγραφική θεματολογία- Διάρθρωση της εργασίας

Η εργασία αυτή διερευνά την αρχή του εθνικού διχασμού εστιάζοντας στη διαμάχη του Κωνσταντίνου και του Βενιζέλου, και επίσης επιχειρεί να παρουσιάσει τα πρόσωπα της Εθνικής Άμυνας της Θεσσαλονίκης.

Σκοπός της Εργασίας

Ο σκοπός της εργασίας είναι να αναλύσει τα πρόσωπα που διαδραμάτισαν καθοριστικό ρόλο στην Εθνική Άμυνα Θεσσαλονίκης, εστιάζοντας στο βιογραφικό τους, τη δράση τους κατά την περίοδο του Εθνικού Διχασμού και τη δημόσια απεικόνισή τους μέσα από τις αναφορές του Τύπου. Η έρευνα στοχεύει να φωτίσει τις πολιτικές και κοινωνικές διαδρομές αυτών των προσώπων, αξιοποιώντας το αρχείο του Ελευθερίου Βενιζέλου και άλλες πρωτογενείς και δευτερογενείς πηγές.

Ερευνητικά Ερωτήματα

1. Πώς επηρέασε η διαμάχη μεταξύ Κωνσταντίνου και Βενιζέλου την πολιτική και κοινωνική κατάσταση της Ελλάδας και ποιος ήταν ο ρόλος του Τύπου στην αποτύπωση αυτής της διαμάχης;
2. Ποια ήταν τα κύρια πρόσωπα που στήριζαν το Κίνημα της Εθνικής Άμυνας Θεσσαλονίκης και πώς συνέβαλαν στην οργάνωση και λειτουργία της βραχύβιας αυτής κυβέρνησης;
3. Ποιες ήταν οι κύριες κοινωνικές, οικονομικές και πολιτικές προκλήσεις που αντιμετώπισε η Εθνική Άμυνα Θεσσαλονίκης και πώς διαχειρίστηκαν οι ηγέτες της τις δυσκολίες αυτές;
4. Ποιος ήταν ο ρόλος και η συμβολή των βασικών προσώπων της Εθνικής Άμυνας Θεσσαλονίκης, όπως ο Ελευθέριος Βενιζέλος, ο Παύλος Κουντουριώτης και οι λοιποί συνεργάτες, στην εξέλιξη και διαμόρφωση της πολιτικής σκηνής της εποχής;

Η εργασία αποτελεί μια βιβλιογραφική έρευνα η οποία δομείται από τέσσερα κεφάλαια. Ειδικότερα η διάρθρωσή της είναι η εξής :

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1ο

Το πρώτο κεφάλαιο επικεντρώνεται στην ανάδειξη της αρχής του εθνικού διχασμού, αναλύοντας τις πολλαπλές αιτίες που συνέβαλαν σε αυτήν την κατάσταση. Μια από τις κύριες αιτίες αυτής της διχασμένης κατάστασης ήταν η έντονη αντιπαράθεση μεταξύ των προσώπων του Κωνσταντίνου και του Βενιζέλου, η οποία προκάλεσε μια κατάσταση διχασμού εντός του ελληνικού λαού. Στη συνέχεια, εξετάζεται ο τρόπος με τον οποίο αυτή η κατάσταση αναπτύχθηκε και διαδόθηκε μέσω του ελληνικού και ξένου τύπου, αναδεικνύοντας τον τρόπο με τον οποίο οι πληροφορίες και οι απόψεις διαμορφώθηκαν και διανεμήθηκαν προς το ευρύ κοινό. Το κεφάλαιο ολοκληρώνεται με μια λεπτομερή ανάλυση και περιγραφή των γεγονότων των Νοεμβριανών, τα οποία αποτέλεσαν την κορύφωση του εθνικού διχασμού και ένα κρίσιμο σημείο στην ιστορία της εποχής καθώς και το «Ανάθεμα» προς το Βενιζέλο, που μόνο ως φαιδρό και γραφικό γεγονός μπορούμε να το χαρακτηρίσουμε σήμερα.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2ο

Το δεύτερο κεφάλαιο επικεντρώνεται στην πολιτική κατάσταση της Θεσσαλονίκης κατά τη διάρκεια του εθνικού αγώνα. Αρχικά, παρουσιάζει μια λεπτομερή ανάλυση του κινήματος της Εθνικής Άμυνας από την ίδρυσή του μέχρι την ολοκλήρωσή του. Παράλληλα γνωρίζουμε πρόσωπα που ταύτισαν τη ζωή τους με το Βενιζέλο, συμπορεύτηκαν, αγωνίστηκαν, διαφώνησαν και άφησαν το αποτύπωμά τους στα χρόνια του Εθνικού διχασμού. Μέσα από το αρχείο του Βενιζέλου αλλά και από πάρα πολλές ιστορικές πηγές, βλέπουμε το μέγεθος του εγχειρήματος που τόλμησε το Κίνημα της Εθνικής Άμυνας, τη δύναμη και την τόλμη των

χαρακτήρων που το εμπνεύστηκαν. Στη συνέχεια, εξετάζει τις προσαρτήσεις περιοχών που έλαβαν χώρα εκείνη την περίοδο, καθώς και τη διαδικασία δημιουργίας της κυβέρνησης. Επιπλέον, δίνει έμφαση στις προσπάθειες ενσωμάτωσης της Κύπρου να συμμετάσχει σε αυτήν την κυβέρνηση. Βάσει των προηγούμενων γεγονότων και των διαφωνιών ανάμεσα στην ελληνική επικράτεια και τους πολιτικούς ηγέτες, φαίνεται ότι η εποχή εκείνη χαρακτηρίζεται από ιδιαίτερα αναπόφευκτες δυσκολίες. Αυτό σημαίνει ότι η πολιτική και κοινωνική κατάσταση ήταν αβέβαιη και ασταθής, λόγω των διαρκών εντάσεων και αντιξοοτήτων που αντιμετώπιζε η χώρα.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3ο

Το τρίτο κεφάλαιο εστιάζει στις προκλήσεις που αντιμετώπιζε η κοινωνία εκείνη την περίοδο. Αρχικά, γίνεται ανάλυση του προβλήματος του επισιτισμού, καθώς η έλλειψη τροφίμων προκαλούσε σοβαρή φτώχεια και ανάγκη. Αυτό αναδεικνύεται ως ένα από τα κύρια ζητήματα που απασχολούσαν το λαό εκείνη την εποχή. Ακολούθως, εξετάζεται η κατάσταση της εμπορικής ναυτιλίας, η οποία για πολλά χρόνια αποτελούσε έναν από τους βασικούς πυλώνες της οικονομίας, ωστόσο την εποχή εκείνη, αντιμετώπιζε πολλές δυσκολίες που προκάλεσαν προβλήματα στην εξέλιξή της. Το κεφάλαιο κλείνει με μια λεπτομερή ανάλυση, κυρίως των μεταρρυθμίσεων, στον εκπαιδευτικό και στον αγροτικό τομέα που πραγματοποιήθηκαν το 1917.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4ο

Στο κεφάλαιο υπ' αριθμόν 4, καταβάλλεται προσπάθεια παράθεσης, όσο το δυνατόν περισσότερων εκ των μελών της εθνικής άμυνας Θεσσαλονίκης. Συγκεκριμένα εξετάζονται ο Ελευθέριος Βενιζέλος, ο Ναύαρχος Παύλος Κουντουριώτης και ο Στρατηγός Δαγκλής ως η γνωστή «Τριανδρία», ο Νικόλαος Πολίτης, ο Θεμιστοκλής Σοφούλης, ο Μιλτιάδης Νεγρεπόντης, ο Δημήτριος Δίγκας, ο Γεώργιος Αβέρωφ, ο Ιωάννης Ηλιάκης, αλλά και άλλα πρόσωπα που «κινούσαν τα νήματα από τα παρασκήνια», όπως ο Περικλής Αργυρόπουλος.

Οι προαναφερθέντες προσωπικότητες που συμμετείχαν στην εθνική άμυνα είχαν έναν ενεργό ρόλο στην προώθηση του εθνικού κινήματος, συνεισφέροντας με τις ικανότητές τους και τον αφοσιωμένο αγώνα τους. Εντούτοις, η περίοδος που εξετάζει η εργασία μας χαρακτηρίζεται από έντονες αλλαγές, αντιφάσεις και δυσκολίες. Αντιμέτωπη με προβλήματα και προκλήσεις, η κοινωνία της εποχής αυτής βίωσε στιγμές στασιμότητας αλλά και δυνατές στιγμές ανάπτυξης και προόδου. Η εποχή αυτή αποτελεί ένα σημαντικό κεφάλαιο στην ιστορία της Ελλάδας, καθώς διαμορφώθηκε από τα γεγονότα και τις εξελίξεις που επηρέασαν βαθιά

τον ελληνικό λαό. Μέσα από τις διάφορες αναλύσεις και ερμηνείες που παρουσιάζονται στην έρευνά μας, προκύπτουν σημαντικά συμπεράσματα που αναδεικνύουν τις ουσιαστικές πτυχές κάθε κεφαλαίου ξεχωριστά. Τέλος, κατά την ολοκλήρωση της βιβλιογραφικής ανασκόπησης, παρέχουμε μια λεπτομερή αναφορά στις πηγές που χρησιμοποιήθηκαν κατά την εκπόνηση της εργασίας, προσδίδοντας έτσι αξιοπιστία και εμπειρογνωμοσύνη στην έρευνά μας.

Τα χρονικά πλαίσια της εργασίας

Ως κύρια θεματολογία τα έτη 1916-1917 είναι η κρίσιμη διετία που αφορά την Εθνική Άμυνα Θεσσαλονίκης. Θα εστιάσουμε στο διάστημα από τις 26 Σεπτεμβρίου έως 14 Ιουνίου καθώς τόσο διήρκησε η βραχύβια αυτή κυβέρνηση.

Θα ήταν άστοχο και ελλιπές, ιστορικά και ερευνητικά να σταθούμε αυστηρά σε αυτό μόνο το χρονικό πλαίσιο. Η δημιουργία της Εθνικής Άμυνας Θεσ/νίκης προέκυψε από μία αλληλουχία γεγονότων με πρωταγωνιστή τον Μεγάλο Εθνικό Διχασμό. Εμπλεκόμενα πρόσωπα ο ερχόμενος το 1910 από την Κρήτη Ελευθέριος Βενιζέλος, ως επαναστάτης της Θερίσου το 1905 και πρωθυπουργός της Κρητικής Πολιτείας και ο φιλογερμανός Βασιλιάς Κωνσταντίνος Α΄. Επίσης πολύ σημαντικά πρόσωπα της πολιτικής, κοινωνικής, εμπορικής, καλλιτεχνικής, Εκπαιδευτικής ζωής του τόπου στελέχωσαν τα επιτελεία των παρατάξεων.

Σε αυτή την εργασία μας ζητούμενο είναι να ερευνήσουμε τα πρόσωπα κυρίως που στάθηκαν στο πλευρό του Βενιζέλου, τη δράση τους στα χρόνια της Εθνικής Αμύνης Θεσσαλονίκης καθώς και το βιογραφικό τους. Αρκετοί από αυτούς όμως συνέχισαν να πολιτεύονται και μετά το θάνατο του ηγέτη τους και να εκλέγονται σε αξιώματα, αλλάζοντας ακόμη και πολιτικό προσανατολισμό. Οπότε η έρευνα για το βίο τους θα επεκταθεί μέχρι και το τέλος της ζωής τους.

Επίσης δεν μπορούμε να παραβλέψουμε ότι η αποτυχία της Μικρασιατικής εκστρατείας οφείλεται αποκλειστικά στο Μεγάλο Διχασμό. Η έλλειψη ομόνοιας, συναίνεσης, στρατιωτικού σχεδιασμού καθώς και η ανεπαρκής εξωτερική πολιτική, όπως επίσης και η υπέρμετρη εμπάθεια μεταξύ όλων των πολιτικών παρατάξεων, οδήγησαν στα τραγικά αποτελέσματα και στη Μικρασιατική καταστροφή.

Οι Πηγές

Είναι σημαντικό αρχικά να γίνει η διευκρίνηση ότι, ενώ ο Ελευθέριος Βενιζέλος ήταν πολυγραφότατος, όπως και οι στενοί του συνεργάτες, οι προσωπικές αναφορές για συνεργάτες, αντιπάλους, συμβούλους είναι ελάχιστες. Στην έρευνα που έγινε μέσα στο Αρχείο Βενιζέλου του Μουσείου Μπενάκη κυρίως, τα Τεκμήρια είναι πολλά και αφορούν θέματα εξωτερικής και

εσωτερικής πολιτικής, χάρτες, φωτογραφίες, συζητήσεις, αποφάσεις, εντολές, διευκολύνσεις και ρουσφέτια, θέματα στρατιωτικά, κοινωνικά, πολεμικές ανταποκρίσεις και άλλα. Έτσι μας δίνεται ένα τεράστιο υλικό για την εποχή του μέσα από τα γεγονότα. Μπορούμε να καταγράψουμε τη δράση των προσώπων, όπως του ίδιου του Βενιζέλου, του Δαγκλή του Κουντουριώτη, του Παπαναστασίου, του Ηλιάκη, του Εμπειρικού και όλων των εμπλεκόμενων στην πολιτική σκακιέρα. Παρακολουθούμε τις συμπεριφορές, τις σκέψεις, τις αποφάσεις τους και τα διλλήματά τους, ακόμη και τα λάθη ή τα επιτεύγματά τους. Έτσι σκιαγραφούμε την πορεία τους και τη δράση τους στο Επαναστατικό Κίνημα, αλλά και τις θέσεις και τις σκέψεις τους ακόμη και στον πολιτικό στίβο. Βγάζουμε συμπεράσματα για το χαρακτήρα τους και το «ποιόν» τους μέσα από τις συζητήσεις και τις αποφάσεις που λαμβάνουν και από τη στάση τους απέναντι στα γεγονότα.

Καθώς η δράση των Προσώπων της Εθνικής Άμυνας Θεσσαλονίκης συνεχίστηκε και μετά το θάνατο του ηγέτη τους κρίθηκε αναγκαίο να προσφύγουμε και σε μεταγενέστερες πηγές, αφού το αρχείο Ελευθερίου Βενιζέλου δεν επαρκούσε.

Ως πρωτογενείς πηγές, κρίθηκε απαραίτητο να μελετηθούν ιστορικοί σύγχρονοι του Βενιζέλου, ως αυτόπτες μάρτυρες, όπως ο Ενεπεκίδης, ο Ζαβιτσιάνος, ο Gibbons, ενώ δημοφιλής πηγές είναι οι εφημερίδες της εποχής, ΣΚΡΙΠ, Ακρόπολις, Ηχώ και άλλες. Υπάρχει βέβαια και ο κίνδυνος ανακριβειών λόγω μεροληψίας ή εντυπωσιασμού ή πολιτικού προσανατολισμού. Όλα όμως βρίσκονται πάντα σε αντιπαράθεση με άλλες πηγές.

Από νεότερους ιστορικούς μελετητές αντλούμε πρόσθετη βιβλιογραφία, καθώς αυτοί ερευνούν πιο αποστασιοποιημένοι από τα γεγονότα. Κινούνται πάνω σε αυστηρά ερευνητικά στοιχεία, με επιστημονική και μεθοδικότητα. Οι πηγές που προκύπτουν αξιολογούνται από τη συνεχή χρήση και αναφορά ομότιμων επιστημόνων. Συγγράμματα, επιστημονικά βιβλία, άρθρα περιοδικών, έγγραφα συνεδριάσεων.

Κυβερνητικές πηγές, αναφορές από κρατικούς θεσμούς όπως, το ΥΠΕΞ, η Ε.Τ.Ε., το ΓΕΣ, το ΓΑΚ, το Ε.Λ.Ι.Α., το Μουσείο Μπενάκη και οι βιβλιοθήκες σε όλη τη χώρα που φιλοξενούν το Αρχείο Ελευθερίου Βενιζέλου, η Εταιρία Μακεδονικών Σπουδών.

Πηγές από το διαδίκτυο όπως, πρόσβαση σε αρχεία βιβλιοθηκών, σε ηλεκτρονικές εφημερίδες, αθλητικές ομοσπονδίες, ΔΟΕ, διαδικτυακά fora, όπως επίσης και σε αποθετήρια Πανεπιστημίων.

Διαδικασία Αξιολόγησης και Ανάλυσης Πηγών

Η αξιολόγηση των πηγών γίνεται με κριτήρια που διασφαλίζουν την αξιοπιστία και την εγκυρότητα των πληροφοριών. Ειδικότερα, οι πρωτογενείς πηγές διασταυρώνονται με τις δευτερογενείς για να επιβεβαιωθεί η ακρίβεια των δεδομένων και να μειωθεί η πιθανότητα μεροληψίας. Κάθε πηγή εξετάζεται στο ιστορικό της πλαίσιο, λαμβάνοντας υπόψη τις πολιτικές και κοινωνικές συνθήκες της εποχής. Οι μέθοδοι ανάλυσης περιλαμβάνουν την περιγραφική προσέγγιση, η οποία εστιάζει στην καταγραφή των βιογραφικών και πολιτικών δράσεων των εμπλεκόμενων προσώπων. Η κριτική ανάλυση αξιολογεί τις αποφάσεις και τις στρατηγικές των προσωπικοτήτων της Εθνικής Άμυνας, ενώ η συγκριτική ανάλυση διασταυρώνει τα ευρήματα από διαφορετικές πηγές, επιτρέποντας την ανάπτυξη μιας ολοκληρωμένης εικόνας των γεγονότων και των προσώπων. Η συνδυαστική χρήση των μεθόδων επιτρέπει τη διεξοδική ανάλυση των ιστορικών γεγονότων και την πλήρη σκιαγράφηση των ρόλων και των επιδράσεων των προσώπων που διαμόρφωσαν την Εθνική Άμυνα Θεσσαλονίκης, προσφέροντας πολύτιμα συμπεράσματα για τη συμβολή τους στην ελληνική πολιτική ιστορία.

Κεφάλαιο 1. Η αρχή του εθνικού διχασμού

1.1. Διαμάχη Κωνσταντίνου και Βενιζέλου

Κατόπιν των Βαλκανικών Πολέμων, η θέση της Ελλάδας ήταν κυρίως από εδαφική άποψη βελτιωμένη, συγκριτικά με το παρελθόν. Μάλιστα φαίνεται ότι η επικράτεια της αυξήθηκε κατά ένα ποσοστό της τάξεως του 93%. Επίσης σημειώθηκε και πληθυσμιακή αύξηση της χώρας αυτής κατά 77%. Ωστόσο παρά τη θετική και θεαματική αυτή αλλαγή, την ίδια περίοδο η κατάσταση που αφορούσε τη χώρα αλλά και τα σύνορα εκτός αυτής, ήταν εξαιρετικά δύσκολη. Στη χερσόνησο του Αίμου παρατηρούνταν πάρα πολύ σοβαρά προβλήματα ενώ η παρέμβαση των μεγάλων δυνάμεων θεωρούνταν βέβαιη - συνέπεια της διάλυσης της οθωμανικής αυτοκρατορίας στον ευρωπαϊκό χώρο. Η κατάσταση αυτή είχε ως αποτέλεσμα τη δημιουργία ανισορροπίας στη νοτιοανατολική Ευρώπη. Ένα ακόμα περιστατικό που αναφέρεται είναι η συμμαχία μεταξύ Ελλάδος, Ρουμανίας, Σερβίας και Μαυροβουνίου, προσκείμενες στο πλευρό της Αντάντ με συνέπεια τη σταδιακή απομόνωση της Αυστροουγγαρίας από την επιρροή που ασκούσε ως τότε στη Ρουμανία. Αιτία οι φιλικές σχέσεις που αναφύονται από τη γείτονα Ρωσία¹.

Όσον αφορά την κατάσταση που επικρατούσε στην Ελλάδα στις 5 Μαρτίου του 1913, δολοφονήθηκε ο βασιλιάς Γεώργιος ο πρώτος στη Θεσσαλονίκη και στη συνέχεια τον διαδέχθηκε ο Κωνσταντίνος ο Α΄, ο οποίος είχε ιδιαίτερα φιλικές διαθέσεις προς την Γερμανία και αυτό έθεσε πολλούς σε υποψία ότι ενδεχομένως να βρισκόταν πίσω από το θάνατο του Γεωργίου².

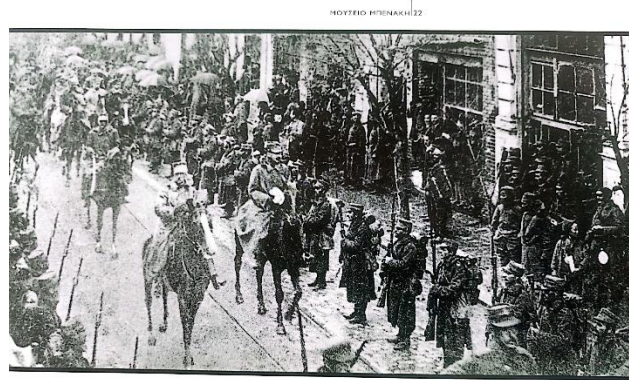
Εν συνεχεία, αφού ανέλαβε τα ηνία της βασιλείας ο Κωνσταντίνος, υπήρξαν πολιτικές εξελίξεις με μοιραίες και μακροχρόνιες συνέπειες καθότι, επιπρόσθετα προβλήματα έκαναν την εμφάνισή τους λόγω των κακών σχέσεων που είχε με τον Βενιζέλο. Και οι δυο τους ήταν ισχυρές προσωπικότητες, όμως οι απόψεις τους ήταν εκ διαμέτρου αντίθετες. Αυτό συνεπαγόταν την πρόκληση δυσκολιών και εμποδίων, αφού και οι δύο ενδιαφέρονταν για το μέλλον της Ελλάδας, ωστόσο, οι διαφορετικές καταβολές και αφετηρίες τους δεν τους επέτρεπαν να συνεργαστούν ομαλά³. Η αντιπαράθεση προέκυψε από τη σφοδρή σύγκρουση των δύο αντιλήψεων, των μεταρρυθμιστικών δυνάμεων που έφερε ο Βενιζέλος και των παραδοσιακών του Κωνσταντίνου. Η διάσταση ήταν τόσο ιδεολογική και πολιτική, αλλά και

¹ Γ. Λεονταρίτης, «Το Ελληνικό κράτος από το 1913-1940», στην: Ιστορία του Ελληνικού έθνους, τ.34 (1979), σ. 5-9. στο εξής βλ., ΙΕΕ

² Γ. Μαυρογορδάτος «1915 Ο εθνικός διχασμός», Αθήνα 2018, σελ. 33-34

³ Γ. Μαυρογορδάτος, ό.π., σ. 34

κοινωνική⁴. Όμως ήταν ο Βενιζέλος που επέλεξε ως υπασπιστή του έναν λοχαγό, τον Ιωάννη Μεταξά, γνωστό για τα φιλοβασιλικά του αισθήματα και αυτός που αναβάπτισε τον Κωνσταντίνο στην ηγεσία του στρατού τον Ιούνιο του 1911⁵, σε λαοπρόβλητο στρατηλάτη των Βαλκανικών πολέμων. Κάτι που ο βασιλιάς δεν του το αναγνώρισε ποτέ⁶.

ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ, 29 ΟΚΤΩΒΡΙΟΥ 1912.

Εικόνα 1: Φωτογραφία από το αρχείο του Μουσείου Μπενάκη. Είσοδος του Βασιλεία Γεωργίου Α', συνοδεία του διαδόχου Κωνσταντίνου-ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ 29/10/1912 (Μουσείο Μπενάκη). (Πηγή: ΚΑΤΣΙΓΕΡΑΣ ΜΙΧΑΗΛΗΣ, «ΟΙ ΦΩΤΟΓΡΑΦΙΕΣ, Ελλάδα 20ος αιώνας, Α' 1900-1945, Αποκατάσταση και καταστροφή, σελ.31, εκδ. Ποταμός, Αθήνα 2000)

Ένα σύνολο γεγονότων και πολιτικών αμφισβητήσεων, οδήγησαν στην επανάσταση του Στρατιωτικού Συνδέσμου στο Γουδί το 1909. Σύμφωνα με τον Γ. Μαυρογορδάτο, «Πρόκειται για την πρώτη αμιγώς στρατιωτική συνωμοσία από τη σύσταση του νεοελληνικού κράτους⁷. Ο κύριος όγκος της στρατιωτικής δύναμης της Αθήνας, χαμηλόβαθμοι οι περισσότεροι, εξέφρασαν τη δυσαρέσκειά τους στο πρόγραμμα που αφορούσε την αναδιοργάνωση των Ενόπλων δυνάμεων. Επαγγελματικά προβλήματα, έλλειψη πολεμικής προετοιμασίας και για τις εθνικές ταπεινώσεις που ακολούθησαν και μετά την οδυνηρή ήττα του 1897. Αλλά το σοβαρότερο αίτημα ήταν η απομάκρυνση των βασιλόπαιδων από το στρατό και όλοι οι αυλικόι και ευνοούμενοί τους. Η κατάργηση της Κεντρικής διοίκησης του στρατού από τα χέρια του Κωνσταντίνου ήταν προϋπόθεση, μαζί με το αίτημα για «Ανόρθωση» του κράτους. Ο Στρατιωτικός Σύνδεσμος δεν έδωσε δείγματα στρατιωτικής δικτατορίας, σε καμία περίπτωση όμως δεν μπορούσε να υπάρξει σύμπνοια με τους Παλαιοκομματικούς και την παρούσα Βουλή. Έτσι, ο Βενιζέλος κλήθηκε να δώσει λύσεις στο πολιτικό αδιέξοδο. Ένας πολιτικός της «αλύτρωτης Ελλάδας»⁸. Δοκιμασμένος στα δύσκολα, προσηλωμένος στη διεύθετηση του

⁴ Τσιλιμίγκας Β., Φιλολόγος – Ιστορικός. «Η περιπέτεια του Εθνικού Διχασμού και η στάση του πνευματικού κόσμου της εποχής». <https://argolikivivliothiki.gr/2018/04/27national-dinision-4/>

⁵ Γ. Μαυρογορδάτος, ό.π., σελ.32

⁶ Θ. Βερέμης, «Μικρή πολιτική ιστορία της σύγχρονης Ελλάδας», β' εκδ., 2022, σελ. 75-76

⁷ Γ. Μαυρογορδάτος, 2018, σελ. 21

⁸ Γ. Μαυρογορδάτος, ό.π., σ.22-25

Κρητικού ζητήματος δίνοντας μάχες ατελέσφορες. Ο Έλληνας Γενικός Πρόξενος στα Χανιά Γεώργιος Ζυγομαλάς, γνώριζε το Βενιζέλο από πολύ νέο και είχε διακρίνει τα αξιοσημείωτα πνευματικά του χαρίσματα. Ένα σύμπλεγμα κοινής λογικής και ενθουσιασμού, μυαλού και θάρρους, ενέργειας και αυτοκυριαρχίας, σπάνιο για την ελληνική φυλή και άγνωστο για τους Κρητικούς⁹. Την ημέρα που βρέθηκε στην Αθήνα, μπροστά σε ένα πλήθος που έψαχνε τον ηγέτη του, έθεσε τους όρους του και τις επιδιώξεις του. Στήριξε την αναθεωρητική Βουλή και όχι τη συντακτική και αντιτάχθηκε στον πειρασμό να χρίσει τον εαυτό του ηγεμόνα. Ο Βενιζέλος αποσείει το δικαίωμα να τον ελέγχουν αυτοί που τον έφεραν στην πολιτική σκηνή. Δεν αντιτάχθηκε στην Παλαιά τάξη και στο Στέμμα γιατί γνωρίζει κάποιους βασικούς κανόνες πολιτικής διπλωματίας: 1) Ο δυνατός στρατός χρειάζεται τη βασιλική εξουσία. 2) Σε περιόδους κρίσης το Υπουργικό Συμβούλιο δεν έχει τη δυνατότητα «αυτοκυβέρνησης» λόγω της αδύναμης εκτελεστικής εξουσίας. 3) Και τα αλλά Βαλκανικά κράτη είχαν βασιλεία. 4) Σε Ευρωπαϊκό επίπεδο, πολύτιμη ήταν η βοήθεια των βασιλικών οίκων για τα πολιτικά και οικονομικά συμφέροντα¹⁰. Στις 5 Σεπτεμβρίου του 1910, από εξώστη στη πλατεία Συντάγματος καλεί το Στέμμα «να τεθεί επικεφαλής της ανορθωτικής κινήσεως¹¹», όπερ και εγένετο. Μετά από διαβουλεύσεις και γεγονότα, στις 28 Νοεμβρίου 1910, οι Φιλελεύθεροι κέρδισαν τις εκλογές. Η Ελλάδα άρχισε να βρίσκει και πάλι τις ισορροπίες της. Από τον Ιανουάριο του 1911 μέχρι το Μάιο, η Β' Αναθεωρητική Βουλή διεκπεραιώνει τη συνταγματική αναθεώρηση. Τροποποίησε τα μισά περίπου άρθρα του Συντάγματος του 1864, συνεδριάζοντας 42 φορές. Επρόκειτο για μια εποχή που τη διακρίνει η σταθερότητα και πρόοδος¹².

Εικόνα 2: Βυρώνεια 14 Ιουνίου 1913 (Μουσείο Μπενάκη) Ελληνικό στρατηγείο Χατζή-Μπεηλίκ: από αριστερά καθήμενος ο Βίκτωρ Δούσμανης, ο Κωνσταντίνος Α', όρθιος ο Ιωάννης Μεταξάς και με πλάτη στην κάμερα ο Ελευθέριος Βενιζέλος. Δύο ημέρες μετά αρχίζει ο Β' Βαλκανικός Πόλεμος, ύστερα από την εισβολή των Βουλγαρικών δυνάμεων εναντίον των

⁹ Η. Α. Gibbons, «ΒΕΝΙΖΕΛΟΣ μια βιογραφία (1864-1920)», μετ. Μιχ. Κατσιμίτσας, εκδ. ΕΥΡΑΣΙΑ, 2008, σ.31

¹⁰ Η. Α. Gibbons, ό.π., σ.112-117

¹¹ Εφ. Χρόνος, 6 Σεπτεμβρίου 1910

¹² Σ. Ριζάς, Το τέλος της Μεγάλης Ιδέας. Ο Βενιζελισμός ο αντιβενιζελισμός και η Μικρά Ασία, Αθήνα 2015, σ. 27

Ο Κωνσταντίνος είχε επίσης καταφέρει να αναλάβει επάξια τα καθήκοντα του Γεωργίου και να έχει την εμπιστοσύνη των αξιωματικών, συμπεριλαμβανομένων του Ιωάννη Μεταξά και του Βίκτωρα Δούση ¹³ καθώς και του Ξενοφώντος Στρατηγού. Αυτοί, ως αυλικοί ή η γνωστή «βασιλική καμαρίλα», διαβεβαίωναν τον μονάρχη ότι έχει το απόλυτο δικαίωμα της εξουσίας, «έξω από κάθε συνταγματική δέσμευση»¹⁴.

Στη συνέχεια ένα ακόμα γεγονός που έμελλε να αλλάξει την επικρατούσα κατάσταση στην Ελλάδα υπήρξε η κρίση μεταξύ Σερβίας και Αυστρίας - συνέπεια της οποίας στάθηκε η δολοφονία του Δούκα Φερδινάνδου. Έτσι παρουσιάζετε η πρώτη έκδηλη διαφωνία Βασιλιά-Βενιζέλου: ο τρόπος ερμηνείας και κατανόησης της Συνθήκης του Βουκουρεστίου (Αύγουστος 1913). Θα στήριζε τη Σερβία που δέχθηκε την εισβολή της Αυστροουγγαρίας, ως όφειλε, βάση της Συμφωνίας που υπέγραψε ή θα παρέμενε ουδέτερη; Παρά την υπογραφή της Συνθήκης και τη δέσμευση της Ελλάδας σε αυτή, (να υπερασπιστεί τη Σερβία σε περίπτωση που η Βουλγαρία αποφάσιζε να της επιτεθεί), η πρόταση του Βασιλιά ήταν ανεκδιήγητη. Θεωρούσε μεγάλη ευκαιρία να προσαρτηστεί η χώρα στο πλευρό της Γερμανίας, συμμαχώντας παράλληλα με τη Βουλγαρία, ώστε να επιτεθούν στη Σερβία και να μοιραστούν τα εδάφη της. Ο Βενιζέλος είχε άλλη πολιτική πλευση. Ως οπαδός της Βαλκανικής συνεργασίας, ήταν οραματιστής με σύγχρονες πολιτικές αντιλήψεις και μεγάλη διαπραγματευτική δεινότητα, εκπροσωπούσε τη νέα γενιά πολιτικών¹⁵. Η Ελλάδα διατηρούσε μια ουδετερότητα σε έναν επικείμενο πόλεμο, ωστόσο καθώς υποχρεούνταν, υποσχέθηκε ότι θα δείξει την αμέριστη συμπαράστασή της στη γείτονα χώρα, σε περίπτωση πολέμου ¹⁶.

Ο Ελευθέριος Βενιζέλος, αναλογιζόμενος τα προβλήματα που ενδεχομένως να προέκυπταν, κράτησε στάση αναμονής μέχρι να διαπιστώσει ότι οι συνθήκες θα ήταν ευνοϊκές για την Ελλάδα, ούτως ώστε να τα σταθεί στο πλευρό της Entente ¹⁷. Όμως οι διπλωματικές δραστηριότητες της Μ. Βρετανίας, της Γαλλίας και της Ρωσίας το 1914 και την άνοιξη του 1915 είχαν επίκεντρο την Ιταλία. Οι χώρες της Αντάντ την ήθελαν στη συμμαχία, αλλά τα συμφέροντά της δεν ταυτίζονταν με τα Ελληνικά. Κρυφές διαβουλεύσεις και συμφωνίες του

¹³ Σ. Ριζάς, ό.π., σ. 27

¹⁴ Θ. Βερέμης, 2022, σ.76

¹⁵ Δορδανάς Στρ., «Αυτός ο προδότης δεν έπρεπε να επιζήσει από την απόπειρα της 21^{ης} Ιουνίου». Αντιβενιζελισμός & γερμανική προπαγάνδα στην Ελλάδα του Εθνικού Διχασμού, σελ. 47 <https://www.academia.edu/36489576/>

¹⁶ ΙΕΕ, τ. 34, 1979, σ. 15-16

¹⁷ ΙΕΕ, ό.π., σ. 15-16

Βαρόνου Σονίνο και της Αντάντ, έδιναν στην Ιταλική κυριαρχία στις Δαλματικές ακτές, στην ενδοχώρα της Βαλκανικής, αλλά και τις ακτές του Αιγαίου και την ενδοχώρα της Μ. Ασίας. Η επαίσχυντη συνθήκη της έδινε και την κατοχή των Δωδεκανήσων. Έπαιρνε μεγάλο κομμάτι από τη μοιρασιά της «πίτας» της Οθωμανικής αυτοκρατορίας, ως δώρο η Ιταλία, για να μην ακολουθήσει τις Κεντρικές δυνάμεις. Αυτά για το Βενιζέλο ήταν πολύ σκληρά παιχνίδια διπλωματίας που τα παρακολουθούσε με υπομονή και με τη σκέψη ότι στις απέναντι ακτές του Αιγαίου βρίσκεται ένα από τα μεγαλύτερα και ζωτικότερα μέλη του Ελληνικού στοιχείου. Προσπαθούσε να βρει εναλλακτικές¹⁸.

Στις 25 Αυγούστου άρχισε να εκδηλώνεται η κρίση με αφορμή το κάλεσμα της βρετανικής κυβέρνησης προς την Ελλάδα. Ο λόγος της επίσκεψης της βρετανικής κυβέρνησης αφορούσε στη συμμαχική - επέμβαση στα στενά των Δαρδανελίων¹⁹.

1.2. Α' Παραίτηση Βενιζέλου

Ο Βενιζέλος έδειχνε να 'ναι σύμφωνος με αυτή την πρόταση από την αρχή, ενώ ο Κωνσταντίνος αντιδρούσε, συνεχίζοντας να στηρίζει την ουδετερότητα της Ελλάδας. Στις 20 Φεβρουαρίου του 1915 συγκλείστηκε το μοιραίο συμβούλιο του Στέμματος όπου έλαβαν μέρος πρώην πρωθυπουργοί, ανάμεσα στους οποίους ήταν οι Θεοτόκης, Ράλλης, Δραγούμης, Ζαΐμης, Μαυρομιχάλης. Στην εισήγησή του ο Βενιζέλος φάνηκε φειδωλός αυτή τη φορά. Αιτία ήταν η παραίτηση του Ι. Μεταξά από αρχηγός του Γ. Ε. Στρατού με τη επεξήγηση ότι δεν μπορεί να στηρίξει τα μεγαλόπνοα σχέδια του πρωθυπουργού και τις πολιτικές που ακολουθεί. Έτσι, ο Βενιζέλος συγκρατημένα, ζήτησε μία μεραρχία μόνο, λέγοντας ότι αρκεί για να λάβει μέρος στην εκστρατεία στα Δαρδανέλια, στο πλευρό της Αντάντ και αυτό θα αρκούσε για να καταδείξει την αρχή της παρέμβασης. Επίσης να καταστήσει σαφές, ότι ο Ελληνικός στρατός δεν υπολείπεται έναντι του Βουλγαρικού και ξέρει να στηρίζει συμμαχίες. Από κει και πέρα, όλα θα εξαρτιόταν από την Αντάντ και από τη στάση της απέναντι στην Ελλάδα: Ή θα διασφάλιζε αμετάκλητα την ουδετερότητα της Βουλγαρίας ή θα υπόσχονταν ως εγγυήτρια, αποτελεσματική βοήθεια στην Ελλάδα σε περίπτωση εισβολής της Βουλγαρίας²⁰.

Ο Κωνσταντίνος κάλεσε τον Βενιζέλο να ξεκινήσει την εισήγησή του, ο οποίος αναφέρθηκε και στις επαφές του με τη Σερβία για τις προθέσεις της Ελλάδας. Εκείνο το οποίο

¹⁸ H. A. Gibbons, 2008, σ. 243

¹⁹ ΙΕΕ, 1979, σ. 18

²⁰ H. A. Gibbons, 2008, σ.256-258

προέκυψε ήταν ότι σε περίπτωση που η Βουλγαρία εγκατέλειπε την ουδετερότητα και επιτίθονταν στη Σερβία, το ελληνικό κράτος θα προέβαινε στη στήριξη της²¹.

Στο συμβούλιο υπήρξαν αντεγκλήσεις και διαφορετικές τοποθετήσεις. Ο Κωνσταντίνος υποστήριζε ότι η χώρα για να στηρίξει τη Σερβία, θα έπρεπε να λάβει πρώτα η Σερβία την επίσημη πρόταση της συμμαχίας και όχι να δεχτεί τη βοήθεια της Ελλάδας δίχως σχετική έγκριση. Ο Βενιζέλος υποστήριζε ότι η Ελλάδα θα έπρεπε πρώτα να χτίσει δεσμούς συμμαχίας στην πολιτική και στη συνέχεια να λάβει τις αξιώσεις της, ενώ ο Κωνσταντίνος υποστήριζε ότι θα έπρεπε πρώτα να πάρει ως αντάλλαγμα τις αξιώσεις και στη συνέχεια να αποδεχτεί τη συμμαχία²².

Τελικά το Συμβούλιο του Στέμματος ομόφωνα αποφασίζει να στείλει ελληνικό στόλο και μια μεραρχία να συνδράμουν στις ενέργειες του αγγλο-γαλλικού στόλου. Λόγω του άσχημου καιρού, της περισυλλογής ναρκών και μια καθυστέρηση των στρατιωτικών επιχειρήσεων στα Στενά, έδωσαν το χρόνο στον Κωνσταντίνο να ανακαλέσει την απόφασή του. Στις 6 Μαρτίου ανακοινώνει ότι η χώρα δεν θα λάβει μέρος στην εκστρατεία στα Δαρδανέλια. Κανείς δεν γνωρίζει την αλλαγή της στάσης του και πως προέκυψε. Στις 18 Μαρτίου 1915 τελικά, γίνεται η επιχείρηση κατάληψης των Δαρδανελίων που αποτυγχάνει και αισθάνονται δικαιωμένοι ο Βασιλιάς και ο περίγυρός του.²³

Το Μάρτιο του 1915 ο Βενιζέλος παραιτείται. Ο Κωνσταντίνος αποδέχτηκε αμέσως την παραίτηση του, καθώς στόχος του ήταν να εκδιώξει το Βενιζέλο από το πολιτικό πεδίο. Οι απόψεις, καθώς η απόφαση των δύο ανδρών δεν βρίσκονταν σε συμφωνία, δεν ταίριαζαν και μάλιστα ο Βενιζέλος δεν απέκρυψε τη δυσαρέσκεια του. Ανακοίνωσε στο έκπληκτο κοινό ότι παραιτείται, το οποίο δυσαρεστήθηκε από την απόφαση του. Εντούτοις, ο ίδιος δεν απέκρυψε, αλλά εξήγησε ότι ο λόγος της παραίτησης του στάθηκε, η από πλευράς του μη έγκριση των αποφάσεων του στέμματος. Ο Βενιζέλος αποφάσισε να αναχωρήσει για την Κρήτη και στη συνέχεια αναδείχθηκε το πρόβλημα της διαδοχής του. Εν τέλει, ο βασιλιάς Κωνσταντίνος επέλεξε τον Γούναρη να αναλάβει την πρωθυπουργία του κράτους. Ο Γούναρης αποτελούσε τον κατάλληλο άνθρωπο για να αναλάβει τη θέση του Βενιζέλου²⁴.

Στις 13 Ιουνίου προκηρύσσονται εθνικές εκλογές από την κυβέρνηση Δ. Γούναρη, που διενεργήθηκαν μέσα στα όρια της συνθήκης του Βουκουρεστίου. Με 184 έδρες σε σύνολο

²¹ Ε.Λ.Ι.Α, Τδρμα Ε. Βενιζέλου, Συμβούλιο υπό την προεδρία της Α.Μ της 20.2.1915, φάκ. 08-03, σ. 2

²² Μ. Χριστοπούλου, Βιογραφίες πολιτικών, Δημήτριος Γούναρης, Αθήνα 2017, σ. 144-145.

²³ Η. Α. Gibbons, 2008, σ.258-260

²⁴ Μ. Χριστοπούλου, 2017, σ. 144-145.

310, εκλέγονται οι Φιλελεύθεροι. Ο Βενιζέλος λαμβάνει τη λαϊκή εντολή να καθορίσει τη δική του πολιτική γραμμή και σε ζητήματα εξωτερικής πολιτικής²⁵. Στις 27 Απριλίου μεταβαίνει στα ανάκτορα για να ενημερωθεί για την υγεία του βασιλιά. Ωστόσο ο Κωνσταντίνος με τις δολοπλοκίες του, δεν είναι διατεθειμένος να του δώσει την εξουσία²⁶. Χρησιμοποιούν ως πρόσχημα την υγεία του βασιλιά και ο Γούναρης συνεχίζει να καπηλεύεται τον πρωθυπουργικό θώκο, βάζοντας προσκόμματα συνεχώς. Η σύγκλιση της νέας βουλής έγινε στις 3 Αυγούστου²⁷.

Στο σημείο αυτό αναφέρεται ότι αρκετοί θεωρούν ότι ο Κωνσταντίνος ήταν υποχείριο των Γερμανών, εντούτοις, φαίνεται βάσει μαρτυριών πως αυτό ίσχυε²⁸. Συγκεκριμένα, στο έργο του Πολυχρόνη Ενεπεκίδη "Η Δόξα και ο Διχασμός" το 1962, επισημαίνονται τα εξής²⁹ :

- Ανάμεσα στον γερμανόφρονα κύκλο που επηρέαζε τον Κωνσταντίνο ανήκαν προσωπικότητες όπως οι Δούσμανης, Μεταξάς, Στρέιτ, Θεοτόκης (σ. 255), και κυρίως η Σοφία, η οποία, ως βασίλισσα της Ελλάδας, παρέμενε πάντοτε Πρωσίσς πριγκίπισσα, συμβάλλοντας ενεργά στο έργο τους (σελ. 366).
- Τον Νοέμβριο του 1915, ο βασιλιάς των Ελλήνων τηλεγράφησε στον στρατηγό Φαλκενχάιν, εκφράζοντας την προθυμία του να συμμετάσχει στην καταδίωξη των Σέρβων και των στρατευμάτων της Αντάντ επί ελληνικού εδάφους, υπό την προϋπόθεση ότι η Γερμανία θα εγγυηθεί ότι οι Βούλγαροι δεν θα εισέλθουν στην Ελλάδα, ένα αίτημα που φυσικά ήταν αδύνατο να υλοποιηθεί (σ. 350).
- Το 1916, το οχυρό του Ρούπελ και το Δ' Σώμα Στρατού υπό τον συνταγματάρχη Ιωάννη Χατζόπουλο παραδίδεται στους Γερμανούς κατόπιν εντολής του Κωνσταντίνου και μεταφέρεται στο Γκέρλιτς της Γερμανίας³⁰. Αυτή η ενέργεια αμφισβητεί την υποστήριξη της κυρίας Κακούρη για την ελληνική φρουρά προς τους Γερμανούς, αντί να παραδοθεί στους Συμμάχους με κίνδυνο να πολεμήσει εναντίον της Ελλάδας. Παράλληλα, οι Βούλγαροι καταλαμβάνουν αμαχητί την Ανατολική Μακεδονία και επιχειρούν τον εκβουλαρισμό της (Ξιφίρ Φαλέρ σ. 475). Αυτά τα γεγονότα, και όχι μόνο, αποτελούν αμφισβήτηση της ουδετερότητας

²⁵ Θ. Βερέμης, 2022, σ. 56

²⁶ Ν. Οικονόμου, «Οι δύο γενικές εκλογές του 1915: Μια ιχνηλάτηση της πρώιμης εκλογικής γεωγραφίας του Βενιζελισμού», σ.370-374 και 377, από το βιβλίο «ΕΛΕΥΘΕΡΙΟΣ ΒΕΝΙΖΕΛΟΣ κοινωνία-οικονομία-πολιτική στην εποχή του», Επιμέλεια: Θ. Βερέμης- Γ. Γουλιμή. Εκδ. Γνώση, 1989

²⁷ Γ. Μαυρογορδάτος, 2018, σ.58-60

²⁸ Καλογιάννης Γ. Η Καθημερινή (21.12.2018). Ο Κωνσταντίνος και η γερμανοφιλία

²⁹ Π. Ενεπεκίδης, «Η δόξα και ο διχασμός 1908-1916», Βιέννη 1962, σ.356-357.

³⁰ Θ. Βερέμης, 2018, σ.84

της Ελλάδας και ενδεχομένως διαλύουν το ελληνικό κράτος, σύμφωνα με τον Σπ. Μαρκεζίνη (Ιστορία τ. Δ' σ. 128).

Ο βασιλιάς Κωνσταντίνος δεν ήταν καθόλου μετριοπαθής και άβουλος. Το αντίθετο. Διαπίστωσε ότι ο Βενιζέλος είχε κάποιο δισταγμό και φόβο προς τη Βασιλεία. Δεν εναντιωνόταν και δρούσε υποτονικά. Έτσι ο μονάρχης παρουσιάστηκε αχαλίνωτος και έστησε μία απίστευτη δολοπλοκία προκειμένου να του χαλάσει τα σχέδια και να τον παιδεύσει. Συνωμοτώντας με τον Βούλγαρο Πρέσβη στην Αθήνα εναντίον του Βενιζέλου, του μαρτυρά τα σχέδια πολιτικής εξόντωσής του. Ο Βούλγαρος Πρέσβης, ενημερώνει τον πρωθυπουργό Ροδοσλαύωφ. Χαρακτηριστική είναι η επιστολή με αρ. 276, που του στέλνει στις 2/15 Αυγούστου 1915 και πασίχαρης τον διαμηνύει ότι ο βασιλιάς Κωνσταντίνος δεν πρόκειται να ενδώσει στις πιέσεις της Αντάντ και κυρίως της Αγγλίας, ενώ θα θέσει προϋπόθεση στο Βενιζέλο, σε περίπτωση που αυτός δεχτεί, θα του αναθέσει σχηματισμό κυβέρνησης για...να ανατραπεί! Αν ο Βενιζέλος αρνηθεί η Βουλή θα κηρύξει διάλυση και τότε ο Γούναρης, κατά πάσα πιθανότητα ή άλλη προσωρινή κυβέρνηση θα διενεργήσει νέες εκλογές. Αυτές τις προθέσεις του βασιλιά διαβίβασε και στο Βερολίνο. Ο Βούλγαρος πρέσβης, με πολύ ενθουσιασμό, ανήγγειλε τα νέα και στο γραμματέα του Κωνσταντίνου, Γεώργιο Μελά, ο οποίος τρομοκρατημένος γράφει στο ημερολόγιό του στις 5/18 Αυγούστου, πόσο τον αναστάτωσε η πράξη του Βασιλιά και πως βρίσκεται σεν φοβερό δίλλημα, αν πρέπει να ενημερώσει το Βενιζέλο ή όχι, φοβούμενος μην εκθέσει τον Κωνσταντίνο. Από τις εξελίξεις καταλαβαίνουμε ότι ο Μελάς δεν μίλησε και τα γεγονότα έγιναν όπως τα σχεδίασε ο βασιλιάς³¹.

Στις 11 Οκτώβρη 1915 η Βουλγαρία κηρύσσει τον πόλεμο στη Σερβία. Η Ελλάδα έχει υπογράψει συνθήκες φιλίας, βοήθειας και συμμαχίας μαζί της. Ο Κωνσταντίνος ειδοποίησε, μέσω του Πασάρωφ τους Γερμανούς και τους Βουλγάρους ότι δεν πρόκειται να βοηθήσει τη Σερβία «...Εν τη περιπτώση ταύτη δεν θα έχετε καμμίαν αντίστασιν εκ μέρους ημών...Δεν θα χύσωμεν αίμα δια να σώσωμεν την Σερβίαν εναντίον υμών και της Γερμανίας...». Και ο πρέσβης καταλήγει με τη φράση: «Στο τέλος ο βασιλιάς με παρακάλεσε να του διευκολύνω τον αγώνα για να ξεφορτωθεί χωρίς θόρυβο το Βενιζέλο³²».

Ο Βενιζέλος λίγες μέρες πριν παραιτηθεί, απευθύνεται στους Αγγλο-Γάλλους ώστε να πιέσουν τον βασιλιά και τους Εθνικιστές να υποχωρήσουν από την «ευμενή ουδετερότητα». Ο Κωνσταντίνος, πιστός στο δόγμα «ελέω Θεού μοναρχίας» του 18^{ου} αιώνα, καθορίζει ερήμην των επιταγών της «λαϊκής κυριαρχίας» και παρότι «πολιτικά ανεύθυνος» κατά το Σύνταγμα

³¹ Γ. Καραμπελιάς «Επανάσταση και αντεπανάσταση στην Ελλάδα 1909-1922», εναλλακτικές εκδόσεις, σ. 111

³² Γ. Καραμπελιάς, ό.π., σ.112.

του 1864/1911, τους θεμελιώδεις πολιτικούς προσανατολισμούς της χώρας³³. Με την πρόσκληση στρατευμάτων της Αντάντ στις 8 Σεπτεμβρίου, ο Βενιζέλος ήθελε να αιφνιδιάσει τον Κωνσταντίνο και να δημιουργήσει ένα αμετάκλητο γεγονός, όπως αποδείχθηκε, καταλυτικής σημασίας. Παράλληλα, η γενική επιστράτευση της Βουλγαρίας, θέτει την Ελλάδα σε συναγερμό και επιβάλλεται γενική επιστράτευση, πράγμα που είχε συμφωνηθεί από το Επιτελείο Στρατού, το Βασιλιά και τον Βενιζέλο. Οι συμμαχικές δυνάμεις αποβιβάζονται στη Θεσσαλονίκη, με 125.000 Γάλλους και 100.000 Άγγλους στρατιωτικούς και σμήνη κατασκόπων, Έλληνες και ξένοι, αλλά και κάποιοι που δημιουργούσαν προβοκάτσιας και ταραχές και επενέβαιναν απροκάλυπτα στα κυριαρχικά δικαιώματα της χώρας. Όλοι αυτοί μαζεύτηκαν στη Θεσσαλονίκη. «Μια σύγχρονη Βαβέλ λαών και γλωσσών³⁴».

1.3. Β' Παραίτηση Βενιζέλου

Ο Κωνσταντίνος αξίωσε από το Βενιζέλο να διαμαρτυρηθεί για την απόβαση και να την αποτρέψει. Οι διαμαρτυρίες ήταν «χλιαρές». Στη συνάντηση που είχαν στις 10 Σεπτεμβρίου αλληλοκατηγορήθηκαν. Ο Κωνσταντίνος κατηγορήσε το Βενιζέλο ότι έφερε τα στρατεύματα της Αντάντ για να τον εκθρονίσουν πραξικοπηματικά, κάτι που δεν κατάφερε με την επανάσταση εναντίον του. Όσο για την επιστράτευση, ο βασιλιάς επέμενε ότι θα ασκεί αμυντικό ρόλο, γιατί αυτό ήταν το πάγιο δόγμα του, ενώ για τον Βενιζέλο, ο προορισμός της ήταν η βοήθεια προς τη Σερβία, εναντίον της Βουλγαρικής απειλής, με παράλληλη τη στήριξη της Αντάντ. Η θέση του βασιλιά δεν ήταν ειλικρινής. Καθότι όλοι γνώριζαν ότι η Βουλγαρία δεν θα έμενε μόνο στη Σερβία. Το γνώριζε και ο Μεταξάς και ο Στρέιτ και ο βαρόνος Σενκ. Παρόλα αυτά, στόχος των φιλοβασιλικών είναι η εκδίωξη του Βενιζέλου από την κυβέρνηση. Με μεθοδευμένες συζητήσεις και ερωτήσεις στη Βουλή, εξώθησαν τον Βενιζέλο σε παραίτηση στις 24 Σεπτεμβρίου, αν και το αποτέλεσμα της ψήφου εμπιστοσύνης («ασθενής πλειοψηφία» την χαρακτήρισε ο βασιλιάς) στην ολονύκτια συνεδρίαση της 21ης Σεπτεμβρίου ήταν υπέρ του. Οι πιο θερμόαιμοι υποστηρικτές του ζητούσαν εξέγερση. Ο Βενιζέλος αναλογιζόμενος την κατάσταση της χώρας, ήδη σε συνθήκες επιστράτευσης, θεώρησε ότι οι εμφύλιες διαμάχες στην παρούσα φάση, θα ωφελούσαν μόνο τη Βουλγαρία³⁵.

Αφού ο Κωνσταντίνος ξεφορτώθηκε τον εκλεγμένο Βενιζέλο, τοποθετεί πρωθυπουργό της χώρας τον Α. Ζαΐμη και 4 υπουργούς, οι οποίοι είχαν διατελέσει πρωθυπουργοί. Θεοτόκης,

³³ Γ. Αναστασιάδης «Η Θεσσαλονίκη το 1916-1917 και ο Ελευθέριος Βενιζέλος», Ε.Τ.Ε., Π.Κ.Β.Ε., Θεσσαλονίκη 1994, σ. 36-37.

³⁴ Γ. Χιονίδης, «Οι δραστηριότητες της Προσωρινής Κυβέρνησης του Ελευθερίου Βενιζέλου στη Θεσσαλονίκη 1916-1917, πως σκιαγραφείται στην επίσημη εφημερίδα της», Ε.Τ.Ε., Π.Κ.Β.Ε., Θεσ/νίκη 1994.

³⁵ Γ. Μαυρογορδάτος, 2018, σ. 64-68.

Ράλλης, Δραγούμης και Γούναρης, ο υποστράτηγος Γιαννακίτσας και ο αντι-ναύαρχος Παύλος Κουντουριώτης. Για να μην γίνει διάλυση της Βουλής, οι Φιλελεύθεροι θα ανεχθούν το κυβερνητικό σχήμα με την δηλωμένη «Ανοχή», αλλά ο Ζαΐμης δεν θα ζητήσει ψήφο εμπιστοσύνης για την κυβέρνησή του. Σύμφωνα με την «Εφημερίς των Συζητήσεων της Βουλής», στις 28 Σεπτεμβρίου 1915, σ.184, η κυβέρνηση αυτή χαρακτηρίζεται ως «σύλλογος προκρίτων»³⁶. Παραμονή της επίθεσης της Βουλγαρίας στη Σερβία, αρνείται να την βοηθήσει στα πλαίσια του Συμφώνου φιλίας του 1913, όπως επίσης απέρριψε, στα πλαίσια της «ουδετερότητας», την πρόταση της Αγγλίας να δώσουν στη Ελλάδα την Κύπρο καθώς και τη δυτική Θράκη που ανήκε στη Βουλγαρία, προκειμένου να βοηθήσει τη Σερβία³⁷.

ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ, 5 ΟΚΤΩΒΡΙΟΥ 1915. τσπη εζόδου τής Ελλάδος στον πο-

Εικόνα 3: Βρετανικές και γαλλικές δυνάμεις αποβιβάζονται στη Θεσσαλονίκη και την καταλαμβάνουν. Λίγες ώρες νωρίτερα, ο Βενιζέλος έχει παραιτηθεί για δεύτερη φορά, καθώς διαφώνησε με τον Κωνσταντίνο και την εμμονή του να μην συστρατευθεί η χώρα στο πλευρό της Αντάντ. (Πηγή: ΚΑΤΣΙΓΕΡΑΣ ΜΙΧΑΗΛΗΣ, «ΟΙ ΦΩΤΟΓΡΑΦΙΕΣ, Ελλάδα 20ος αιώνας, Α' 1900- 1945, Αποκατάσταση και καταστροφή, σελ. 51, συλλογή Γιάννη Χρυσάφη, Αθήνα 2000, εκδ. Ποταμός.)

Οι εκλογές της 6^{ης} Δεκεμβρίου που προκηρύχθηκαν από τον Κωνσταντίνο, ήταν μονόπλευρες και χαρακτηρίστηκαν από την αποχή των Φιλελευθέρων, οι οποίοι διαφωνούσαν με τη διάλυση της Βουλής αλλά και στρατιωτών που βρίσκονταν στην επιστράτευση. Διαφώνησε ακόμη και ο Ζαΐμης με την πρωτοφανή διενέργεια των εκλογών και την εμπάθεια του Κωνσταντίνου. Θα προτιμούσε να διορίσει πρωθυπουργό έναν «ρακοσυλλέκτη» από το δρόμο παρά το Βενιζέλο, διαμήνυε σε όλους τους τόνους, την ώρα που η χώρα δοκιμαζόταν και υπήρχαν πολλά ανοιχτά εχθρικά μέτωπα³⁸.

Εντωμεταξύ, η Μακεδονία γίνεται ζώνη κατοχής των Γάλλων, αφού ο μηχανορράφος Maurice Sarrail είναι ο στρατιωτικός τοποτηρητής της Αντάντ με τη ακόρεστη ευχαρίστηση για εξουσία.

³⁶ Γ. Μαυρογορδάτος, 2018, σ, 70-71.

³⁷ Κ. Ζαβιτζιάνος «Αι αναμνήσεις του εκ της ιστορικής διαφωνίας βασιλέως Κωνσταντίνου και Ελευθερίου Βενιζέλου όπως τα έζησε (1914-1922), Αθήνα 1946-47), τομ. 1, σ. 96.

³⁸ Γ. Μαυρογορδάτος, 2018, σ.75-76.

«Όποιος δεν είναι στο πλευρό μου είναι αντίπαλός μου», διεμήνυε. Οι οπαδοί της ουδετερότητας δεν ήταν στον υποστηρικτικό κύκλο της Γαλλίας. Γνώριζε για τις σχέσεις και τις επαφές του Κωνσταντίνου με τη Γερμανία, οπότε από την πρώτη στιγμή τάχθηκε υπέρ της αποπομπής του. Από την άλλη, στήριζε το Βενιζέλο και δήλωνε καταγοητευμένος, όπως και ο Γάλλος πρέσβης Guillemin. Αντίθετα ο πρέσβης της Ιταλίας Alessandro de Bosdari και της Ρωσίας Demidow δεν του είχαν καμία εμπιστοσύνη³⁹.

Ο Ζαΐμης παραιτείται στις 11 Σεπτεμβρίου, μη μπορώντας να διαχειριστεί τα γεγονότα που τρέχουν, αναλαμβάνει ο γηραιός πλέον Στέφανος Σκουλούδης. Έχει προηγηθεί η εισβολή των Γάλλων στην Κέρκυρα στις 26 Ιανουαρίου 1916, ακολουθεί η ατιμωτική για τη χώρα παράδοση αμαχητί του οχυρού Ρούπελ στις 26 Μαΐου (προσυμφωνημένη από τον Σκουλούδη)⁴⁰ και της Καβάλας στις 30 Αυγούστου στους Γερμανο-Βουλγάρους ως αντίβαρο για την κατάληψη της Θεσσαλονίκης από τις δυνάμεις της Αντάντ το Φθινόπωρο του 1916. Αποκορύφωμα, το δράμα της παράδοσης του Δ΄ Σώματος Στρατού στους Γερμανούς και η μεταφορά 7000 αξιωματικών και στρατιωτών ως αιχμάλωτοι σε στρατόπεδο συγκέντρωσης στο Γκέρλιτς της Γερμανίας. Όλα αυτά αποτέλεσαν γεγονότα αναξιοπρεπή για τη χώρα και το λαό της, που πάλεψε στους Βαλκανικούς πολέμους για να τα αποκτήσει.

Εικόνα 4: Δ΄ ΣΩΜΑ ΣΤΡΑΤΟΥ αιχμάλωτο στο Γκέρλιτς Γερμανία (Πηγή: ΚΑΤΣΙΓΕΡΑΣ ΜΙΧΑΗΛΗΣ, από τη συλλογή του Πολεμικού Μουσείου. «ΟΙ ΦΩΤΟΓΡΑΦΙΕΣ- Ελλάδα 20ος αιώνας, Α΄ 1900-1945, Αποκατάσταση και καταστροφή, σελ. 60, Αθήνα 2000, εκδ. Ποταμός.)

³⁹ Η. Α. Richter, «ΕΛΛΑΔΑ 1915-1917 μέσα από τα Ρωσικά αρχεία», εκδ. ΓΚΟΒΟΤΣΗ, σ.40, 69.

⁴⁰ Γ. Μαυρογορδάτος, 2018, σ.80.

Από την άλλη οι Σύμμαχοι, εφάρμοζαν την ίδια πολιτική, «...μπαινοβγαίνοντας στην Ελλάδα, μεταχειριζόμενοι τους πάντες και τα πάντα σα να ήταν τα σκεύη της κουζίνας τους,...», « Τα υπέμεναν όλα εν ονόματι της ουδετερότητας και χάρι αυτής. Ποτέ εις την Ελληνικήν ιστορίαν δεν έγινε τόση προπαγάνδα υπέρ της ειρήνης και της ουδετερότητος. Τα σύμβολα αυτά ήσαν όμως απατηλά. Έκρυβαν μεγίστας αδυναμίας, έκρυβαν την εμπάθειαν, το προσωπικόν πείσμα. Διότι γρήγορα εφάνη ότι δεν επρόκειτο περί ελληνικής ουδετερότητος, αλλά περί εξουδετερώσεως παντός του ελληνικού...δειλία...και καιροσκοπία». (Τα διπλωματικά παρασκήνια από τη μελέτη του Γ. Βεντήρη)⁴¹. Και σα να μην έφταναν αυτοί οι εξευτελισμοί, οι Σύμμαχοι «θυμήθηκαν» ότι είναι Προστάτιδες δυνάμεις του Ελληνικού Συντάγματος και μέσω διατάγματος (νότας), απαιτούν ασύλληπτα πράγματα που δεν τολμά να τα ζητήσει κανείς, από ένα ευνομούμενο κράτος: αλλαγή κυβέρνησης, διάλυση της Βουλής και σχηματισμός νέας, αποστράτευση αντιφρονούντων στρατιωτικών και άλλων ένστολων, διαδικασία εκλογών μάλλον κατευθυνόμενων. Αυτές οι επεμβάσεις σε λεπτά και σοβαρά κρατικά ζητήματα, ενάντια στο διεθνές δίκαιο, ήταν απόρροια της αναποφασιστικότητας και της αρρωστημένης εσωστρέφειας της Ελλάδας, που άνοιξε την όρεξη των αρπακτικών: «Ότι δίνετε στους Γερμανούς στα κρυφά, το απαιτούμε εμείς στα φανερά». Σκέψεις των συμμάχων στη ελληνική επικράτεια και η Ελλάδα θα εισέπραττε μόνο τελεσίγραφα⁴².

Την εμφάνισή του στο προσκήνιο κάνει ένας νέος κίνδυνος για τη Θεσσαλονίκη, οι Σέρβιοι. Ηττημένοι και κυνηγημένοι από τους Βουλγάρους, στρατός και κυβερνητικοί, καταφτάνουν στην πόλη και αποπειρώνται να υψώσουν τη σερβική σημαία, θέτοντας ως de facto έδρα της κυβέρνησής τους τη Θεσσαλονίκη. Ο Γάλλος υπασπιστής του Σαράιγ, Ματιέ το είπε «μυστικά» στο Αλ. Ζάννα και επίσης ότι θα τους δινόταν η διοίκηση των Μακεδονικών πόλεων. Ο Βενιζέλος θεώρησε ότι αυτά ήταν «πονηριές» του Σαράιγ⁴³.

1.4. Ο Ελληνικός και ξένος τύπος για την επικρατούσα κατάσταση

Την εποχή εκείνη οι άνθρωποι ενημερώνονταν από τον ελληνικό και ξένο τύπο. Μετά το 1910, υπήρξε μια εκδοτική έξαρση νέων εφημερίδων, ελληνόφωνων αλλά και ξενόγλωσσων. Τα ξένα στρατεύματα που είχαν εγκατασταθεί στη Μακεδονία ζητούσαν ενημέρωση. Ο Τύπος αντιμετώπιζε σοβαρό πρόβλημα με τη σκληρή λογοκρισία της Γαλλικής Στρατιωτικής διοίκησης (Μ. Κονδυλάκης). Υπήρχαν επίσης προβλήματα εφοδιασμού υλικών (χαρτιού γραφής), εξειδικευμένους γνώστες της τυπογραφίας (σύνταξη- εκτύπωση), όπως επίσης και το

⁴¹ Π. Ενεπεκίδης, 1962, σ.356-357.

⁴² Π. Ενεπεκίδης, ό.π., σ. 357-358.

⁴³Γ. Αναστασιάδης, 1994, σ. 38-39

τραγικό γεγονός της πυρκαγιάς του 1917 που κατέστρεψε αρχεία και γραφεία. Παράλληλα και ο ανταγωνισμός με τις Αθηναϊκές εφημερίδες ήταν πολύ μεγάλος. «Δημοσιογραφική Βαβέλ» χαρακτηρίζεται η Θεσσαλονίκη, στην οποία ευημερούν 15 εφημερίδες και διανέμονται 77.000 φύλλα ημερησίως. Πιστεύεται ότι ένας στους δύο ήταν καθημερινός αναγνώστης Το «φως» πουλούσε 2500 φύλλα την ημέρα, οι Αθηναϊκές (Πατρίς, Εστία, Ελεύθερος Τύπος), έφταναν με 2-3 ημέρες καθυστέρηση, πράγμα που τις έκανε λιγότερο ανταγωνιστικές. Οι ελληνόγλωσσες πουλούσαν 14000 φύλλα την ημέρα, ενώ υπήρχε και μεγάλο αναγνωστικό κοινό για τον ξένο Τύπο (ισραηλινές, αγγλικές και γαλλικές)⁴⁴.

Οι εξελίξεις ήταν ραγδαίες και ο Ημερήσιος Τύπος ενημέρωνε το λαό για την επιβολή της εγκατάλειψης της ουδετερότητας και την έγκαιρη είσοδο της χώρας στον πόλεμο στο πλευρό της τριπλής συμμαχίας ⁴⁵. Ο φιλοβασιλικός τύπος έδειχνε μια ιδιαίτερη προτίμηση στις αποφάσεις του Κωνσταντίνου και σημείωνε ότι ο ελληνικός στρατός θα γινόταν ένα μισθοφορικό σώμα, ενώ η «Σκριπ» του Ευστρατιάδη, έκανε αναφορές και στις επιδιώξεις της Αγγλίας και της Γαλλίας ⁴⁶. Στη συνέχεια, η εφημερίδα «Ακρόπολις» του Γαβριηλίδη, παρομοίαζε το Βενιζέλο με ιατρό που ήταν υπεύθυνος για το ιατρικό συμβούλιο. Αυτά αφορούσαν στην αποτίμηση της κατάστασης από τον ελληνικό τύπο, όμως στο εξωτερικό, η κατάσταση που επικρατούσε ήταν διαφορετική, αφού, σύμφωνα με την «Ακρόπολις» και πάλι, οι εξελίξεις στην Ελλάδα σχολιάστηκαν αρνητικά ⁴⁷. Η δυσαρέσκεια τους οφειλόταν στην παραίτηση ενός άξιου πολιτικού. Ο «εωθινός ταχυδρόμος» υποστήριζε ότι η πολιτική κρίση

Εικόνα 5: Η ρήξη της βασιλείας των Αθηνών με τις δυνάμεις της Αντάντ, επήλθε το Νοέμβριο του 1916 και θεωρείται μια καίρια στιγμή του Μεγάλου Πολέμου. Πρωτοσέλιδο Εφ. « ΕΜΠΡΟΣ», του Δ. Καλαποθάκη, αρ. φύλλο 7220, 19/11/1916. Από το βιβλίο «Ελευθέριος Βενιζέλος «Η Μεγάλη πορεία. Από το Ανάθεμα στην Αποδέσμευση». Σελ. 127-128 της Δέσποινας Παπαδημητρίου «Η ΧΘΕΣΙΝΗ ΕΚΔΙΚΗΤΗΡΙΟΣ ΗΜΕΡΑ», Ε-ΙΣΤΟΡΙΚΑ , εκ. ΕΛΕΥΘΕΡΟΥΤΥΠΙΑ

⁴⁴ Γ. Αναστασιάδης, ό.π., σ.51

⁴⁵ Νεολόγος Πατρών, αρ. φ, 7295, 22.5.1915, σ. 2

⁴⁶ Σκριπ, αρ. φ, 7434, 24.2.1915, σ. 1

⁴⁷ Ακρόπολις, αρ. φ, 10845, 21.2.1915. σ. 3

στην Ελλάδα θα είχε συνέπειες στα συμφέροντα της, ενώ « Χρόνος του Παρισιού», εξήρε την ικανότητα του Γούναρη θεωρούσε όμως, ότι ο Ελευθέριος Βενιζέλος υπήρξε αναντικατάστατος. Η «Ουστμίνστερ» της Βρετανίας, ανέφερε ότι ο σημερινός πόλεμος είναι συνέπεια των βαλκανικών πολέμων και πως η ευρωπαϊκές χώρες καλούνται μέσω του πολέμου να ρυθμίσουν τα βαλκανικά σύνορα. Οι «Times» του Λονδίνου αντιμετωπίζουν την κατάσταση με θετικότητα, καθώς εύχονται στην Ελλάδα να εξέλθει της κρίσης. «Τα Ημερήσια Νέα» επισημαίνουν ότι δεν υπάρχει πολιτικός αντάξιος του Ελευθέριου Βενιζέλου⁴⁸. Οι Αθηναϊκές εφημερίδες διάλεξαν «στρατόπεδα» αρχικά, όπως: Αντιβενιζελικές, «Σκριπ», «Αι Αθήναι» του Γ. Πωπ, «Ακρόπολις» του Γαβριηλίδη, «Χρόνος» του Χαρόπουλου βουλευτή Φλώρινας, «Εμπρός» του Καλαποθάκη. Βενιζελικές εφημερίδες βρίσκουμε: « Πατρίς» του Σπ. Σπύρου, «Νέα Ημέρα» που μετατράπηκε σε φιλοβασιλική, «Εστία» του Άδωνι Κύρου, «Έθνος» του Νικολόπουλου, «Νέα Ελλάς» όργανο των Κοινωνιολόγων. Στη Θεσσαλονίκη, μαθαίνουμε, από το Γ. Βεντήρη,, η πρώτη εκδήλωση υπέρ της δημοκρατίας σε οργανωμένη δράση, πριν την εκδήλωση του Κινήματος, ήταν από την εφημερίδα «Ριζοσπάστης» του Πετσόπουλου. Αυτό είχε τη σημασία του, καθότι πολλοί πρόσφυγες ασπάστηκαν τα δημοκρατικά ιδεώδη και δημιούργησαν το πρώτο δημοκρατικό κόμμα βασισμένο στη λαϊκή βάση. Έτσι, το Κίνημα της Θεσσαλονίκης και ο ερχομός της Τριανδρίας, βρήκαν πρόσφορο έδαφος να αναπτυχθούν⁴⁹.

Γερμανόφιλες και Ανταντικές χαρακτηρίζονται πλέον οι εφημερίδες. Στην αρχή του πολέμου, από τις 14 Αθηναϊκές εφημερίδες , μόνο 2 ήταν φιλικές με τη Γερμανία. Οι 12 έγραφαν υπέρ του Βενιζέλου και στήριζαν την Αντάντ, μας πληροφορεί ο Βρετανός ανταποκριτής στην Αθήνα Crawford Price. Ο Γερμανός πρέσβης Κουάτ, πολύ ενοχλημένος από την κατάσταση, αναλαμβάνει να κερδίσει μάχες στο πεδίο των ειδήσεων, των

Εικόνα 6: «Ελευθέριος Βενιζέλος. Η Μεγάλη Πορεία. Από το Ανάθημα στην αποθέωση», Δέσποινα Παπαδημητρίου , «Η χθεσινή εκδίκητηρος ημέρα», σελ. 131, Ε-ΙΣΤΟΡΙΚΑ, εκδ. ΕΛΕΥΘΕΡΟΤΥΠΙΑ

⁴⁸ Εστία, αρ. φ, 7555, 22.2.1915, σ. 1

⁴⁹ Γ. Βεντήρης, «Η Ελλάς του 1910-1920» εκδ.Ίκαρος, τ. 2^{ος}, σ.328.

πληροφοριών και της προπαγάνδας. Με αρχηγείο το ξενοδοχείο «Μεγάλη Βρετανία» και πολλά γερμανικά μάρκα, ο διαβόητος βαρόνος Σενγκ, έρχεται στην Αθήνα ως υπάλληλος της Krupp. Είναι όμως ο κύριος συντονιστής των μυστικών υπηρεσιών της Γερμανίας. Με ένα τεράστιο δίκτυο κατασκόπων εξαγοράζει εκδότες και δημοσιογράφους και εφημερίδες. Η αγγλο-ελληνική Ένωση κάνει λόγο για 3000 Γερμανούς πράκτορες στην Αθήνα⁵⁰.

Εικόνα 7: Φωτογραφία από το αρχείο του Μουσείου Μπενάκη, «Ελευθέριος Βενιζέλος. Η Μεγάλη πορεία. Από το Ανάθεμα στην αποθέωση», Παύλος Πετρίδης «Ο Βενιζέλος η Τριανδρία και το Πολιτειακό Ζήτημα», σελ.87, Ε-ΙΣΤΟΡΙΚΑ, εκδ. ΕΛΕΥΘΕΡΟΤΥΠΙΑ

Ένα ξεκάθαρο παραταξιακό κλίμα δημιουργήθηκε με την εδραίωση του δικομματισμού, σε μία χρονική στιγμή που η πόλωση στην πολιτική ζωή της χώρας, μόνο τεράστια καταστροφή έφερε, δηλαδή τον Εθνικό διχασμό. Ο δικομματισμός επηρέασε και τα χαρακτηριστικά του Τύπου που, τότε ακολουθούσε τη στρατιωτική ηγεσία και τότε την πολιτική ελίτ. Αρκετές φορές οι αρθρογράφοι ξεπερνούσαν τα όρια της δεοντολογίας και γινόταν προσπάθειες χειραγώγησης του κοινού. Παρασκηνιακές δολοπλοκίες, κομματικά συμφέροντα, προσωπικές υπερφίαλες διενέξεις, χρηματοδότηση εφημερίδων από ξένα προπαγανδιστικά λόμπι και διαξιφισμοί που μόνο κακό προκαλούσαν στην πολιτική ζωή του τόπου, υποβάθμισαν την ποιότητα του Τύπου, αλλά και το διεθνές κύρος της χώρας. Και φυσικά οι αντιπαραθέσεις που μεταφέρονται μέσω των εφημερίδων στην Ελληνική κοινωνία, προκαλούσαν συγκρούσεις σοβαρές⁵¹.

1.5. Τα Νοεμβριανά

Μετά την παράδοση της Ανατολικής Μακεδονίας και τη μετατροπή του Κινήματος της Εθνικής Άμυνας σε κυβέρνηση, ο Κωνσταντίνος βρέθηκε σε δύσκολη θέση. Έγινε πιο ανασφαλής. Χρησιμοποιεί του Επίστρατους για να δημιουργήσουν νέα στρατιωτική δύναμη. Η νέα υπηρεσιακή κυβέρνηση του Σπ. Λάμπρου είναι πιο χειραγωγήσιμη καθότι ο νέος

⁵⁰ Γ. Καραμπελιάς, 2022, σ. 116-117

⁵¹ Δ. Παπαδημητρίου, «Ο Τύπος και ο διχασμός 1914-1915», σ.437-438, από το «Ελευθέριος Βενιζέλος, Κοινωνία-Οικονομία-Πολιτική στην εποχή του», επιμέλεια Θ. Βερέμης- Γ. Γουλιμή, εκδ. ΓΝΩΣΗ 1989.

πρωθυπουργός ήταν δάσκαλος και έμπιστος του Κωνσταντίνου. Αντιμέτωπος με τον κίνδυνο να χάσει τον θρόνο του, συμφώνησε να συμβιβαστεί με τους Συμμάχους, ίσως περισσότερο απ' ό,τι ανέμεναν και οι ίδιοι, με την προϋπόθεση να περιοριστεί η επιρροή της Επαναστατικής Κυβέρνησης. Κατά τις συνομιλίες του με τον Γάλλο βουλευτή Μπεναζέ, ο Κωνσταντίνος εξέφρασε μεγάλη αλληλεγγύη⁵². Ο Μπεναζέ, απεσταλμένος του Γάλλου πρωθυπουργού Α. Μπριάν, επιδίωκε να πείσει τον Κωνσταντίνο να αποσύρει τα στρατεύματά του από τη Θεσσαλία και να παραδώσει στρατιωτικό εξοπλισμό. Ωστόσο, η προσπάθεια συνεννόησης Κωνσταντίνου-Μπεναζέ θα αποτύχει εξαιτίας της εντύπωσης ότι ο Βενιζέλος ετοιμαζόταν να προχωρήσει προς τη Νότια Ελλάδα, σε συνδυασμό με την κατάληψη της Κατερίνης από τα στρατεύματα της Εθνικής Άμυνας, με την υποστήριξη του Sarrail⁵³. Οι Γάλλοι, για να λυθεί η παρεξήγηση, δημιούργησαν μια ουδέτερη ζώνη από την Κορυτσά ως το Θερμαϊκό, για να καθησυχάσουν κυρίως τον Κωνσταντίνο.

Στις αρχές Νοεμβρίου, στην Αθήνα, ο ναύαρχος Δαρτίζ ντε Φουρνέ διαβιβάζει μια επιστολή προς την ελληνική κυβέρνηση, βασισμένη στη συμφωνία Κωνσταντίνου – Μπεναζέ, περί αποπλισμού. Ο Κωνσταντίνος και η κυβέρνηση Λάμπρου απορρίπτουν αυτή την πρόταση. Ο Γάλλος ναύαρχος προσπαθεί να πείσει τον βασιλιά να αποδεχτεί τις απαιτήσεις του, αλλά αυτός αρνείται κάθε δέσμευση. Ωστόσο, υπόσχεται ότι οι Έλληνες δεν θα ανοίξουν πρώτοι πυρ εναντίον των Συμμαχικών δυνάμεων που θα αποβιβαστούν⁵⁴

Με ασφάλεια ότι οι Έλληνες θα υποχωρήσουν, συμμαχικές δυνάμεις 3.000 ανδρών αποβιβάζονται στο Φάληρο και τον Πειραιά, με εντολή να καταλάβουν στρατηγικές θέσεις και περιοχές των Αθηνών. Αρχικά, οι δύο πλευρές αποφεύγουν τη σύγκρουση, αλλά οι πρώτες συγκρούσεις ξεσπούν στο λόφο του Φιλοπάππου, όπου αιχμαλωτίζονται περίπου εκατό Γάλλοι. Μετά από προσωρινή ανακωχή, οι εχθροπραξίες εκδηλώνονται και τα συμμαχικά πλοία αρχίζουν να βομβαρδίζουν το κέντρο της Αθήνας από το Φάληρο⁵⁵.

Τα γεγονότα έλαβαν δραματική τροπή όταν οι Γούναρης και Μεταξάς, με την υποστήριξη των Επιστράτων, ανατρέπουν τη συμφωνία Κωνσταντίνου-Μπεναζέ μετά τη συνεδρίαση του συμβουλίου του στέμματος στις 15 Νοεμβρίου 1916. Η ανακοίνωση έγινε στον Φουρνιέ, ενώ στις 18 Νοεμβρίου, η ημερομηνία της αναμενόμενης άφιξης του συμμαχικού στρατού στην Αθήνα, ξεσπούν δυνάμεις που κανείς, ούτε οι σύμμαχοι ούτε ο Κωνσταντίνος, δεν μπορούσε να ελέγξει. Ο συμμαχικός στρατός, υποτιμώντας την κατάσταση, δεν προέβλεπε τη σφοδρή

⁵² Γ. Μαυρογορδάτος, 2018, σ. 97-98

⁵³ ΙΙΕΕ, τ. 34, 1979, σ. 41-42

⁵⁴ Στο ίδιο, σ. 434-435.

⁵⁵ Leon, Greece and the Great Powers, 1914-1917. Institute for Balkan Studies, Θεσσαλονίκη 1917, σ. 436.

αντίσταση από τον ελληνικό στρατό και τους Επιστράτους, οι οποίοι με ακλόνητη πειθαρχία και κατάλληλη θέση, απέτρεψαν την απόβαση αλλά όχι τον βομβαρδισμό της Αθήνας. Αυτά τα γεγονότα οδήγησαν στην έναρξη ενός φοβερού πογκρόμ εναντίον των Βενιζελικών, με τη δικαιολογία ότι ετοίμαζαν κατάληψη της εξουσίας με την υποστήριξη των συμμάχων⁵⁶.

Η εξέλιξη των γεγονότων στην Αθήνα προκαλεί έκπληξη στους Συμμάχους, καθώς δεν περίμεναν αντίσταση. Ο ναύαρχος Φουρνέ προτείνει την επίθεση και την κατάληψη της πόλης, ενώ ο Βενιζέλος εκφράζει προθυμία να αντιμετωπίσει τις προκλήσεις από την Παλαιά Ελλάδα. Ταυτόχρονα, στη Γαλλία, μόλις μαθαίνονται τα νέα της «μάχης των Αθηνών», η κυβέρνηση Μπριάν συζητά το ενδεχόμενο απομάκρυνσης του Κωνσταντίνου. Αντίθετα, η Ρωσία και η Ιταλία έχουν διαφορετική άποψη, ενώ η Βρετανία εκφράζει αντίσταση σε οποιαδήποτε επεμβατική ενέργεια, φοβούμενη ότι αυτή θα οδηγήσει σε ένοπλη σύγκρουση με την κυβέρνηση των Αθηνών. Τελικά, Βρετανία και Γαλλία συμφωνούν ότι πρέπει να λάβουν αποφασιστικά μέτρα για να προστατεύσουν τα συμφέροντά τους στη Μακεδονία. Στις 25 Νοεμβρίου/8 Δεκεμβρίου, επιβάλλουν αυστηρό αποκλεισμό στην Παλαιά Ελλάδα, ενώ μία εβδομάδα αργότερα ζητούν την αποχώρηση όλων των ελληνικών στρατευμάτων από την Πελοπόννησο και την εγκατάσταση συμμαχικού ελέγχου στην Πάτρα και τον Ισθμό. Η Αθήνα υποχωρεί στις απαιτήσεις των Συμμάχων, αλλά η υπόσχεση της κυβέρνησης για απόσυρση όλων των μονάδων και του στρατιωτικού υλικού από το βορρά πραγματοποιείται με βραδύ ρυθμό και όχι πλήρως⁵⁷.

Εδώ θα πρέπει να αναφέρουμε τις συνέπειες για την Ελλάδα, των γεγονότων της Αθήνας, αργότερα. Οι Γάλλοι δεν ξέχασαν το πλήγμα που δέχτηκαν και τους νεκρούς στρατιώτες τους. Λόγω της ήττας του Βενιζέλου στις εκλογές του 1920, οι Μεγάλες Δυνάμεις συμβούλευαν την Αντιβενιζελική κυβέρνηση που προέκυψε να ματαιώσει ή να αναβάλει την επάνοδο του βασιλιά (χωρίς να παραιτηθεί βρισκόταν εξορισμένος στην Ελβετία), ακόμη κι αν υπήρχε λαϊκή βούληση κατόπιν δημοψηφίσματος, ειδάλως θα επέρχονταν οικονομικός αποκλεισμός. Ο λόγος ήταν οφθαλμοφανής: οι Μεγάλες Δυνάμεις της Αντάντ δεν θα χορηγούσαν το συμφωνηθέν δάνειο 17.500.000 χρυσών λιρών που προ συμφωνήθηκε στη Συμφωνία του Φεβρουαρίου 1918, τη στιγμή που θα επανέρχονταν πανηγυρικά στο θρόνο του ο Κωνσταντίνος, ο οποίος τάχθηκε με τις Κεντρικές Δυνάμεις κατά τον Α΄Π.Π. Όπως επίσης εξαιτίας της ανικανότητάς του στα Νοεμβριανά, Γάλλοι στρατιώτες βρήκαν θάνατο σε ενέδρα στον Πειραιά. Έτσι στην πιο καίρια στιγμή της εξέλιξης της Μικρασιατικής εκστρατείας, τότε

⁵⁶ ΙΕΕ, τ. 34 (1979), σ. 95

⁵⁷ Γ. Λεονταρίτης, «Η διεθνής θέση», σ. 42-43.

που ο στρατός χρειαζόταν οικονομική ενίσχυση, η Γαλλία ανέδoτη, γύρισε την πλάτη στην Ελλάδα⁵⁸.

Παρομοίως, ο Βενιζέλος ζήτησε από τον Βρετανό Ναύαρχο Κερ να ενισχύσουν οικονομικά το στρατό στη Μικρά Ασία, γιατί εξυπηρετούσε όχι μόνο τα Ελληνικά συμφέροντα, αλλά και αυτά των Μεγάλων Δυνάμεων. Η απάντηση ήταν αρνητική εξαιτίας της επανόδου του βασιλιά στην Ελλάδα⁵⁹. Αυτό μάλλον έμοιαζε με δικαιολογία. Τελικά η μεταστροφή των Γάλλων και η ευνοϊκή στροφή τους προς την Τουρκία οφείλονταν στα νέα δεδομένα που επικρατούσαν πλέον στη Μέση Ανατολή. Βρετανοί και Γάλλοι αντιπαρατέθηκαν για τα νέα συμφέροντα και τις επιδιώξεις στην περιοχή⁶⁰

Τα Νοεμβριανά δεν είναι επανάσταση ανεξαρτησίας, αλλά ήταν «τραύμα φοβερόν κατά του έθνους κακούργημα και συγχρόνως πρόκλησις εναντίον της Αντάντ⁶¹». Στις αρχές του 1917, καθώς η αρνητική ατμόσφαιρα μεταξύ των Συμμάχων και του βασιλιά συνεχίζεται, η εφημερίδα "Φως" από τη Θεσσαλονίκη εντείνει την επικριτική της γραφή εναντίον των αθηναϊκών κυβερνήσεων. Εν μέσω των αντιδράσεων, μετά τα "Νοεμβριανά όργια", όπως τα ονομάζουν, η εφημερίδα εκφράζει ανησυχία για φήμες που αναφέρουν επανάληψη βίαιων πράξεων κατά άοπλων και ανυπεράσπιστων οπαδών του Βενιζέλου. Τονίζει επίσης ότι οι αντίπαλοι του Βενιζέλου, μέσω των μέσων ενημέρωσης και σε κάθε ευκαιρία, προσπαθούν να μεταφέρουν τα δεινά του λαού και τις καταστροφές της χώρας όχι στην ίδια τους την ανευθυνότητα αλλά στην εθνική προσπάθεια αμύνης⁶²

Ο Κωνσταντίνος ήταν ένας άνθρωπος φιλόδοξος ο οποίος επουδενί δεν επιθυμούσε να εγκαταλείψει το θρόνο και για αυτόν τον λόγο προέβη σε διάφορους συμβιβασμούς ούτως ώστε να κρατήσει το αξίωμα το οποίο είχε λάβει⁶³.

Η γαλλική πλευρά είχε την πεποίθηση ότι ο Κωνσταντίνος και ο Βενιζέλος μπορούσαν ακόμα να επικοινωνήσουν και να λάβουν από κοινού αποφάσεις. Τα γεγονότα του Νοεμβρίου του 1916, δυστυχώς ήταν η οριστική θλιβερή απάντηση. Οι πραγματικοί αρχηγοί των Νοεμβριανών, ήταν ο υπ/γος Παπούλας, ο Μεταξάς, ο αντ/ρχος Τυπάλδος, ο Έσλιν, ο Μερκούρης, αξιωματικοί και επίστρατοι με την κάλυψη και τις οδηγίες του Δ. Γούναρη. Με

⁵⁸ Σοφία Ηλιάδου-Τάχου, ΕΛΕΥΘΕΡΙΟΣ ΒΕΝΙΖΕΛΟΣ ο «Αρχηγός της Φυλής», ο «Λυτρωτής των Αλυτρώτων», Μέσα από τα Αρχεία της Επιτροπής Εθνικής Αμύνης Κωνσταντινουπόλεως (1920-1922), σελ. 30, 2024, εκδ. GUTENBERG

⁵⁹ Σοφία Ηλιάδου-Τάχου, σελ. 33, 2024, (από δημοσίευση στο Ελεύθερο Βήμα της 22 Φεβρουαρίου 2022)

⁶⁰ Βερέμης Θ., 22 ΕΡΩΤΗΣΕΙΣ & ΑΠΑΝΤΗΣΕΙΣ ΓΙΑ ΤΟ '22, σελ.51, εκδ. Μεταίχμιο, 2022

⁶¹ Γ. Βεντήρης, σ.248.

⁶² Το Φως, «Απέναντι των νέων απειλών», 15 Φεβρουαρίου 1917.

⁶³ Γ. Μαυρογορδάτος, 2018, σ. 97-98

έναν απάνθρωπο διωγμό των φιλελευθέρων της Αθήνας, οι φιλοβασιλικοί ξεκίνησαν γενικές εκκαθαρίσεις, τρομοκρατία εξευτελισμούς, φυλακίσεις, όπως αυτή του δημάρχου Αθηναίων Εμμανουήλ Μπενάκη. Ο μεγάλος θαυμαστής του Βενιζέλου, αλλά και ευγενής απέναντι στο βασιλιά και στην οικογένειά του, κατηγορήθηκε κυρίως από τον Έσλιν ως προδότης και συνωμότης εναντίον του πολιτεύματος! Τα ίδια και ο δήμαρχος Πειραιά Παναγιωτόπουλος, έως και πολύς κόσμος, άσημοι και αβλαβείς πολίτες τουφεκίστηκαν ως στασιαστές. Από τις 19 έως τις 23 Νοεμβρίου, Μικρασιάτες κυρίως πρόσφυγες εκτελούνταν ως κατάσκοποι της Αντάντ, πίσω από το «φθισιατρείο Σωτηρία». Σπίτια και μαγαζιά λεηλατήθηκαν και πολύ κυνηγημένοι φιλελεύθεροι, έτρεχαν να σωθούν με τα καράβια του συμμαχικού στόλου. «Ο φονεύων βενιζελικών δεν φονεύει άνθρωπον», αυτή ήταν μια δικαστική απόφαση! Το Ρούπελ και η Καβάλα είναι δύο τραγωδίες. Εξαιτίας τους δημιουργήθηκε το κράτος της Θεσσαλονίκης. Τα Νοεμβριανά όμως, έθεσαν τα ερωτήματα για τα ατομικά δικαιώματα και τη δημοκρατία μέσα στην κοινωνία. Ο Κωνσταντίνος θεωρήθηκε ο υπαίτιος των δεινών που προκάλεσε η Νοεμβριανή επανάσταση⁶⁴. Όλα αυτά γιατί είχε γίνει το κράτος της Θεσσαλονίκης το οποίο βρισκόταν υπό τον έλεγχο των γαλλικών και βρετανικών στρατευμάτων⁶⁵.

Κατά τη διάρκεια του Α' παγκοσμίου πολέμου, εκείνοι οι οποίοι ήταν Έλληνες στρατιώτες αιτούνταν να φύγουν τα ξένα στρατεύματα και η εξουσία να επιστρέψει και πάλι στο ελληνικό κράτος. Επομένως, στην Ελλάδα του 1916 υπήρχαν πάρα πολλές αντικρουόμενες απόψεις, με τους Έλληνες στρατιώτες να υπερασπίζονται με ζήλο την Ελλάδα και την εξουσία αυτής. Τα όσα συνέβησαν το Νοέμβρη επέδρασαν στο μεταπολεμικό πολιτικό τοπίο και είχαν συνέπειες. Στην περίοδο των Νοεμβριανών, η καταστολή της εξέγερσης είχε ως συνέπεια την πρόκληση αλλαγών στην πολιτική σκηνή της Ελλάδος και ύστερα από τον Πρώτο Παγκόσμιο Πόλεμο, υπήρχαν πολλοί που επιθυμούσαν την ελευθερία της Ελλάδος, η οποία βρισκόταν έρμαιο στα χέρια των ξένων στρατευμάτων και κρατών. Ολοκληρώνοντας την ενότητα για τα Νοεμβριανά, αναφέρεται ότι στη δίκη των επιστράτων κλήθηκαν ως κατηγορούμενοι ο συνταγματάρχης Κωνσταντινόπουλος, ο Ιωάννης Μεταξάς, ο στρατηγός Παπούλας, ο δήμαρχος Σ. Μερκούρης, ο πρόεδρος του Πανελληνίου Συλλόγου επιστράτων Ι. Σαγιάς, ο Κ. Ιγγλέσης πρόεδρος των επιστράτων και ο Γ. Πεσμαζόγλου, ως ο βασικός χρηματοδότης. Τα αποτελέσματα της δίκης ήταν τα εξής : σε θάνατο οδηγήθηκαν ο Ιγγλέσης, ο Μερκούρης, ο Πεσμαζόγλου και ο Αγγελής. Σε πενταετή φυλάκιση ο Ιγγλέσης, σε δεκαετή ο Κωνσταντινόπουλος, ενώ ο Παπούλας αθωώθηκε. Ένα ακόμα ιστορικό γεγονός αποτέλεσε η δίκη του επιτελείου στην οποία

⁶⁴ Γ.Βεντήρης, σ. 277-279.

⁶⁵ ΙΙΕΕ, τ. 34, (1979), σ. 41-42

παρουσιάστηκαν ως κατηγορούμενοι ο Δούσμανης, ο Μεταξάς, ο Εξαδάχτυλος και ο Στρατηγός. Οι κατηγορίες που τους απαγγέλθηκαν σχετίζονταν με την υποκίνηση σε εμφύλιο πόλεμο, ωστόσο φαίνεται πως πράγματι πίσω από τους αγώνες των επιστράτων βρισκόταν το επιτελείο και ο Μεταξάς⁶⁶.

Εικόνα 8: Φωτογραφία από το αρχείο του Μουσείου Μπενάκη: «ΚΑΤΩ Ο ΒΑΣΙΛΙΑΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ» Θεσσαλονίκη 6 Μαΐου 1917. Οι φιλοβενιζελικοί διαδηλώνουν εναντίον του Κωνσταντίνου. Στις 30 Μαΐου εξαναγκάζεται σε παραίτηση από κατόπιν πιέσεων που δέχθηκε από τους συμμάχους. Στη συνέχεια έγινε κατάληψη του Ισθμού της Κορίνθου και απόβαση Αγγμάτων στο λιμάνι του Πειραιά. (Πηγή: ΚΑΤΣΙΓΕΡΑΣ ΜΙΧΑΗΛΗΣ, από τη συλλογή του Πολεμικού Μουσείου. «ΟΙ ΦΩΤΟΓΡΑΦΙΕΣ-Ελλάδα 20ος αιώνας, Α' 1900-1945, Αποκατάσταση και καταστροφή, σελ. 60, Αθήνα 2000, εκδ. Ποταμός».)

Ο Ιωάννης Μουρέλος 100 χρόνια μετά, μας δίνει μια πιο σφαιρική αιτιολογία για τα «Νοεμβριανά», που αξίζει να τα δούμε.

Η «ουδετερότητα» ήταν μία πλασματική κατάσταση. Είναι πλέον γνωστές οι επαφές Κωνσταντίνου – Καίzer, όπως επίσης και η προστασία των Κεντρικών Δυνάμεων στην Τουρκία και στη Βουλγαρία. Σίγουρα, λοιπόν, η ουδετερότητα δεν εξυπηρετούσε τα Ελληνικά συμφέροντα. Από την άλλη, το είδος του διαλόγου της Αντάντ προς την Αθήνα, εξωθείτε από τα γεγονότα: στρατιωτική κατάληψη εντός της χώρας, άσκηση επιβολής ελέγχου σε νευραλγικούς τομείς της διοίκησης, επιβολή εμπορικού αποκλεισμού, ακόμη και η στήριξη που δίνουν στην Κυβέρνηση Εθνικής Άμυνας είναι ύπουλα διχαστική. Ουσιαστικά γίνονται πράξεις που ενισχύουν την εδραίωσή τους στον Ελλαδικό χώρο και πάντα προς το συμφέρον του Συμμαχικού Εκστρατευτικού Σώματος.

Το Συμμαχικό Τελεσίγραφο της 16^{ης} Νοεμβρίου, του εξευτελισμού και της υποτέλειας είναι αυτό που δημιούργησε την έκρηξη. Εκείνες τις στιγμές και οι δύο παρατάξεις είχαν απίστευτες αγωνίες για το μέλλον τους στη χώρα. Οι Γουναρικοί αντέδρασαν με τον ένοπλο αγώνα. Οι

⁶⁶ Γ. Μαυρογορδάτος, 2018, σ. 27-29.

Επίστρατοι γνώριζαν την Αθήνα και είχαν καλύτερη οργανωτική υποδομή, διαλέγοντας την κατά μέτωπον επίθεση εναντίον των Γάλλων, αντί για αυτή του κατευνασμού. Πάντως, τους αναγνωρίζεται το δικαίωμα αυτοάμυνας έναντι της αναξιοπρεπούς συμπεριφοράς και απαιτήσεων, και προσβολής της υπόστασης του Ελληνικού κράτους από τους Συμμάχους της Αντάντ.

Από την άλλη, το Κίνημα της Εθνικής Άμυνας, δεν είχε θετικές εξελίξεις. Παρόλο που ήταν μια εξέγερση και πράξη διαμαρτυρίας, δεν έπαυε να αποτελεί ένα πραξικοπηματικό σχίσμα, κατά του νόμιμου καθεστώτος. Επίσης, επί του τυπικού, δεν υπήρχε καμία επίσημη διεθνής αναγνώριση αλλά και υποστήριξη του Κράτους της Θεσσαλονίκης από τους Συμμάχους, πέρα από προφορικές διαβεβαιώσεις. Μοναδική ελπίδα για τη Βενιζελική παράταξη ήταν η ρήξη ανάμεσα στη Βασιλική κυβέρνηση και στους Συμμάχους. Έτσι, μυστικές συμμαχίες και σχεδιασμός αποσταθεροποίησης καλλιεργήθηκε συστηματικά από τους ακραίους του Βενιζελικού θεωρείου. Τελικά, η έξοδος της χώρας στον πόλεμο περνούσε μέσα από το Εθνικό διχασμό και αυτό έδειξαν τα γεγονότα στις 2 και 3 Δεκεμβρίου του 1916 που οδήγησαν σε Εμφύλιο σπαραγμό⁶⁷. Ο ίδιος ιστορικός, Γιάννης Μουρέλος επιχείρησε να εξηγήσει τα γεγονότα εκείνων των ημερών, επισημαίνοντας ότι εκτός από τους θανάτους και τους τραυματίες, παρατηρήθηκαν πολλά περιστατικά σωματικής και ψυχολογικής βίας με στόχο να εξουδετερωθούν οι ίδιοι οι άνθρωποι. Κτίρια που είχαν επισημανθεί με κόκκινο χρώμα από τους Επιστράτους πριν από τα γεγονότα, όπως το ξενοδοχείο "Μεγάλη Βρετανία", δέχτηκαν λεηλασία. Επιπλέον, ο βενιζελικός Τύπος βρέθηκε στο στόχαστρο, με 31 περιπτώσεις αναστολής κυκλοφορίας εφημερίδων και ζημιές σε τυπογραφεία και άλλες εγκαταστάσεις τους. Ο φόβος για την επανάληψη των εκτροπών οδήγησε σε εκτοπισμό 980 ατόμων και στην αποχώρηση των διπλωματικών αποστολών των Συμμάχων⁶⁸.

⁶⁷ Ι. Μουρέλος, «Τα Νοεμβριανά του 1916», Πρακτικά Συμποσίου 3-4 Οκτωβρίου 2016 Θεσσαλονίκη, Ιστορική αποτίμηση 100 χρόνια μετά, σ. 85-86.

⁶⁸ Μουρέλος, ό.π., σσ. 145-147, 156-161, 169-170, 192, 199, 214-215.

1.6. Το «Ανάθεμα»

Στις 12 Δεκεμβρίου 1916, οι φιλοβασιλικοί στην Αθήνα οργάνωσαν τελετουργία «Αναθέματος» κατά του Βενιζέλου στο Πεδίον του Άρεως, κατόπιν αποφάσεως της Ιεράς Συνόδου της Ελλάδος. «Κατά του Ελευθερίου Βενιζέλου, φυλακίσαντος αρχιερείς και επιβουλευθέντος την Βασιλείαν και την Πατρίδα, ανάθεμα έστω!».

Εικόνα 9: ΤΟ ΑΝΑΘΕΜΑ. Φωτογραφία από το αρχείο του Μουσείου Μπενάκη, «Ελευθέριος Βενιζέλος. Η Μεγάλη πορεία. Από το Ανάθεμα στην αποθέωση», σελ. 98, Σύρου Μαρκάτου, «Τα Νοεμβριανά», Ε-ΙΣΤΟΡΙΚΑ, εκδ. ΕΛΕΥΘΕΡΟΤΥΠΙΑ

Χιλιάδες άνθρωποι κουβάλησαν από μακριά ακόμη και μεγάλες πέτρες, ώστε να σχηματιστεί ένας μεγάλος σωρός, που έμεινε εκεί για μήνες. Επίστρατοι σε 100 περίπου πόλεις της χώρας, μαζί με το λαό, επανέλαβαν το ίδιο σκηνικό. Αποκορύφωμα της οξυμμένης κατάστασης ήταν, να εκδοθεί ένταλμα σύλληψης του Βενιζέλου στις 4 Δεκεμβρίου 1916. Οι κατηγορίες: εσχάτη προδοσία, συκοφαντία και εξύβριση του Γενικού Επιτελείου Στρατού⁶⁹. Το «ανάθεμα», ήταν μόνο στοιχείο μικροψυχίας, οπισθοδρομικότητας και σκοταδισμού.

Η Πηνελόπη Δέλτα στο αρχείο της αναφέρει ότι ο Βενιζέλος «...ήθελε να ξέρει ο κόσμος και να θυμάται πως είμαι αναθεματισμένος και όμως η νίκη θα είναι με το μέρος μας⁷⁰».

Οι συνέπειες του «αναθέματος» ήταν εντελώς διαφορετικές από αυτές που περίμεναν οι αντιβενιζελικοί. Το «ανάθεμα» ήταν σχέδιο των Επίστρατων του Κωνσταντίνου και του Ιωάννη

⁶⁹ Γ. Μαυρογορδάτος, 2018, σ.101-102.

⁷⁰ Π. Δέλτα, «Ελευθέριος Κ. Βενιζέλος», (Αρχείο της Π.Σ. Δέλτα Α'), επιμ. Π.Α. Ζάννα, Αθήνα: Ερμής 2008.

Μεταξύ⁷¹, αλλά προσάπτεται στην Εκκλησία της Ελλάδος. Εξάλλου ήταν γνωστή η φιλοκωνσταντινική τοποθέτηση του Θεόκλητου Αθηνών, αν και η Ιερά Σύνοδος της Εκκλησίας ήταν πολύ διστακτική, εκτός από τον Λαρίση Αρσένιο. Σε συνεδρίαση δε, της Ιεράς Συνόδου στο παρελθόν, ο Μητροπολίτης Ηλίας Δαμασκηνός, κατέθεσε ότι παρομοίως η Ιερά Σύνοδος «συκοφαντείται και ελέγχεται υπό τινών ως βενιζελίζουσα⁷²». Μια σειρά δεδομένων, έρχονται να μας αποσαφηνίσουν ότι το «ανάθεμα» είναι πράξη εκκλησιαστική, η οποία επιβάλλονταν από το 1923 και μετά, μετά το κίνημα του Πλαστήρα, χειραφετήθηκε η Εκκλησία της Ελλάδος και έπαψε να της ασκούνται πιέσεις από την Πολιτεία⁷³. Το «ανάθεμα» σχεδιάστηκε για να αποδομηθεί και να υποπέσει στην εκτίμηση του κόσμου ο Ελευθέριος Βενιζέλος. Ήταν ήδη μια διχασμένη κοινωνία. Όμως δεν είναι διευκρινισμένο αν το «ανάθεμα» επηρέασε τη στάση του Βενιζελικού κόσμου. Συνήθως μια επίθεση συσπειρώνει και δυναμώνει τον φανατισμό. Το παράδοξο του «αναθέματος» ήταν ότι ο Βενιζέλος είχε άριστες σχέσεις με τον μητροπολίτη Θεσσαλονίκης Γεννάδιο. Ο Σισανίου Ιερόθεος με σώμα εθελοντών καταφτάνει στη Θεσσαλονίκη και συντάσσεται με το κίνημα της Εθνικής Αμυνας. Οι σχέσεις του επίσης με τους Ιεράρχες των Νέων Χωρών είναι άριστες. Ο Βενιζέλος δε, το 1921 στην εκλογή του Μελετίου Μεταξάκη στον Οικουμενικό θρόνο, ταυτίστηκε με τις απόψεις του και τον στήριξε. Το «ανάθεμα» ενίσχυσε περισσότερο τις δυνάμεις των φιλο- βασιλικών στο Κράτος των Αθηνών, επέτεινε την πόλωση μεταξύ των πολιτών και το σύνθημα ήταν σίγουρα αναξιοπρεπές, «ο φονεύον Βενιζελικό δεν φονεύει άνθρωπο». Πάντως δεν επέδρασε στις συνειδήσεις του Ελληνισμού. Οι πρόσφυγες στις εκλογές του 1928 ήταν με το πλευρό του Βενιζέλου και του έδωσαν πανηγυρικά τη νίκη⁷⁴.

1.7. Σύνοψη βασικών θεμάτων που αναπτύχθηκαν

Στη χρονική περίοδο για την οποία γίνεται λόγος, ο εθνικός διχασμός, οι σχέσεις του Ελευθέριου Βενιζέλου με τον Κωνσταντίνο, τα Νοεμβριανά, η συμπεριφορά των συμμαχικών δυνάμεων και η εθνική άμυνα της Θεσσαλονίκης, αποτελούσαν θέματα που σηματοδότησαν μια νέα εποχή. Ο εθνικός διχασμός στιγμάτισε τη σύγχρονη ιστορία της Ελλάδος, που στο κομμάτι αυτής ο διχασμός, εκδηλώθηκε κατά τη διάρκεια του πρώτου παγκόσμιου πολέμου. Εκείνο το οποίο έγινε ήταν να διαχωριστούν οι πολίτες της Ελλάδος ανάλογα με τις πεποιθήσεις

⁷¹ Γ. Μαυρογορδάτος, «Εθνικός διχασμός και μαζική οργάνωση: οι επίστρατοι του 1916, Αθήνα 1996.

⁷² Θ. Στράγκας, «Εκκλησία Ελλάδος, Ιστορία εκ πηγών ἄψευδών» 1817-1967, τ. Α', Αθήνα 1969, σ. 674.

⁷³ Α. Νανάκης, «Εκκλησία Εθνάρχουσα και Εθνική», Θεσσαλονίκη 2007, 207-213

⁷⁴ Α. Νανάκης Μητροπολίτης, «Το ανάθεμα στον Ελευθέριο Βενιζέλο το 1916», «Η Κυβέρνηση της Θεσσαλονίκης, Η κορύφωση της σύγκρουσης δύο κόσμων. Πρακτικά του συμποσίου- Η ιστορική αποτίμηση 100 χρόνια μετά. 2017, Ι.Β.Ε./Ι.Μ.Χ.Α./Ε.Ι.Ε. και Μ. Ελευθέριος Βενιζέλος Χανιά.

τους, καθώς ορισμένοι υποστήριζαν το Βενιζέλο ενώ άλλοι τον Κωνσταντίνο, δύο ανθρώπους οι οποίοι βρίσκονταν σε διαμάχη και είχαν εκ διαμέτρων αντίθετες απόψεις - παρουσιάζοντας ενδεχομένως κάποια κοινά, όπως ήταν η αγάπη για την πατρίδα. Εντούτοις, οι μεγάλες συγκρούσεις που είχαν συνέβαλαν στη δημιουργία διαμάχης πρωθυπουργού – στέμματος, αλλά και αναταραχών στην Ελλάδα. Όπως προσφέρθηκε, ο Ελευθέριος Βενιζέλος υπήρξε σπουδαία προσωπικότητα με πολιτικές γνώσεις και ο οποίος αποσκοπούσε στην προάσπιση της Ελλάδας. Εκείνο που όμως εξακολουθούσε να αποτελεί μια αρνητική εικόνα στη σύγχρονη ιστορία της Ελλάδας, αποτελούσαν οι αντιπαραθέσεις Βενιζέλου – Κωνσταντίνου, αλλά και με άλλους που δεν συμφωνούσαν με τις δικές του πεποιθήσεις. Υπήρξε ο βασιλιάς, εκείνος που - κατά τη διάρκεια του πρώτου παγκοσμίου πολέμου διακρίθηκε καθώς αποτελούσε μία σπουδαία φυσιογνωμία με κύρος. Ωστόσο, η ρήξη στις σχέσεις τους ήταν αναμενόμενη εξαιτίας των διαφορετικών τους καταβολών και αφετηρίας.

Τα Νοεμβριανά αποτέλεσαν εξίσου ένα καθοριστικό κεφάλαιο στην ιστορία της σύγχρονης Ελλάδος. Συγκεκριμένα η Ελλάδα κατά το Νοέμβρη του 1916 βρισκόταν σε διαρκή αναταραχή. Ο Βενιζέλος ίδρυσε στη Θεσσαλονίκη την κυβέρνηση της εθνικής άμυνας, προκαλώντας αντιδράσεις, δεδομένου ότι ο Κωνσταντίνος και οι ομοϊδεάτες του παρά το γεγονός ότι θεώρησαν τη δράση του Βενιζέλου αντισυνταγματική, φαίνεται ότι αυτό δεν τον επηρέασε.

Καταλήγοντας, η κυβέρνηση της εθνικής άμυνας αποτελούσε ένα πολιτικό σχήμα που δημιουργήθηκε το 1916 στη Θεσσαλονίκη - κατά τον πρώτο παγκόσμιο πόλεμο. Οι λόγοι σύστασης της στάθηκαν οι αντιπαραθέσεις που είχαν προκύψει και τη διχάσει τη χώρα. Είχε προηγηθεί ο λεγόμενος εθνικός διχασμός με υποστηρικτές της κυβέρνησης της εθνικής άμυνας να συγκεντρώνονται γύρω από το πρόσωπο του Βενιζέλου, υποστηρίζοντάς τον, αντιδρούσαν στην πολιτική που εφάρμοζε ο βασιλιάς Κωνσταντίνος. Την εποχή εκείνοι έγιναν πάρα πολλά στην Ελλάδα και φαίνεται ότι η εθνική άμυνα της Θεσσαλονίκης αποτελούσε μια ισχυρή δύναμη που είχε καθοριστική σημασία για τη σύγχρονη ιστορία της Ελλάδος. Ήταν μια προσωρινή κυβέρνηση που όμως κατά τη διάρκεια του πολέμου βοήθησε την Ελλάδα από πολλές απόψεις. Η Θεσσαλονίκη μετετράπη σε κέντρο της αντίστασης κατά του ελληνοβουλγαρικού πολέμου και συνέβαλε καθοριστικά στην αντιμετώπιση των πολέμιών της χώρας.

Κεφάλαιο 2: Η Κυβέρνηση της Θεσσαλονίκης

2.1. Επιτροπή Εθνικής Άμυνας - η πρώτη οργάνωση

Δεν είναι εύκολο να προσδιοριστεί τι ήταν αυτό που ξεχείλισε το ποτήρι, αλλά οι Μακεδόνες έπρεπε να αφυπνιστούν γιατί βίωναν πάλι μια εθνική τραγωδία. Ο φόβος της εισβολής στη Μακεδονία, καιρό πριν τα γεγονότα του Ρούπελ, οδήγησε στη δημιουργία της Επιτροπής Εθνικής Άμυνας, μιας οργάνωσης που στις τάξεις της είχε πολίτες αλλά και στρατιωτικούς. Ο Παμίκος Ζυμβρακάκης και οι στρατιώτες του εφορμούσαν για μήνες εναντίον της Βουλγαρίας με τον Μανώλη Ζυμβρακάκη επικεφαλής. Από το σώμα του Χατζόπουλου, τμήμα του οποίου είχε καταφύγει στη Θάσο, συντάχθηκε με την «Άμυνα», ενώ ισχυρή δύναμη με 1100 άνδρες ενταγμένοι στο τάγμα του Ν. Γρηγοριάδη, πολεμούσαν τους Βουλγάρους, αποτελούμενο εξ ολοκλήρου από Θράκες και Μικρασιάτες πρόσφυγες⁷⁵. Την οργανωτική ομάδα αυτής της Επιτροπής, την αποτελούσαν οι Δημήτριος Δίγκας, Περικλής Αργυρόπουλος, Αλέξανδρος Ζάννας, Κωνσταντίνος Αγγελάκης, Νικόλαος Μάνος, Δημήτριος Πάζης, Παναγιώτης Γραϊκός (δικηγόρος-εκπρόσωπος Φλώρινας), Γιώργος Ζερβός (βουλευτής-εκπρόσωπος Δράμας), Εμμανουήλ Χ, Ζυμβρακάκης, Νικόλαος Πλαστήρας, Θαλής Κουτούπης κ.ά., στόχος των οποίων υπήρξε η συγκρότηση σωματείων και να συνεχίσουν το έργο του Βενιζέλου⁷⁶ Μια επιτροπή, μαχητική, που αποτελούσε έναν σκληρό πυρήνα, πραγματοποιούσε συνωμοτικές συσκέψεις επαναστατικού χαρακτήρα, υπέγραψε ένα πρακτικό που στην ουσία αποτελεί και το αιτιολόγημά της. Τα μέλη έχουν συσκεφθεί στις 4,5,6,7 Δεκεμβρίου 1915 και αφού περιγράφουν την ζοφερή κατάσταση στη Μακεδονία, τους κινδύνους από τους προαιώνιους εχθρούς του Έθνους, την εγκατάλειψη από τον Ελληνικό στρατό και την αξιολύπητη θέση του επίσημου κράτους, αποφασίζουν να ενεργήσουν άμεσα, φανερά, έμμεσα και μυστικά⁷⁷. Ακόμη και χωρίς την ηγεσία του Βενιζέλου που συνιστούσε υπομονή και όχι πρόωρες και επιπόλαιες κινήσεις που θα χαλούσαν τις «ισορροπίες», ώσπου να έρθει το «πλήρωμα του χρόνου». Ο Αμυνίτης λοχαγός Νεόκοσμος. Γρηγοριάδης αναφέρει ότι ο Βενιζέλος αποδοκίμασε αρχικά τους κινηματίες. Μια μυστική συνάντηση όμως με τον Αλ. Ζάννα στην Αθήνα ήταν καταλυτική, ώστε να αντιληφθεί πλήρως την εδραίωση του κινήματος και την ταυτόχρονη υποστήριξη της Αντάντ. Ένα μήνα και δεκατρείς ημέρες μετά την έκρηξη του κινήματος⁷⁸. Η

⁷⁵ Γ. Βεντήρης, σ.211-212.

⁷⁶ Γ. Μαυρογορδάτος, 1996, σ.81.

⁷⁷ Γ. Αναστασιάδης, 1994, σ.38-40.

⁷⁸ Π. Πετρίδης, «Ο Ελευθέριος Βενιζέλος επικεφαλής της Τριανδρίας στη Θεσσαλονίκη 1916-17», από το βιβλίο «Ο Ελευθέριος Βενιζέλος στη Θεσσαλονίκη, Η Προσωρινή Κυβέρνηση 1916-1917», Ε.Τ.Ε., Π.Κ.Β.Ε., Θεσσαλονίκη 1994, σ. 9.

Επιτροπή αυτή έκανε τεράστιο αγώνα σε όλη τη Μακεδονία για να προλειάνει το έδαφος της παρουσίας του ηγέτη της Βενιζέλου.

Στις 6 Δεκεμβρίου 1915, προγραμματίστηκαν εκλογές, αλλά οι Φιλελεύθεροι είχαν αποφασίσει να μη συμμετάσχουν. Αυτή η απόφαση είχε ληφθεί εκ των προτέρων, σε περίπτωση που ο Κωνσταντίνος αντιτίθετο στην πολιτική της νόμιμα εκλεγμένης κυβέρνησης και για να αποφευχθεί η συμμετοχή των επιστράτων στις εκλογές, λόγω της επιστράτευσης που απαγόρευε στους στρατιώτες να ψηφίσουν στις εκλογές στα χωριά τους. Η επιστράτευση, απόφαση του Βενιζέλου, αντίδραση στην επιστράτευση της Βουλγαρίας, αρχίζει να γίνεται αντικείμενο κριτικής. Έτσι, ο Βενιζέλος περιορίστηκε σε εξωκοινοβουλευτικές δραστηριότητες, όπως η οργάνωση συλλαλητηρίων, τα οποία ωστόσο αντιμετωπίστηκαν με αντίδραση από τον υπουργό Εσωτερικών, Δ. Γούναρη ⁷⁹. Οι εκλογές αυτές θεωρούνται ως η γενεσιουργός αιτία της δημιουργίας του Κινήματος της Εθνικής Άμυνας και της διάσπασης της χώρας στα δύο: στο Κράτος της Θεσσαλονίκης και στο Κράτος των Αθηνών

Οι ελληνικές αρχές απαγόρευαν οποιαδήποτε μαζική διαδήλωση υπέρ του Βενιζέλου στη Θεσσαλονίκη. Παρά την απαγόρευση αυτή, τα συλλαλητήρια διεξάγονταν με την ανοχή και την προστασία των Γάλλων στρατιωτών και χωροφυλάκων, σύμφωνα με συνεννοήσεις με τους οργανωτές των διαδηλώσεων. Επιπλέον, είχε προηγηθεί συμφωνία μεταξύ των γαλλικών αρχών και των ηγετών των διαμαρτυριών ότι σε περίπτωση σύλληψής τους από τις ελληνικές αρχές, οι Γάλλοι θα παρέμβαιναν υπέρ τους. Αν και οι Γάλλοι προσπαθούσαν να δικαιολογήσουν την παράβασή τους, επικαλούμενοι το δικαίωμα της δημοκρατικής έκφρασης, ο Γάλλος αξιωματικός Foulard παρότρυνε τον διοικητή της χωροφυλακής Τρουπάκη να μην επιβάλει καμία απαγόρευση ⁸⁰. Η άμυνα της χώρας αποτελούσε μία πρωταρχική ανάγκη για την οποία έγιναν συζητήσεις και πάρα πολλές προσπάθειες προς επίτευξη του στόχου αυτού. Διοργανώθηκε στη Θεσσαλονίκη στις 15 Μαΐου και στις 8 Αυγούστου στον λευκό πύργο. Οι διαδηλώσεις αφορούσαν στην συνεχιζόμενη πολιτική του Κωνσταντίνου, στη βουλγαρική επιθετικότητα και την προάσπιση της συμμετοχής της Ελλάδας στο πλευρό της Entente ⁸¹.

Στη Θεσσαλονίκη, το μόνο στρατιωτικό τμήμα που δεν αποχώρησε ήταν η XI Μ.Π, υπό τον Στγ Ε. Ζυμβρακάκη, ο οποίος μαζί με τον διοικητή της X Μ.Π, Υπτγο Παρασκευόπουλο και τον διοικητή της XI Μοίρας Ορειβατικού Πυροβολικού Άχνη Κ. Μαζαράκη ⁸².

⁷⁹ Γ. Μαυρογορδάτος, 1915 Ο Εθνικός Διχασμός, Αθήνα 2015, σ. 80-81.

⁸⁰ Ι.Α.ΥΠ.ΕΞ, Επιστολή Ιωσήφ προς ΥΠΕΞ 16.05.1916, φάκ. Α/4/Χ(4)

⁸¹ Ι. Μιχαηλίδης Το κίνημα της Εθνικής Άμυνας, Θεσσαλονίκη 2015, σ. 15-16

⁸² ΓΕΣ/ΔΙΣ, Ιστορία της XI Μεραρχίας Πεζικού, Αθήνα 1998, σ. . 6-8

Οι κεντρικές δυνάμεις είχαν βλέψεις από την Ελλάδα, με αποτέλεσμα την παράδοση του Ρούπελ και της ανατολικής Μακεδονίας, να αποτελέσει για αυτούς μία νίκη έναντι της Ελλάδος και του Κωνσταντίνου. Οι Βούλγαροι επέδειξαν προκλητική στάση απέναντι στην Ελλάδα, ενώ είχαν και την προστασία της Γερμανίας. Τα γεγονότα αυτά διαδραματίστηκαν από το Νοέμβριο του 1915 μέχρι τα μέσα του Μαΐου του 1916. Οι Έλληνες αξιωματικοί βλέποντας την ανοχή που επεδείκνυε η Ελληνική κυβέρνηση απέναντι στους Βουλγάρους, απαιτούσαν από την ηγεσία να ληφθούν ορισμένα μέτρα για την προάσπιση της πατρίδας τους⁸³.

Η Θεσσαλονίκη έχει αρκετές στρατιωτικές δυνάμεις, οι περισσότερες εκ των οποίων αποχώρησαν. Οι διοικητές αυτών πρέσβευαν παρόμοιες απόψεις, συντεταγμένες με την κυβέρνηση. Την εποχή εκείνη που η Ελλάδα βρισκόταν σε τόσο δυσχερή κατάσταση υπήρχαν και ορισμένες φωνές που ενέπνεαν και προωθούσαν την ανάγκη ενοποίησης των Ελλήνων και την ανεξαρτησία της Ελλάδος. Έτσι, η Επαναστατική Επιτροπή που είχε ως μέλημα, την από μέρους των στρατιωτικών δυνάμεων εξέγερση, αλλά και την πολιτική διακυβέρνηση με ηγέτη γενικής αποδοχής, ανέλαβε δράση. Δεδομένης της βιαιότητας των Βουλγάρων και της εισβολής τους στην ανατολική Μακεδονία, η Επαναστατική Επιτροπή καλούσε τον λαό και τους στρατιωτικούς να επέμβουν άμεσα. Οι Αμυνίτες καλούσαν το στρατό και την Ελλάδα γενικότερα, να συνταχθούν μαζί τους με αποτέλεσμα να πολεμήσουν ενάντια στα βουλγαρικά σωματεία και να τα ανατρέψουν. Ωστόσο, ο Άχνης Ν. Τρικούπης θα παραδινόταν στον Γάλλο αξιωματικό Ντεκρέ και στη συνέχεια θα μετέβαινε από εκεί στον Πειραιά. Ο ίδιος φαινόταν να υποτάσσεται στις συμμαχικές προσταγές⁸⁴.

Μια αποτίμηση για το εθνικό κίνημα θα μπορούσε να βασιστεί στο ότι η επαναστατική αυτή κίνηση πέτυχε χάρη στη σύμπραξη του Sarail. Στην παλαιά Ελλάδα το κίνημα δεν θεωρήθηκε ως κάτι τόσο αξιόλογο δεδομένης της αδιαφορίας την οποία επέδειξε ο απλός λαός αλλά και οι πολλοί στρατιωτικοί. Ο Ελευθέριος Βενιζέλος περίμενε την έγκριση της Αγγλίας και άλλων ευρωπαϊκών χωρών, εντούτοις, η Αγγλία διατήρησε επιφυλακτική στάση αρνούμενη να συνηγορήσει σε μια επαναστατική κίνηση που θα βασιζόταν στην αντίθεση προς τη μοναρχία⁸⁵.

⁸³ Θ. Βερέμης, 2018, σ. 51

⁸⁴ Ι. Μιχαηλίδης, 2015, σ. 20-22

⁸⁵ Γ. Λεονταρίτης “Η παραίτηση Σκουλούδη και το κίνημα της Θεσσαλονίκης”, στο: Ιστορία του Ελληνικού έθνους, τ. 34, (1979), σ. 37-39, στο εξής βλ. ΙΕΕ

2.2. Ο Βενιζέλος και το Κίνημα Εθνικής Άμυνας- Η αρχή έγινε στην Κρήτη

Ο Βενιζέλος, αφού συνομίλησε με τον ναύαρχο Κουντουριώτη, δέχθηκε την αμέριστη συμπαράστασή του και τη συμμετοχή του στην εξέγερση. Ο Κουντουριώτης διαφώνησε μπρος την πολιτική της ουδετερότητας που τηρούσε η Ελλάδα και έστειλε στον Κωνσταντίνο την παραίτησή του από τη θέση του γενικού υπασπιστή. Στον δε στρατηγό Παναγιώτη Δαγκλή, έναν από τους κυριότερους συνεργάτες του και πρωτοστάτες της Άμυνας, ξεκαθάρισε ότι το Κίνημα ήταν σίγουρα αντισυνταγματικό και για αυτό, όλοι ήταν ελεύθεροι να σκεφτούν και να αποφασίσουν αν θα τον στηρίξουν ως αρχηγό κόμματος⁸⁶. Παρακινημένος και από τον στενό του φίλο – πλοιοκτήτη Λεωνίδα Εμπειρικό, ο οποίος αφουγκραζόμενος τη λαχτάρα του κόσμου για αποτελμάτωση και την ανάγκη του για έναν ηγέτη, και ορμώμενος από το θάρρος και την ιδεολογία του Βενιζέλου, τον ωθεί να πάρει τη μεγάλη απόφαση⁸⁷. Στις 13/26 Σεπτεμβρίου 1916, φεύγουν από την Αθήνα ο Βενιζέλος με τον Κουντουριώτη και εκατοντάδες πολιτικών και στρατιωτικών μεταβαίνουν στα Χανιά με το «Εσπέρια». Επίσης, το ατμόπλοιο «Ατρόμητος» πηγαίνει στις Σπέτσες και παραλαμβάνει κι άλλους συναγωνιστές του Βενιζέλου⁸⁸. Στην Κρήτη, ανακηρύχθηκε η προσωρινή κυβέρνηση από μεγάλη λαϊκή συνάθροιση και κήρυξαν την Επανάσταση εναντίον του παλαιού καθεστώτος και της ουδετερότητας, με τη στήριξη και των νησιών του Αιγαίου⁸⁹. Ο Λ. Εμπειρικός έδωσε το πλοίο «Εσπέρια» στη διάθεση του κινήματος για να μεταβεί ο ηγέτης και τα κορυφαία στελέχη του στη Θεσσαλονίκη, για την ανακήρυξη του Κινήματος της Εθνικής Άμυνας. Η Επιτροπή της Εθνικής Άμυνας από τη Θεσσαλονίκη τηλεγραφεί στους Βενιζέλο και Κουντουριώτη και δηλώνει ότι τίθεται «υπό τας διαταγάς των». Αρχικά, ο Βενιζέλος και ο ναύαρχος Παύλος Κουντουριώτης και στη συνέχεια ο στρατηγός Παναγιώτης Δαγκλής, σχημάτισαν την ηγετική ομάδα, γνωστή ως Τριανδρία. Αυτή ήταν η αρχή της δημιουργίας του Κινήματος της Εθνικής Άμυνας Θεσσαλονίκης.

2.3. Το Κίνημα της Εθνικής Άμυνας στη Θεσσαλονίκη- Ένα νέο κράτος γεννιέται

Μια αποτίμηση για το Εθνικό Κίνημα θα μπορούσε να βασιστεί στο ότι η επαναστατική αυτή κίνηση πέτυχε χάρη στη σύμπραξη του Sarail. Ο αρχιστράτηγος της στρατιάς της Ανατολής, εμφανίστηκε αμέσως στο λιμάνι και χαιρέτησε με ενθουσιασμό τον ερχομό του

⁸⁶ Γ. Βεντήρη, σ.214

⁸⁷ Λ. Μπενάκη, , Λεωνίδας Α. Εμπειρικός-βιογραφία-Το πάνθεον της Ελληνικής ναυτιλίας, <https://greekshippinghalloffame.org>

⁸⁸ Γ. Βεντήρης, σ.214-216. Ο Βεντήρης, όπως διευκρινίζει είναι ο ίδιος μάρτυρας των γεγονότων και παρευρίσκονταν στο λιμάνι κατά τον απόπλου των πλοίων.

⁸⁹ Η. Α. Gibbons, 2008, σ.316-318.

Βενιζέλου⁹⁰. Στην παλαιά Ελλάδα το κίνημα δεν θεωρήθηκε ως κάτι τόσο αξιόλογο δεδομένης της αδιαφορίας την οποία επέδειξε ο απλός λαός αλλά και οι πολλοί στρατιωτικοί. Ο Ελευθέριος Βενιζέλος περίμενε την έγκριση της Αγγλίας και άλλων ευρωπαϊκών χωρών, εντούτοις, η Αγγλία διατήρησε επιφυλακτική στάση αρνούμενη να συνηγορήσει σε μια επαναστατική κίνηση που θα βασιζόταν στην αντίθεση προς τη μοναρχία⁹¹.

Εικόνα 10: ΤΡΙΑΝΔΡΙΑ: Ελ. Βενιζέλος, ναύαρχος Π. Κουντουριώτης, στρατηγός Παναγιώτης Δαγκλής. Οκτώβριος του 1916. Κεντρικά, ηγετικά πρόσωπα του Κινήματος της Εθνικής Άμυνας Θεσσαλονίκης. (Πηγή: ΚΑΤΣΙΓΕΡΑΣ Μιχάλης, «ΟΙ ΦΩΤΟΓΡΑΦΙΕΣ, Ελλάδα 20ος αιώνας, Α΄ 1900-1945, Αποκατάσταση και καταστροφή, συλλογή Μουσείο Μπενάκη, Αθήνα 2000, εκδ. Ποταμός.»)

Αυτό που είναι αξιοσημείωτο κατά τον σχηματισμό της Προσωρινής Κυβέρνησης σχετικά με τον πολιτικό-κοινωνικό της προσανατολισμό, είναι τα εξής δύο σημεία: 1) ότι ο Βενιζέλος στόχευε στην «αποκατάσταση της εθνικής ενότητας της χώρας» και 2) στο «1^ο φύλλο της Εφημερίδας της Προσωρινής Κυβερνήσεως του Βασιλείου της Ελλάδος», κάνει διαχωρισμό του ΚΡΑΤΟΥΣ, που είναι το κράτος των Αθηνών και του ΕΘΝΟΥΣ, που εκπροσωπείται από την Προσωρινή Κυβέρνηση. Επίσης η Κυβέρνηση αυτή είχε κάτω από την «ομπρέλα» της, τη Δυτική και Κεντρική Μακεδονία, την Κρήτη, τα Ιόνια νησιά, τις Βόρειες Σποράδες, τις Κυκλάδες, τα νησιά του Ανατολικού Αιγαίου και την Πιερία. Άρα υπήρχαν τα τρία βασικά στοιχεία που ορίζουν ένα κράτος: εξουσία, χώρα και λαός. Όμως φαίνεται ξεκάθαρα ότι αυτό το «διοικητικό μόρφωμα», δεν μπορεί να κόψει τον ομφάλιο λώρο με το κορμό του Ελληνικού κράτους, γιατί συνεχίζει να χρησιμοποιεί τον όρο «Βασίλειον της Ελλάδος⁹²».

Όλες οι εξουσίες ήταν συγκεντρωμένες στην Τριανδρία, ειδικότερα όμως στο Βενιζέλο, ως «ενός ανδρός αρχή». Έτσι ήλεγχε και τη συντακτική και τη νομοθετική και την εκτελεστική αρχή. Από την εφημερίδα «ΦΩΣ» της Θεσσαλονίκης στο φύλλο της 7^{ης} Οκτωβρίου του 1916

⁹⁰ Γ. Βεντήρης, σ.218.

⁹¹ Γ. Λεονταρίτης, 1979, σ. 37-39

⁹² Γ. Αναστασιάδης, 1994, σ.43-44.

μαθαίνουμε για τη σύνθεση της Κυβέρνησης, όπως και από το Αρχείο Ελευθερίου Βενιζέλου (Μουσείο Μπενάκη), Φάκελος 267-31, χειρόγραφο σημείωμα σχετικά με τις τοποθετήσεις συμβούλων⁹³. Μόνο δύο Υπουργεία συναντάμε, το Υπουργείο εξωτερικών που τοποθετείται σε αυτό ο Ν. Πολίτης και το Υπουργείο Στρατιωτικών με τον Μ. Ζυμβρακάκη, ο οποίος αντικαταστάθηκε στις 10 Δεκεμβρίου 1916 από τον Κωνσταντίνο Μηλιώτη Κομνηνό . Κατόπιν διαβάζουμε για 9 Ανώτατες Διευθύνσεις που λειτουργούσαν ως υπουργεία , αλλά δεν φέρουν τον τίτλο. Οι υπουργοί -σύμβουλοι ορκίστηκαν στις 6 /10/1916 και είναι :

Πρωθυπουργός-Πρόεδρος του Υπουργικού Συμβουλίου Βενιζέλος Ελευθέριος

- Δικαιοσύνης (Δίγκας Δημήτριος)
- Οικονομικών (Νεγρεπόντης Μιλτιάδης)
- Εσωτερικών (Σοφούλης Θεμιστοκλής)
- Εκπαιδύσεως (Αβέρωφ Γεώργιος Μ.)
- Εθνικής Οικονομίας (Κουτούπης Θαλής)
- Συγκοινωνίας (Κασαβέτης Αλέξανδρος)
- Προμήθειας και κατανομής τροφίμων (Εμπειρικός Λεωνίδας)
- Περιθάλψεως των οικογενειών των επιστράτων και προσφύγων (Σίμος Σπυρίδων)
- Δημοσίων Κτημάτων και εσωτερικού αποικισμού (Μιχαλακόπουλος Ανδρέας)

Δύο ακόμη σύμβουλοι, Εργασίας και βοηθητικών υπηρεσιών, ο Περικλής Αργυρόπουλος από την 1^η Δεκεμβρίου και ο Σύμβουλος Διεύθυνσης Ναυτικών, Πέτρος Γκίνης από τις 27 Απριλίου 1927, στηρίζουν την Κυβέρνηση της Θεσσαλονίκης και το Κίνημα Βενιζέλου. Για να στεγαστούν τα υπουργεία αυτά, αξιοποιήθηκαν τα πρώην βασιλικά κτίρια και τα παλαιά δικαστήρια τα οποία έλαβαν τον τίτλο εθνικής αμύνης .

2.4. Τα πρόσωπα που στήριζαν τον Βενιζέλο και το Κίνημα της Θεσσαλονίκης μέσα από τα γεγονότα

Με προορισμό τη Θεσσαλονίκη, η νέα Κυβέρνηση περνώντας από τη Σάμο, διορίζει Αντιπρόσωπό της τον Σπύρο Μελά, από τη Χίο τον Μίνωα Πετυχάκη και στη Λέσβο, με διάταγμα, τον διορισμό του Γεωργίου Παπανδρέου ως Κυβερνητικού Επιτρόπου. Ένας πολύ γνωστός και δραστήριος πολιτικός, ο Ιωάννης Τσιριμώκος τοποθετήθηκε «Αντιπρόσωπος» της Κυβέρνησης στην Κρήτη. Σημαντική ήταν η τοποθέτηση του Γεωργίου Μοάτσου στη διοίκηση

⁹³ Μουσείο Μπενάκη-Αρχείο Ελευθερίου Βενιζέλου-Φάκ.267-31,Χειρόγραφο σημείωμα: τοποθετήσεις Συμβούλων

της «Γεωργικής Τράπεζας της Μακεδονίας και της Ηπείρου». Η τοποθέτηση του φιλοαγρότη Αλέξανδρου Μυλωνά ως Γενικού Γραμματέα της Ανώτατης Διευθύνσεως Δημοσίων Κτημάτων και Εσωτερικού Αποικισμού δίπλα στον Ανδρέα Μιχαλακόπουλο ήταν πολύ καίρια. Πρωταρχικής σημασίας, ταυτόχρονα, για το Κίνημα της Θεσσαλονίκης, ήταν η ανάθεση ειδικής αποστολής, των Παναγιώτη Αραβαντινό και Γεώργιο Καφαντάρη, στην Αμερική. Ο Αλέξανδρος Διομήδης, ως ειδικός απεσταλμένος της Κυβέρνηση στο Λονδίνο και στο Παρίσι, πραγματοποίησε σπουδαία ταξίδια για τους σκοπούς της, ο οποίος ήταν Τραπεζίτης αλλά και Βυζαντινολόγος.

Όσον αφορά τους Πρεσβευτές της Κυβέρνησης της Θεσσαλονίκης, εδώ τα πράγματα περιπλέκονται κάπως. Οι Σύμμαχες δυνάμεις δεν τοποθέτησαν πρεσβευτές γιατί αναγνώριζαν ταυτόχρονα το κράτος των Αθηνών και δεν ήθελαν να χαλάσουν τις ισορροπίες τους, κινούμενες από τα δικά τους συμφέροντα. Έτσι καθυστερούσαν και δημιουργούσαν υπεκφυγές, προκειμένου να μην διακόψουν διπλωματικές σχέσεις με τη Βασιλική Αθήνα. Ούτε αναγνώριζαν τους πρεσβευτές του Κράτους της Θεσσαλονίκης στις πρωτεύουσές τους, τον Άθωνα Ρωμάνο στο Παρίσι και τον Ιωάννη Γεννάδιο στο Λονδίνο. Όσα πέτυχαν αυτοί οι άνθρωποι, τα κατάφεραν χρησιμοποιώντας της φιλίες τους αλλά και τη «βαρύτητα» του ονόματός τους από το παρελθόν ως πρέσβεις της Κυβέρνησης των Αθηνών. Μόνο η Ρωσία αναγνώρισε τον Δημήτριο Κακλαμάνο, ενώ ο Απόστολος Αλεξανδρής στη Ρώμη αντιμετώπισε πολύ εχθρικό περιβάλλον. Όταν οι σχέσεις των Συμμάχων και του βασιλιά οξύνθηκαν, επήλθε μερική αναγνώριση της Κυβερνήσεως του Βενιζέλου από τους Αγγλο-γάλλους. Πρόξενoi, υποπρόξενoi και διπλωματικοί ακόλουθοι τοποθετήθηκαν σε πολλές Ευρωπαϊκές πόλεις, αρκετοί από αυτούς ξενικής υπηκοότητας και επωνύμου, αλλά και αμισθί!⁹⁴

Όσο για το πολίτευμα στο Κίνημα της Θεσσαλονίκης, χαρακτηρίζεται ως «ένα ιδιότυπο πολιτικο-στρατιωτικό καθεστώς, με όλα τα διακριτικά γνωρίσματα του αυταρχικού κράτους». Χαρακτηρίζεται όμως από έναν εθνικισμό εκσυγχρονιστικό και μεταρρυθμιστικό⁹⁵.

Εδώ θα πρέπει να γίνει μνεία για τον Αλ. Διομήδη, τον έκτακτο πληρεξούσιο του Βενιζέλου στο Παρίσι, ο οποίος επέμενε ότι το Κίνημα της Θεσσαλονίκης πρέπει να δώσει πλεύση δημοκρατίας στη χώρα και να αντιπαρατεθεί στην Κωνσταντινική βασιλεία, δεν βρήκε ανταπόκριση. Παράλληλα πολλοί ήταν οι Θεσσαλονικείς που θέλαν να προσδώσουν στο Κίνημα δημοκρατικό πρόσημο. Συνεργάτες του Βενιζέλου, όπως ο ηλικιωμένος πλέον Φιλάρετος, γενικός διευθυντής του πολιτικού γραφείου της Τριανδρίας, ο Φιλελεύθερος

⁹⁴ Γ. Χιονίδης, 1994, σ. 63-67

⁹⁵ Γ. Αναστασιάδης, 1994, σ.47-48.

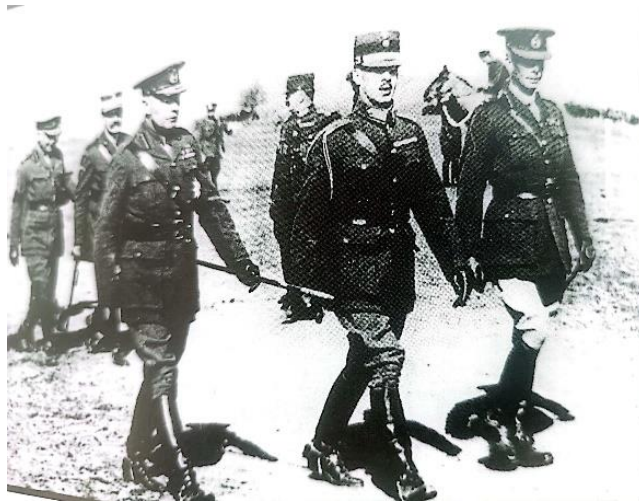
Καφαντάρης ο δημοφιλής και μεταρρυθμιστής Παπαναστασίου, ο δημοτικιστής Γληνός, (ακόμη και ο ναύαρχος Κουντουριώτης, που προσωπικά συμφωνούσε με τις γνώμες αυτών), θέλαν να οδηγήσουν την πολιτική σε πιο δημοκρατικά μονοπάτια. Προσέκρουσαν στην αντίδραση του Βενιζέλου και στην εμμονή της ξένης εξάρτησης που τον διακατείχε. Συγκεκριμένα, η Ιταλία απειλούσε ότι θα αποχωρήσει από τον πόλεμο και τη συμμαχία αν η Ελλάδα έκανε στροφή προς τη δημοκρατία, όπως επίσης ο εκπρόσωπος της κυβέρνησης της Θεσσαλονίκης στο Λονδίνο, Γεννάδιος, μεταφέρει μήνυμα του υφυπουργού εξωτερικών της Μ. Βρετανίας Χάρδιγκ, «Δεν επιθυμούμεν ανατροπές, ούτε θέλομεν να ίδωμεν πέριξ ημών καταρρέοντα τους θρόνους»⁹⁶. Η στάση της Ιταλίας είναι αυτή που ώθησε τις εξελίξεις σχετικά με τις πολιτικές εξελίξεις στην Ελλάδα. Μετά από μια συνδιάσκεψη που έγινε στο Λονδίνο στα τέλη Μαΐου του 1917, πάρθηκε η απόφαση μεταξύ των δυνάμεων της Αντάντ ότι η παρουσία του Κωνσταντίνου στο θρόνο της Ελλάδας ήταν επιζήμια προς τα συμφέροντά τους και έπρεπε να καθαιρεθεί και να εκδιωχθεί, εν ανάγκη και με τη βία. Έτσι ο Κωνσταντίνος αποχωρεί από την Αθήνα στις 15 Ιουνίου. Αλλά δεν παραιτείται. Τη θέση του στο θρόνο παίρνει ο γιος του διάδοχος Αλέξανδρος. Η επιστροφή του Βενιζέλου στην πρωτεύουσα Αθήνα είναι πλέον δεδομένη καθώς και η ένωση της διχοτομημένης Ελλάδας. Επίσημα πλέον η Ελλάδα γίνεται μέλος της Αντάντ και εμπόλεμη δύναμη στον Παγκόσμιο Πόλεμο⁹⁷. Η εκθρόνιση βέβαια δεν ήταν μια εύκολη διαδικασία, αφού η Ιταλία έφερε σφοδρές αντιδράσεις. Με πρόσημα τη βασιλική αλληλεγγύη, δεν ήθελαν να παραδεχτούν δημόσια, ότι όσο απουσίαζε ο Βενιζέλος, η παρουσία του Κωνσταντίνου εξυπηρετούσε τα συμφέροντά της. Μία επάνοδος του Βενιζέλου θα καθιστούσε ισχυρή την Ελλάδα μέσα στην Αντάντ, που σίγουρα είχε μακρόπνοα σχέδια για τη Μικρά Ασία. Οι Αγγλογάλλοι ήρθαν σε δυσχερή θέση, καθώς προσπαθούσαν να εξευμενίσουν τους Ιταλούς, οι οποίοι δεν μπορούσαν να πάρουν πίσω την Τεργέστη, το Τυρόλο και τις Δαλματικές ακτές, καθώς οι συνομιλίες τους με τους Αυστρούγγους επέβησαν άκαρπες. Έτσι η Αντάντ αποδέχεται συνολικά τις απαιτήσεις της Ρώμης, Ν-Δυτική Μικρά Ασία, Δωδεκάνησα, και τη Σμύρνη με τα περίχωρά της. Η Ιταλία πετυχαίνει το στόχο της και αποσύρει τις αντιρρήσεις για την εκδίωξη του βασιλιά Κωνσταντίνου⁹⁸.

⁹⁶ Γ. Βεντήρης, σ.328

⁹⁷ Beaton Ronderick, «Ελλάδα: Βιογραφία ενός συγχρόνου έθνους», σελ. 63, 6^η έκδοση, Αθήνα 2023, εκδ. Πατάκη

⁹⁸ Σταματόπουλος Μ. Κώστας, 1922 Πώς φτάσαμε στην Καταστροφή, σελ.24-25, εκδ.2^η, Αθήνα 2022, εκδ.Καπον

Σε παρατηρήσεις του, που κάνει συχνά στο βιβλίο του ο ιστορικός και σύγχρονος του Βενιζέλου και φίλος του Herbert Adams Gibbons, «BENIZEΛΟΣ μια βιογραφία 1864-1920», μετ. Μιχ. Κατσιμίτση, εκδόσεις ΕΥΡΑΣΙΑ 2008⁹⁹, γράφει, ότι του δόθηκαν πολλές ευκαιρίες για αυτοκυβέρνηση του Βενιζέλου, για να πάρει αυτός την κατάσταση στα χέρια του. Παρόλα τα συλλαλητήρια για την εγκαθίδρυση δημοκρατικού πολιτεύματος, τους πύρινους λόγους στις συνελεύσεις του « ελληνικού πολιτειακού συλλόγου» στη Θεσσαλονίκη στις αρχές του 1917, την απαίτηση για εκρίζωση της μοναρχίας, όπως ζητούσε στη Βουλή ο Αριστοτέλης Σιδέρης, (συν εκδότης της εφημερίδας «Σοσιαλιστική Δημοκρατία», και βουλευτής Θεσσαλονίκης με τους σοσιαλιστές , αλλά και αντιβενιζελικός, και μετά ηγετικό μέλος της ΣΕΚΕ, μετριοπαθής σοσιαλιστής)¹⁰⁰, « Η ανασφάλεια και το πλέγμα εξάρτησης που διακατείχαν την ηγεσία της προσωρινής κυβέρνησης δεν της επέτρεπαν να συνειδητοποιήσει τα «μηνύματα των καιρών» στη Θεσσαλονίκη¹⁰¹».

Εικόνα 11: Ο Βασιλιάς Αλέξανδρος επιθεωρεί το Μακεδονικό μέτωπο (Πηγή: ΚΑΤΣΙΓΕΡΑΣ Μιχάλης, «ΟΙ ΦΩΤΟΓΡΑΦΙΕΣ, Ελλάδα 20ος αιώνας, Α΄ 1900-1945, Αποκατάσταση και καταστροφή, συλλογή Μουσείο Μπενάκη, Αθήνα 2000, εκδ. Ποταμός.)

Η ύπαρξη του κινήματος της εθνικής άμυνας και η κατοπινή εξέλιξη του σε προσωρινή κυβέρνηση, οφειλόταν τόσο στον Ελευθέριο Βενιζέλο και τη διάθεση των Ελλήνων να υπερασπιστούν τη χώρα τους, όσο και στην ανοχή της Γαλλίας, δηλαδή στη θέληση των συμμάχων καθώς υπήρξαν και χώρες οι οποίες συμφώνησαν. Μάλιστα τα συμφέροντα των ξένων χωρών και της Ελλάδος στην ανατολική Μεσόγειο ταυτίστηκαν με τις βλέψεις του Ελευθερίου Βενιζέλου και μάλιστα αυτό συνέβη όταν και οι σύμμαχοι διαπίστωσαν ότι δεν υπήρχε καμία ελπίδα επικοινωνίας και υγιούς διαλόγου μεταξύ Κωνσταντίνου και Βενιζέλου.

⁹⁹ Giddons H.,A., «Βενιζέλος μία βιογραφία 1864-1920», εκδ. ΕΥΡΑΣΙΑ, 2008

¹⁰⁰ Γ. Αλεξιάτος, «Ιστορικό Λεξικό του Ελληνικού Εργατικού Κινήματος», εκδ.Γειτονιές του κόσμου, Αθήνα 2008

¹⁰¹ Π. Πετρίδης, 1994, σ.12-14

Βέβαια, ο φόβος των Συμμάχων ήταν, μην γίνει η Ελλάδα δημοκρατική και πέσει στην αναρχία. Στις 14 Οκτωβρίου του 1916 ο Βενιζέλος αναζήτησε τη συμμαχική αναγνώριση της κυβέρνησης του. Η Γαλλία φαίνεται ότι συμφώνησε μαζί του, εκπλήσσοντας τους υπόλοιπους συμμάχους¹⁰². Εξάλλου από την 11η Νοεμβρίου του 1916, η Τριανδρία κήρυξε τον πόλεμο εναντίον της Γερμανίας και της Βουλγαρίας¹⁰³.

Το εθνικό κίνημα επικράτησε με αποτέλεσμα την από μέρους των επαναστατών τροποποίηση των διοικητικών αρχών της πόλης, και στη συνέχεια την προσπάθεια στελέχωσης του κινήματος. Εντούτοις, η όλη προσπάθεια αντιμετωπίστηκε με καχυποψία, προκαλώντας προβλήματα¹⁰⁴.

Ο υποστράτηγος Εμμανουήλ Ζυμβρακάκης έφτασε στην Ελλάδα μαζί με τον αδελφό του Επαμεινώντα Ζυμβρακάκη και αυτό έδωσε μία δύναμη στον ελληνικό λαό καθώς αποτελούσαν στελέχη της επαναστατικής επιτροπής¹⁰⁵. Απόφοιτος της Σχολής Ευελπίδων με σπουδές και στο εξωτερικό, βρέθηκε δίπλα στο Βενιζέλο σε σημαντικές στιγμές. Συμμετείχε στο Επαναστατικό κίνημα της Κρήτης το 1897, όπως επίσης και στο Κίνημα στο Γουδί το 1909. Ήταν αυτός, ως εκπρόσωπος του Στρατιωτικού Συνδέσμου, που πρότεινε στο Βενιζέλο να έρθει στην Αθήνα και να ηγηθεί πολιτικού κόμματος. Η φιλία του πολύ στενή με τον Κρητικό πολιτικό, στηρίζει την Εθνική Άμυνα και μετέχει στις στρατιωτικές δράσεις της, ως αρχηγός και οργανωτής. Ο αδερφός του Επαμεινώνδας (Παμίκος) Ζυμβρακάκης, ήταν απόφοιτος της Σχολής Υπαξιωματικών με συμπληρωματικές σπουδές στη Γαλλία. Ως εθελοντής συμμετείχε και αυτός στο Επαναστατικό Κίνημα της Κρήτης το 1886 και το 1897. Στο Κίνημα στο Γουδί υπήρξε εμπνευστής και δημιουργός του. Από τα πρώτα στελέχη στο πλευρό του Βενιζέλου και άτομο εμπιστοσύνης, αναλαμβάνει μέραρχος σε όλες τις πολεμικές επιχειρήσεις της Αντάντ, στη Μακεδονία¹⁰⁶.

Οι αδελφοί Ζυμβρακάκη, υπήρξαν άνθρωποι της βασιλικής αυλής, με ιδιαίτερη οικειότητα με το βασιλιά. Μέχρι που ήρθε το κίνημα της Θεσσαλονίκης και άλλαξαν στρατόπεδο¹⁰⁷.

Σε μια περίοδο γεμάτη δραματικές στιγμές και αντιμετωπίζοντας σημαντικές προκλήσεις, η προσωρινή Κυβέρνηση ανέλαβε ενεργητικά την πρωτοβουλία να λάβει μέτρα

¹⁰² Γ. Μουρέλος, «Η Προσωρινή Κυβέρνηση της Θεσσαλονίκης και οι σχέσεις της με τους συμμάχους», στην ιστοσελίδα: ejournals.epublishing.ekt.gr, 20.3.21 www.ejournals.epublishing.ekt.gr,

¹⁰³ Γ. Βεντήρης, σ.330-332.

¹⁰⁴ Ι. Μιχαλίδης, 2015, σ. 23

¹⁰⁵ Μακεδονία, αρ.φ, 1689. 22.8.1916. σ. 2

¹⁰⁶ Π. Ι. Αργυρόπουλος, «Αναμνήσεις», Αθήνα 1996, σ. 66 και <https://el.m.wikipedia.org>

¹⁰⁷ Π. Ενεκεπίδης, 1962, σ. 66 και 79.

και να προχωρήσει σε μεταρρυθμίσεις, παρά την έλλειψη κυβερνητικής μηχανής και την απουσία οργανωμένης οικονομίας. Χωρίς την παρουσία της Βουλής, εξέδωσε νομοθετικά διατάγματα που δημοσιεύονταν στην "Εφημερίδα της Προσωρινής Κυβέρνησης". Τον Σεπτέμβριο και τον Οκτώβριο του 1916, διόρισε νέους Υπουργούς Άμυνας και Εξωτερικών και δημιούργησε Ανώτατες Διευθύνσεις με το Διάταγμα 81/6.10.1916. Ακόμα και όταν ο Υπουργός Άμυνας παραιτήθηκε, ορίστηκε άμεσα διάδοχός του. Αντιλαμβανόμενη την ανάγκη για δημόσια έσοδα από τη γεωργία, η Κυβέρνηση προχώρησε σε νομοθετικές πρωτοβουλίες για τον αγροτικό τομέα. Αυτά τα μέτρα συνοδεύτηκαν από τη δημιουργία του υπουργείου Γεωργίας, ενισχύοντας έτσι τις προσπάθειες της Κυβέρνησης μετά την άφιξή της στην Αθήνα¹⁰⁸.

Το κίνημα ξεκίνησε και στη συνέχεια άρχισε να αναπτύσσεται με ραγδαίους ρυθμούς δεδομένου ότι προστέθηκαν τουλάχιστον 200 στρατιώτες από την Αθήνα και 300 επίστρατοι. Στο πλευρό της Τριανδρίας στάθηκαν τμήματα της 7ης, 10ης και 11ης Μεραρχίας, το 1ο Σύνταγμα Κρητών, Αποσπάσματα από τη Χίο, τη Μυτιλήνη και τη Σάμο, όπως επίσης και όλοι οι Έλληνες αεροπόροι με τον σπουδαίο διοικητή τους Αριστείδη Μωραϊτίνη. Κομβικό στοιχείο ήταν η μηχανοποίηση του πολεμικού υλικού που απαιτούσε γνώση και εκπαίδευση. Έτσι αφομοίωσαν πολύ γρήγορα την εκπαίδευση και τις οδηγίες των Γάλλων και των Άγγλων, αφού είχαν πολύ πείρα στις εμπόλεμες ζώνες. Μέχρι την 1η Απριλίου η Άμυνα, είχε δανειστεί 19 εκατομμύρια χρυσές δραχμές για στρατιωτικές ανάγκες, 8 εκατομμύρια για επιστράτευση και άλλα 4 εκατομμύρια για συντήρηση μηνιαίως. Ό,τι δανείζονταν πήγαινε για το στρατό.

Το θωρηκτό «Ύδρα» και το τορπιλοβόλο «Θέτις» μαζί με αλλά μικρότερα πλοίαρια, συγκρότησαν την 1η Ναυτική Μοίρα με μοίραρχο – αρχηγό τον πλοίαρχο Ιωάννη Βρατσάνο. Η οργάνωση του στρατού ήταν βασικής προτεραιότητας. Συστάθηκε η «Εφορεία Υλικού Πολέμου» στη Θεσσαλονίκη, υπαγόμενη στο Αρχηγείο του Πυροβολικού καθώς και η «Αποθήκη Υλικού μη κεκανονισμένου» που συγκέντρωνε από τρόφιμα, ακίνητα, ατμόπλοια μέχρι και ποδήλατα, είδη που προέρχονταν ακόμη και από επιτάξεις. Τη γενική ευθύνη της στρατιωτικής οργάνωσης του όλου εγχειρήματος της «Προσωρινής Κυβερνήσεως» την είχε εξ ολοκλήρου ο Γάλλος λοχαγός Rilad. Επιβεβλημένη ήταν η συγκρότηση λόχων Μηχανικού και Μοιρών Πυροβολικού, Υγειονομικής Υπηρεσίας καθώς και Τηλεγραφικής. Με έδρα τη

¹⁰⁸ Μουρέλος Γ., Η προσωρινή κυβέρνηση Θεσσαλονίκης και οι σχέσεις της με τους συμμάχους, Μνήμων, τόμος Η', Αθήνα 1980-1982.υ

Θεσσαλονίκη, συστάθηκαν το Α΄ και Β΄ Σώματα Στρατού. Αργότερα το Β΄ Σώμα μεταφέρθηκε στα Χανιά¹⁰⁹.

Οι ομογενείς από τη Γαλλία άγγιζαν σε πληθυσμό τους χίλιους και στην Κρήτη τους 10.000 στρατιώτες. Ο τύπος της εποχής, δηλαδή οι εφημερίδες των Αθηνών, που διαπνέονταν από ένα φιλοβενιζελικό κλίμα δημοσίευε διαρκώς άρθρα που παρουσίαζαν και αποτύπωναν την πραγματικότητα της εποχής εκείνης και που, ως αγγελία καλούσαν δεσποινίδες και κυρίες να ενταχθούν και να υπηρετήσουν το κίνημα σαν νοσοκόμες¹¹⁰.

Κάνοντας λόγο για το στρατό της προσωρινής κυβέρνησης ο αριθμός αυτού άγγιζε τις 20.000 ψυχές τον Οκτώβριο και αποτελούνταν από αξιωματικούς που προέρχονταν από πολλές περιοχές ακόμα και από περιοχές που ανήκαν στην οθωμανική αυτοκρατορία, σε μία προσπάθεια να προσφέρουν αφιλοκερδώς και εθελοντικά τις υπηρεσίες τους σε περιοχές όπως η Χαλκιδική¹¹¹.

Ο Ελευθέριος Βενιζέλος υπήρξε σώφρων και δεν θα έκανε ποτέ κάτι το οποίο θα έθετε σε κίνδυνο την Ελλάδα, ούτε και θα δημιουργούσε καταστάσεις εμφυλίου, εντούτοις, αποσκοπούσε στην ενσωμάτωση ολόενα και περισσότερων περιοχών στην κυβέρνησή του, θέλοντας να δημιουργήσει μια ικανή και ισχυρή δύναμη για την αντιμετώπιση των απειλών και την αλλαγή της Ελλάδας¹¹².

Εκείνο που επιθυμούσε ο Βενιζέλος ήταν να παραμείνει στο πλευρό του μια ισχυρή δύναμη προσωπικοτήτων, μαζί και Κωνσταντίνος Ζαβιτσιάνος, τον οποίο και εκτιμούσε πολύ. Ο Ζαβιτσιάνος, ήταν νομικός, δικαστικός και πρωτοδίκης, με σπουδές στη Γαλλία και στην Ιταλία. Βουλευτής Κέρκυρας και ιδρυτικό μέλος του Εκπαιδευτικού Ομίλου. Στήριξε και συντάχθηκε με το Κίνημα στο Γουδί. Συνιδρυτής με το Βενιζέλο του Φιλελεύθερου κόμματος το 1910. Δύο φορές Πρόεδρος της Βουλής με πρόταση του Ελευθερίου Βενιζέλου, το 1912 και το 1915. Υπήρξε το πιο κοινά αποδεκτό πρόσωπο της πολιτικής σκηνής εκείνα τα χρόνια, έχαιρε της εκτίμησης όλων των πολιτικών στρατοπέδων, κυρίως για το πνεύμα δικαίου και λογικής που τον χαρακτήριζε. Διαφώνησε με το Βενιζέλο για το Κίνημα της Θεσσαλονίκης και δεν συμμετείχε. Η στάση του τότε χαρακτηρίστηκε μετριοπαθής. Ο Βενιζέλος τον ήθελε πολύ στο Κίνημα δίπλα του. Στη Δίκη των Έξι μετά τη Μικρασιατική καταστροφή κατέθεσε ως μάρτυρας υπεράσπισης. Συνεργάστηκε αργότερα με τον Βενιζέλο το 1929 στο Υπουργείο

¹⁰⁹ Γ. Χιονίδης, 1994, σ.70.

¹¹⁰ Μακεδονία, αρ.φ, 1738. 10.10.1916. σ. 1

¹¹¹ Γ. Μαυρογορδάτος, 2015, σ. 93-94

¹¹² Γ. Μουρέλος, σ. 151

Εσωτερικών, αλλά υπήρξε σκληρός κριτής του, διαφώνησε και αποχώρησε. Ασχολήθηκε με την πολιτική αργότερα, σε δημόσιες υπηρεσίες και στην Ε.Τ.Ε. Ήταν διακεκριμένο μέλος της Μεγάλης Στοάς της Ελλάδος του Τεκτονισμού¹¹³. Αυτό όμως που μας άφησε ο Ζαβιτσιάνος και για αυτό η αναφορά μας σε αυτόν, ως πρόσωπο σημαντικό για το Κίνημα της Εθνικής Άμυνας, είναι το πολύ σπουδαίο συγγραφικό του αρχείο σχετικά με τα δύσκολα χρόνια του Εθνικού διχασμού, «Αι αναμνήσεις του εκ της ιστορικής διαφωνίας Ελευθερίου Βενιζέλου του Βασιλέως Κωνσταντίνου» 2 τόμοι 1914-1917 και 1917-1922», καθώς και τα Πρακτικά της Βουλής που είχε την επιμέλειά τους, ως αυτόπτης μάρτυς και εμπλεκόμενος με τα γεγονότα. Οι έγκυρες και αμερόληπτες αναφορές του αποτελούν σημαντικές ιστορικές πηγές για έρευνα.

Ο Βενιζέλος είχε κοντά του ισχυρούς ανθρώπους όπως ήταν ο Κουντουριώτης και ο Δαγκλής. Ο Ελευθέριος Βενιζέλος αποτελούσε την έκφραση της νομιμότητας, ο Κουντουριώτης την τόλμη και το νεποτισμό, ενώ ο Δαγκλής τον στιβαρό νου. Όλοι τους ήταν για τους Βενιζελικούς μία πολύ ισχυρή συγκροτημένη ομάδα η οποία διακρινόταν για την τόλμη, τον ηρωισμό και την αποφασιστικότητα των μελών της. Έθεταν ως προτεραιότητα την προστασία της Ελλάδος, ούτως ώστε να μην είναι ένα ξέφραγμα αμπέλι¹¹⁴. Χαρακτηριστικό της επιθυμίας και οργάνωση ενός δίκαιου και αποδοτικού κυβερνητικού συστήματος ήταν η επιστολή που έστειλε ο Βενιζέλος προς τον οικονομικό διευθυντή της Θεσσαλονίκης στις 26 Σεπτεμβρίου του 1916. Συγκεκριμένα, ο Ελευθέριος Βενιζέλος ανέφερε πώς οι υπάλληλοι που εργάζονταν στο δημόσιο τομέα θα εξακολουθούσαν να απασχολούνται, δεν θα απολύονταν. Η προσωρινή κυβέρνηση της Θεσσαλονίκης αναλαμβάνει καλείται να προστατεύσει το έθνος. Η προσωρινή κυβέρνηση έδινε θέσεις εργασίας σε υπαλλήλους και εγγυόταν τη σταθερότητα - θεωρώντας την απόλυση ως κάτι το απαγορευτικό. Η τιμωρία ή η απόλυση θα έπρεπε να είναι συνέπεια ενός πάρα πολύ σοβαρού λόγου. Επίσης, η προσωρινή κυβέρνηση κατήργησε τις διατάξεις για τις μεταθέσεις και τιμωρίες μέχρι να αντικατασταθούν τα υπηρεσιακά συμβούλια¹¹⁵.

2.5. Προσαρτήσεις περιοχών – Ο Αλέξανδρος Παπαναστασίου, ο ιθύνων νους

Η Θεσσαλονίκη κατάφερε να γίνει το κέντρο της αντίστασης στα χρόνια τα οποία εξετάζονται. Ο Αλέξανδρος Παπαναστασίου θεώρησε επιτακτική την ένταξη της Λευκάδας στην προσωρινή κυβέρνηση και ο λόγος για τον οποίο προέβη στην απόφαση του αυτή έγκειται στο ότι είχε μελετήσει την περιοχή και είχε συνομιλήσει με τους κατοίκους του νησιού. Ο

¹¹³ <http://www.grandiodge.gr>

¹¹⁴ Μακεδονία, αρ.φ, 1714. 16.09.1917. σ. 1

¹¹⁵ Ι.Α ΥΠ.ΕΞ, Επιστολή Βενιζέλου προς οικονομικό διευθυντή Θεσσαλονίκης, 26.09.1916, φάκ.Α/.

Παπαναστασίου ήταν ένας δραστήριος άνθρωπος, αν αναλογιστεί κανείς ότι βρισκόταν σε συνεχή εγρήγορση και επικοινωνία με πολύ κόσμο. Συγκεκριμένα είχε καλέσει σε βοήθεια των Γάλλο ναύαρχο Σαρλιέ, ο οποίος απέστειλε 200 στρατιώτες, 300 χωροφύλακες. Επιπλέον, ο ναύαρχος Γκωσέ διέθεσε και 300 Σενεγαλέζους στρατιώτες, μαζί με τα αντιτορπιλικά. Αυτό σημαίνει ότι η βοήθεια που ζητήθηκε για την προσωρινή κυβέρνηση Θεσσαλονίκης έγινε αποδεκτή και μάλιστα σε θεαματικό βαθμό. Πραγματοποιήθηκε η ένταξη της Λευκάδας στην προσωρινή κυβέρνηση και οι άνθρωποι οι οποίοι προτάθηκαν να ενταχθούν στην προσωρινή κυβέρνηση δεν έφεραν καμία αντίσταση γεγονός που σημαίνει ότι συμφωνούσαν με την συγκεκριμένη απόφαση ¹¹⁶.

Εν συνεχεία διαπιστώνεται ότι οι προσαρτήσεις δεν περιορίστηκαν μόνο στη Λευκάδα αλλά και σε άλλες περιοχές. Συγκεκριμένα η πόλη της Πρέβεζας και της Πάργας θεωρήθηκαν ως ιδανικές, καθώς σε αυτές τις πόλεις εργάζονταν άνθρωποι στη νομαρχία, τη χωροφυλακή, ενώ άλλοι ήταν στρατιώτες. Έτσι προσχώρησαν στην κυβέρνηση της Θεσσαλονίκης ¹¹⁷.

Εντούτοις, το γεγονός ότι και η Πρέβεζα και η Λευκάδα δεν έφεραν καμία αντίσταση όσον αφορά την προσχώρηση (στις 10 Ιουνίου προλαβαίνοντας την κατάληψή της από του Ιταλούς), φαίνεται ότι η Αιτωλία και Ακαρνανία αδυνατούσαν, καθόσον εκεί επικρατούσε ένα κλίμα τρομοκρατίας από τους βασιλικούς οι οποίοι ηγεμόνευαν και συμπεριφέρονταν με απολυταρχικό τρόπο στους κατοίκους ¹¹⁸.

Φαίνεται πως καθ' όλη τη διάρκεια ύπαρξης της προσωρινής κυβέρνησης Θεσσαλονίκης, οι έδρες παρέμειναν στους ανθρώπους που της ανέλαβαν και δεν μετακινήθηκαν αλλά παρέμειναν στις ίδιες, εκτός εξαιρέσεων. Εν συνεχεία, διορίστηκαν αντιπρόσωποι στις περιφέρειες και συγκεκριμένα στη Μακεδονία και στην Ήπειρο διορίστηκε ο Γ. Μοάτσος, στην Κρήτη ο Ι. Τσιριμώκος, ο Α. Παπαναστασίου αντιπρόσωπος Ιονίων νήσων, ο Α. Μυλωνάς Γ.Γ Ανώτατης Διεύθυνσης Δημοσίων Κτημάτων και Εσωτερικού Αποικισμού ενώ ειδικός απεσταλμένος της Προσωρινής Κυβέρνησης ανέλαβε ο Α. Διομήδης ¹¹⁹.

Ωστόσο, ο Παπαναστασίου δεν πτοήθηκε και συνέχισε να κάνει κρούσεις ώστε να προσαρτηθούν ολόενα και περισσότερα άτομα στην Προσωρινή Κυβέρνηση της Θεσσαλονίκης. Συγκεκριμένα ζητούσε μετ' επιμονής την προσάρτηση των Επτανήσων, της Ζακύνθου και της Κεφαλονιάς. Στην Κεφαλονιά παρατηρήθηκαν ορισμένα προβλήματα και

¹¹⁶ Αρχείο Ε. Βενιζέλου, Α. Παπαναστασίου προς ΥΠ.ΕΞ, Προσχώρηση Λευκάδας στην Προσωρινή Κυβέρνηση, 14.4. 1917, φάκ. 149-38

¹¹⁷ Ι.Α ΥΠ.ΕΞ, Επιστολή Παπαναστασίου προς Βενιζέλο, φάκ. Α/VI (1)

¹¹⁸ Ι.Α ΥΠ.ΕΞ, Επιστολή Παπαναστασίου προς Πολίτη 20.5.1917, φάκ. Α/VI (1)

¹¹⁹ Γ. Χιονίδης, 1994, σ.65-66.

για αυτόν τον λόγο ο ίδιος ο Βενιζέλος απέστειλε 200 χωροφύλακες, ώστε να εξηγήσουν διαζώσης τον λόγο της προσάρτησης και να τους διαβεβαιώσουν ότι είναι για καλό σκοπό¹²⁰. Οι γαλλικές αρχές όρισαν τη χορήγηση σχετικής ελευθερίας στα νησιά εκείνα τα οποία θα προσχωρούσαν στην προσωρινή κυβέρνηση. Ως σχετική ελευθερία ορίζεται η μέσω άδειας του συμμαχικού γραφείου παραχώρηση έγκρισης άδειας για τη μεταφορά αγαθών από τη μία περιοχή στην άλλη¹²¹.

Ο Briand προχώρησε σε άρση του αποκλεισμού που απευθυνόταν στα νησιά εκείνα τα οποία θα προσχωρούσαν στην κυριαρχία της προσωρινής κυβέρνησης Θεσσαλονίκης. Συγκεκριμένα τα νησιά αυτά ήταν η Σύρος, η Λέσβος, η Κρήτη, η Κέρκυρα, η Χίος, η Κεφαλονιά, η Σάμος, η Λήμνος και η Μήλος. Διαπιστώνεται ότι ήταν υπήρχε προθυμία από μέρος των κατοίκων των νησιών να προσαρτηθούν στην προσωρινή κυβέρνηση Θεσσαλονίκης κάτι που σημαίνει ότι ο Βενιζέλος και ο Παπαναστασίου είχαν επιτύχει ένα σημαντικό μέρος του στόχου τους.¹²² Όμως το τραγικό γεγονός που κηλίδωσε το Κίνημα και έδρασε ανασταλτικά στη προσχώρηση των υπόλοιπων Κυκλάδων, ήταν η σφαγή στην Απείρανθο της Νάξου στις 2 Ιανουαρίου 1917. Στην Απείρανθο οι κάτοικοι, ορκισμένοι «Κωνσταντινικοί», αρνήθηκαν να ταχθούν στο Κίνημα του Βενιζέλου και την υποχρεωτική στρατολόγηση. Κάτι που έγινε και στην Αρναία Χαλκιδικής με Επίστρατους και Βενιζελικούς και ήρθαν αντιμέτωποι με τη σκληρότητα και βαναυσότητα του τότε λοχαγού Γεώργιου Κονδυλάκη και του διαβόητου για τη σκληράδα του Παυλή Γύπαρη. Στην Απείρανθο όμως δεν υπήρχαν Επίστρατοι, ήταν χωρικοί, απλός λαός, γέροι και γυναικόπαιδα. Για αυτό, από τον Απειρανθίτη καθηγητή του Πολυτεχνείου, Δημοσθένη Πρωτοπαπαδάκη, αδερφό του Πέτρου Πρωτοπαπαδάκη πρώην Πρωθυπουργού και ενός εκ των Έξι εκ τελεσθέντων, θεωρήθηκε έγκλημα πολέμου. Ο Βενιζέλος έμαθε την αλήθεια τρία χρόνια αργότερα και διέταξε αποζημιώσεις, αλλά ήταν γεγονότα που αμαύρωσαν το Κίνημα και τους στόχους του¹²³.

2.6. Οι προσαρτήσεις περιοχών και η προσπάθεια ενσωμάτωσης της Κύπρου – Ο ρόλος του Λεωνίδα Λαπαθιώτη

Οι προσαρτήσεις ήταν αρκετές καθώς όπως προαναφέρθηκε προσαρτήθηκαν οι Κυκλάδες και επίσης τα Ιόνια νησιά, η Κρήτη, η Πιερία, οι Σποράδες, η δυτική και κεντρική Μακεδονία. Από την άλλη, στην κυβέρνηση των Αθηνών παρέμεινε η παλαιά Ελλάδα στο μεγαλύτερο

¹²⁰ Ι.Α ΥΠ.ΕΞ, Επιστολή Τούμπα προς Βενιζέλο 4.5.1917, φάκ. Α/VI(1).

¹²¹ ΙΑ ΥΠ.ΕΞ Επιστολή Πολίτη προς Graillet 24.12. 1916, φάκ. Α/VI (1)

¹²² Ι.Α ΥΠ.ΕΞ, Επιστολή Briand προς Graillet, 21.12. 1916, φάκ. Α/VI (1)

¹²³ Δ. Πρωτοπαπαδάκης, «Η τραγωδία της Απειράνθου δια τον κύριον Βενιζέλον και τους οπαδούς του και τον τύπον αυτού», Αθήνα: Τυπογραφείο Εστία 1921, σ.3 και 5.

μέρος της. Ο χαρακτηρισμός προσωρινή κυβέρνηση Θεσσαλονίκης υποδήλωνε την επιθυμία του Βενιζέλου να μην θεωρηθεί ως αποκοπή από την Αθήνα. Το πολίτευμα θα ήταν το ίδιο, η αβασίλευτη δημοκρατία ¹²⁴.

Οι προσαρτήσεις αφορούσαν κατά κύριο λόγο περιοχές που ανήκαν στον Ελλαδικό χώρο, ωστόσο, φάνηκε ότι ο Λεωνίδας Λαπαθιώτης επιθυμούσε να εντάξει και την Κύπρο, τόπο καταγωγής του. Έτσι πραγματοποίησε ταξίδι στις 19 Οκτωβρίου του 1916 ούτως ώστε να εξετάσει την εκεί επικρατούσα κατάσταση. Η πρώτη συνάντηση που έκανε ήταν με τον μητροπολίτη Κυτίου και άλλους εκπροσώπους της πολιτικής και της κοινωνίας γενικότερα. Με τον Θ. Θεολόγου συναποφάσισαν την ένταξη του νησιού στην προσωρινή κυβέρνηση. Εν συνεχεία πραγματοποίησε συνάντηση με το δημοσιογράφο Καταλάνο¹²⁵.

Ο Καταλάνος, δεχόταν την ένταξη της Κύπρου στο κίνημα της Θεσσαλονίκης, ζητούσε ωστόσο την ανεξαρτησία του νησιού. Ο Λαπαθιώτης συναντήθηκε με πάρα πολλά άτομα προκειμένου να επιτύχει το στόχο του. Μεταξύ αυτών αναφέρεται ο διευθυντής της τράπεζας Κύπρου, ο Σ. Οικονομίδης, ο Μητροπολίτης Πάφου Ιάκωβος και ο Μητροπολίτης Κυρήνειας. Εν συνέχεια, στις 24 Οκτωβρίου συναντήθηκε με τον ύπατο αρμοστή, ο οποίος ωστόσο δεν έδειχνε πολύ θετικός και μάλιστα απέρριψε την ενσωμάτωση της Κύπρου στο κίνημα. Στο τέλος της συνάντησης τους, ο ύπατος αρμοστής ανέφερε ότι στην Κύπρο κυκλοφορούν 6 εφημερίδες υπέρ του Βενιζέλου και τέσσερις εναντίον του, ωστόσο ο κυπριακός λαός φαίνεται να αποδέχεται τον βασιλέα Κωνσταντίνο ¹²⁶. Τελικά και παρά τις προσπάθειες που έκαναν οι μητροπολίτες και άλλα σημαίνοντα τα πρόσωπα της Κύπρου, φάνηκε ότι δεν ευοδώθηκε η προσπάθεια προσάρτησης των Κυπρίων στην προσωρινή κυβέρνηση Θεσσαλονίκης. Μάλιστα οι Άγγλοι, δεν ήταν έτοιμοι για μία τόσο γενναία παραχώρηση. ενώ οι αντιδράσεις της Κύπρου από ανθρώπους οι οποίοι επί της ουσίας εκβιάζονταν για την απόφαση του να προσχωρήσουν στη Θεσσαλονίκη .

Παράλληλα γίνονταν προσπάθειες και εκτός Κύπρου, συγκεκριμένα στην Αλεξάνδρεια της Αιγύπτου, όπου ο εκεί αντιπρόσωπος της Προσωρινής Κυβέρνησης Σακτούρης, ο οποίος είχε αναλάβει να ενημερώσει τους κατοίκους για το εγχείρημα σχετικά με την προσάρτηση στην προσωρινή κυβέρνηση. Στην Αλεξάνδρεια υπήρχαν πολλοί στρατιώτες που στήριζαν τον Βενιζέλο και την ενσωμάτωση. Στην Αίγυπτο βρέθηκε και ο Λεωνίδας Λαπαθιώτης, συνοδευόμενος από το γιο του Ναπολέον Λαπαθιώτη, ο οποίος είχε καταταγεί εκεί στο

¹²⁴ Γ. Αναστασιάδης, 1994, σ. 43-44

¹²⁵ 124 Ι. Α. ΥΠ.ΕΞ, Προσπάθεια ένταξης Κύπρου στο κίνημα της Θεσσαλονίκης, 31.11.1916, φάκ. Α/VI(9)

¹²⁶ Ι. Α. ΥΠ.ΕΞ, Προσπάθεια ένταξης Κύπρου στο κίνημα της Θεσσαλονίκης, 31.11.1916, φάκ. Α/VI(9)

παρελθόν ως ανθυπολοχαγός και συμμετείχε και αυτός στο Κίνημα της Εθνικής Αμύνης. Ο Σακτούρης βοήθησε πολύ τον Λ. Λαπαθιώτη και στρατολόγησε αρκετά άτομα, μάλιστα σύμφωνα με τον Σακτούρη το 1/3 του πληθυσμού είναι ήδη ενταγμένο στο κίνημα ¹²⁷. Μετά τη στρατολόγησή τους, ταξίδευαν για τη Θεσσαλονίκη για να προετοιμαστούν και να εκπαιδευτούν ως μάχιμοι για το Μακεδονικό Μέτωπο.

Καθώς αναφερόμαστε στις στρατολογήσεις γενικότερα, σε αυτό το σημείο θα γίνει και πάλι μία αναφορά για τον εφοπλιστή και βιομήχανο Λεωνίδα Εμπειρικό. Στενός φίλος και θαυμαστής του Κρητικού πολιτικού, μεγαλοϊδεάτης και συνοδοιπόρος του Βενιζέλου, θεωρούσε ότι η ανάπτυξη της χώρας ήταν συνδεδεμένη με τη ναυτική βιομηχανία και το αντίθετο. Η σταδιοδρομία του ξεκίνησε με τα ναυτιλιακά και την ίδρυση χρηματοπιστωτικών ιδρυμάτων, σημαντικών και απαραίτητων για την εποχή σε μία χώρα που προσπαθούσε να ορθοποδήσει, αλλά και με τα πολιτικά, καθότι εξελέγη πολλές φορές βουλευτής Κυκλάδων. Η φιλία του με το Βενιζέλο ήταν εγκάρδια καθότι οραματιστής και επιχειρηματικά εξωστρεφής, πνεύμα προόδου και δημιουργικότητας. Στο υπουργείο επισιτισμού βρέθηκε γιατί γνώριζε πολύ καλά το αντικείμενο και είχε μεγάλη εμπειρία σε αυτό. Οι σπουδές του στη Ρουμανία αφορούσαν τις εμπορικές επιστήμες και μαζί με τον αδερφό του Μιχαήλ δούλεψε και απέκτησε γνώσεις και τριβή στα γραφεία του θείου Αλκιβιάδη Εμπειρικού, ο οποίος ήταν κορυφαίος έμπορος σιτηρών, αλλά και εφοπλιστής. Έδρασε στη Braila της Ρουμανίας, το μεγαλύτερο λιμάνι διακίνησης εμπορευμάτων προς τον Δυτικό και τον Ανατολικό κόσμο στις όχθες του Δούναβη. Ευπατριίδης, φλογερός νέος, στον πόλεμο του 1897 κατετάγη στον Ελληνικό στρατό ως δεκανέας στους Μηχανικούς και διακρίθηκε για το θάρρος του στην Ήπειρο ¹²⁸.

Η Άνω Τούμπα ονομαζόταν «Τούμπα Εμπειρικού», από το 1916 έως το 1925 περίπου. Τούμπα ή «Τούμπα Καλαμαριάς» ή «Τούμπα Εμπειρικού», λόγω της κοντινής απόστασης από το στρατόπεδο που δημιουργήθηκε από τον Λ. Εμπειρικό. Ο εφοπλιστής από την Άνδρο, φίλος του Βενιζέλου και μέλος της Κυβέρνησης της Εθνικής Άμυνας και Σύμβουλος στη Διεύθυνση Κατανομής τροφίμων, έκανε μεγάλη χρηματική δωρεά για τη δημιουργία Κέντρου Στέγασης των εθελοντών που στρατολογούνταν από την «Παλαιά Ελλάδα». Οι νεοσύλλεκτοι «από χάρω» κατατάσσονταν στο Α΄ Τμήμα της Εθνικής Άμυνας και προωθούνταν στη συνέχεια στο Μέτωπο για στήριξη των Συμμαχικών στρατευμάτων. Κατόπιν, όταν το 1917 η επίσημη Κυβέρνηση αποφάσισε να βρεθεί στο πλευρό των Συμμάχων, οι επιστρατευθέντες του Στρατώνα Εμπειρικού, αυτοί της «Παλαιάς Ελλάδας», συγκρότησαν το Α΄ και το Β΄ Σώμα

¹²⁷ Ι.Α ΥΠ.ΕΞ Επιστολή Σακτούρη προς Πολίτη, 14.11.1916, φάκ. Α/VI(9)

¹²⁸ <https://greekshippinghalloffame.org>

Στρατού. Η τύχη αυτών των στρατώνων Εμπειρικού συνδέθηκε με τη μεγάλη πυρκαγιά του 1917 αφού φιλοξένησε πυροπαθείς. Στη συνέχεια, φιλοξένησε πρόσφυγες της Μικρασιατικής καταστροφής. Αναφορές υπάρχουν και στο διήγημα του Στρατή Μυριβήλη «1959», αφού και ο ίδιος υπηρέτησε εκεί. Ο Εμπειρικός, εκτός από καράβια που διέθεσε στις ανάγκες της χώρας για μεγάλο διάστημα, πρόσφερε και χρήματα για να καλυφθούν ανάγκες. Αργότερα ασχολήθηκε και με την εξόρυξη χάλυβα και ήταν ο πρώτος βιομήχανος που δημιούργησε τη χαλυβουργία στην Ελλάδα. Αποσύρθηκε από την πολιτική απογοητευμένος από την κατάσταση κυρίως από πολιτικούς που δεν είχαν όραμα για τη χώρα. Πάντως, οι βιογράφοι του λένε ότι υπήρξαν και φορές που διαφώνησε με το Βενιζέλο¹²⁹.

2.7. Λόγιοι, καλλιτέχνες, ακαδημαϊκοί στηρίζουν τον Ελευθέριο Βενιζέλο

Ο χώρος της Ελληνικής διανόησης τίμησε και στήριξε τον Ελευθέριο Βενιζέλο. Ξεκινώντας από τον Μανώλη Καλομοίρη, που πρώτος έγραψε στη δημοτική, είναι ο συνθέτης του ύμνου του Βενιζέλου σε στίχους Άγγελου Δόξα το 1917. Του αφιέρωσε την όπερα «Ο Πρωτομάστορας», «Προφήτης» και «Πρωτομάστορα της Μεγάλης Ελλάδος¹³⁰». Μία μεγάλη ομάδα διανοουμένων εναρμονίστηκε με την προσδοκία για μεταρρυθμίσεις και νέες κατευθύνσεις. Μέσω της δημοτικής, προσδοκούσαν την ανοικοδόμηση του νεοελληνικού πολιτισμού, αφού ο Βενιζέλος ταυτιζόταν με το δημοτικισμό. Οι μεταρρυθμίσεις, μπορεί να είχαν αργή εξέλιξη, αλλά προετοίμαζαν τη ρήξη με την καθαρεύουσα. Ο Τύπος ήταν η μεγάλη εξουσία που μπορούσε να παρέμβει στην κοινωνία. Ο Σπύρος Μελάς, δημοσιογράφος και ακαδημαϊκός, στα πρώτα χρόνια, υπήρξε υποστηρικτής του προοδευτικού Βενιζέλου. Αργότερα βέβαια η πολιτική του αστάθεια τον οδήγησε στο ναζισμό¹³¹.

Ο Γ. Σουρής βλέπει το λαό να έχει μία εμμονή με το Βενιζέλο και σχολιάζει με σατυρικό λόγο τις ανεξήγητες υπερβολές του λαού:

Βενιζέλος, κυβερνήτης

Και τον γόητα της Κρήτης

Ο λαός συν αλαλάζει:

Μάγια μού 'χεις καμωμένα και τρελαίνομαι για σένα¹³²

¹²⁹ <https://archive.saloni.ca/1626>

¹³⁰ Γ. Μαυρογορδάτος, 2015, σ. 170.

¹³¹ Σπ. Μελάς, «Ο γιός του Ψηλορείτη», Ανορθωτής, Αθήνα 1958, σ. 4

¹³²¹³² Γ. Σουρής, «Ο Κόσμος γεραίρει, γκουβέρνο Λευτέρη», εφημ. Ο Ρωμηός, 15 Αυγούστου 1915, σ.4

Ο Παλαμάς τον θεωρεί ηγέτη και καθοδηγητή. Τον αναγνωρίζει ως «ο θαυμάσιος κυβερνήτης, που εξακολουθεί να συγκινεί την ψυχή του». Ο Γρηγόρης Ξενόπουλος αλληλογραφεί μαζί του και του εκφράζει το θαυμασμό του. Από την άλλη, ο Ίων Δραγούμης, βασιλικός στο φρόνημα, τον θεωρεί μαριονέτα των ξένων και διώκτη του Βασιλιά. Ο Γεώργιος Δροσίνης αφιέρωσε ένα σονέτο που έγραψε για τον Κρητικό πολιτικό¹³³.

Ο Νίκος Καζαντζάκης δηλώνει: «θέλω να πολεμήσω στη Βουλή μαζί με το Βενιζέλο...Αυτούμαι για την Ελλάδα γιατί μόνο αυτός είναι άξιος να κυβερνήσει». Επίσης η Γαλάτεια Καζαντζάκη συμμετείχε στη συγγραφή των νέων αναγνωστικών, όπως και ο Ζαχαρίας Παπαντωνίου. Συνειδητοποιημένος και αποφασιστικός, ως νομάρχης Λακωνίας, αρνήθηκε να «αναθεματίσει» το Βενιζέλο και απολύθηκε από τη θέση του. Τα βιβλία του ήταν σύμβολα της Βενιζελικής εκπαιδευτικής μεταρρύθμισης. «Τα ψηλά βουνά είχαν την εικονογράφηση του σπουδαίου Π. Ρούμπου. Για τους αντιβενιζελικούς, τα αναγνωστικά αυτά ήταν επικίνδυνα και έπρεπε να καούν¹³⁴.

Ο διχασμός ήταν μέσα στο λαό και στους λόγιους και στους ακαδημαϊκούς σε όλα τα στρώματα της κοινωνίας. Η βόρεια Ελλάδα είχε μία φιλελεύθερη θεώρηση και το βενιζελικό στρατόπεδο των ακαδημαϊκών βρήκε χώρο να εξελιχθεί. Ο Βενιζέλος στήριξε οικονομικά και θεσμικά τους καλλιτέχνες της εποχής, κυρίως βέβαια σε αυτούς που είχαν φιλελεύθερο και δημοκρατικό προσανατολισμό. Κάποιοι κινούμενοι όντως ιδεολογικά, άλλοι από ιδιοτέλεια ή συμφέρον, γιατί κάποιους από αυτούς τους βλέπουμε αργότερα σε ακραία πολιτικά φάσματα. Στην «Ομάδα Τέχνης» ήταν οι νεωτεριστές οι οποίοι ήταν σε αντιπαράθεση με τους ακαδημαϊκούς ζωγράφους της Καλών Τεχνών του Πανεπιστημίου Αθηνών. Οι τελευταίοι επηρεασμένοι από τις σπουδές τους στη Γερμανία, Ιταλία και μέσα σε βασιλικούς κύκλους, έτειναν προς το συντηρητικό κλίτος. Ο Νίκος Λύτρας μαζί με τους Ιακωβίδη, Μαλέα, Παρθένη ήταν οι πρωτοπόροι νεωτεριστές, που στη συνέχεια συνασπίστηκαν με τους Λυκ. Κογεβίνα, Γρ. Ζευγώλη, Νικ. Οθωναίο, Οδ. Φωκά, Περ. Βυζάντιο, Όθωνα Περβολαράκη, Μιχ. Τόμπρο, Δημ. Στεφανόπουλο. Το Δεκέμβριο του 1917 εγκαινιάζουν μία έκθεση, στην οποία παρουσιάστηκαν ο Βενιζέλος, ο Βασιλιάς Αλέξανδρος και σύσσωμο όλο το υπουργικό συμβούλιο. Οι ίδιοι ζωγράφοι μαζί και κάποιοι ακόμη, όπως ο Μάρκος Ζαβιτσιάνος, και ο Σταύρος Παπαπαναγιώτου, το Σεπτέμβριο του 1919 παρουσιάζουν έκθεση στο Παρίσι στο πλαίσιο των ειρηνευτικών συνομιλιών για τη συνθήκη των Σεβρών, με 200 έργα. Εκεί ο

¹³³ Γ. Παπακώστας, (φιλ. Επιμ.) Γ. Δροσίνης, «Σκόρπια φύλλα της ζωής μου», Αθήνα 1983, σ.30-31

¹³⁴ Π. Μπερεδήμας, «Οι εικονογραφήσεις των Αλφαβηταρίων της Δημοτικής από την Ομάδα Τέχνης»,αδημ. διδ. Διατριβή Πανεπιστήμιο Αιγαίου 2008

Κωνσταντίνος Δημητριάδης εξέθεσε και την προτομή του Βενιζέλου¹³⁵. Ο Δημ. Πικιώνης αρχιτέκτονας, ζωγράφος, ποιητής και ακαδημαϊκός, ενταγμένος και αυτός στην «Ομάδα Τεχνών», υπήρξε προσωπογράφος του Βενιζέλου, του Παπαναστασίου, αλλά και του Μεταξά. Ο κόσμος της διανοήσης και των Τεχνών δεν αδιαφορούσαν και αντιδρούσαν με τη δύναμη της πέννας τους ή της δεξιότητάς τους.

Σύμφωνα με τη Στέλλα Αλιγιζάκη¹³⁶, «η επίσημη υποστήριξη διανοουμένων και καλλιτεχνών από το Βενιζέλο δεν ήταν τυχαία». Ήταν στρατηγική που είχε πολιτικό συμφέρον και στο εσωτερικό και στο εξωτερικό. Στο εσωτερικό, επηρέαζαν σίγουρα την κοινωνία των Αθηνών, τους πανεπιστημιακούς χώρους, αλλά και τις ευρύτερες μάζες πολιτών. Στο εξωτερικό ήταν η άτυπη διπλωματική ομάδα, που μέσω των γνωριμιών και των κύκλων τους ασκούσαν πιέσεις και επιρροές σε πολύ κρίσιμες περιόδους, κυρίως στον Α΄ Π.Π. Πολλοί λόγιοι ταυτίστηκαν με το ιδεολόγημα του Βενιζέλου, γιατί πρέσβευε το νεοτερισμό και την εξωστρέφεια, έφερνε ανανεωτικό αέρα και νέες δυνατότητες.

Στην Ευρώπη, τα Φιλελεύθερα στοιχεία, χαρακτηρίζουν την επανάσταση αυτή σαν αντίδραση, ώστε ο αντιμοναρχικός – αντιγερμανικός αγώνας να λάβει δημοκρατική διάσταση.. Ο Βενιζέλος αναγνωρίζεται πλέον ως μια πολύ σπουδαία και ηγετική μορφή στην Ευρωπαϊκή πολιτική σκηνή και το Εθνικό Κίνημα χαιρετίζεται με ένα διάγγελμα θαυμασμού και συμπάραστασης από τη Γαλλία, που έχει ως εξής:

«Παρίσιοι. Προς τους κυρίους Βενιζέλον και Κουντουργιώτην, Χανιά. Όλοι μας αι ευχαί, ολόκληρος ο θαυμασμός ημών προς υμάς και τους γενναίους φίλους σας.

(Υπογραφαί). Αιμίλιος Μπουρζοά, Λουδοβίκος Μπαρτού, Κάρολος Μπενουά, Βίκτωρ Μπεράρ, Λέων Μπανά, Γεώργιος Κλεμανσώ, Ερρίκος Κοσέν, Αλφένδρος Κρααζέ, Γ΄ αστων Ντεσάν, Κάρολος Ντηλ, Ευγένιος Ντεχλάρ, Ανατόλ Φράνς, Γουστάβος Φουζέρ, Αύγουστος Γκωβαίν, Γαβριήλ Αννοτώ, Εδουάρδος Ερριώ, Θεόφιλος Ομμόλ, Ιωάννης Ερμπέτ, Στέφανος Πισών, Ιωσήφ Ρενάκ, αντισυνταγματάρχης Ρουσσέ, Γουσταύος Σλουμπερζέ, Ανδρέας Ταρντιέ, Εδμόνδος Τερού.

¹³⁵ Μ. Εμμανουήλ, «Παράδοση και ανανέωση στην Ελληνική ζωγραφική την εποχή του Ελευθερίου Βενιζέλου», στο: Πρακτικά συνεδρίου «Ελευθέριος Βενιζέλος και Ελληνική πόλη: Πολεοδομικές, πολιτικές και κοινωνικοπολιτικές ανακατατάξεις», Χανιά 24-27 Οκτωβρίου 2002, Αθήνα 2005.

¹³⁶ Σ. Αλιγιζάκη, «Η Κυβέρνηση της Θεσσαλονίκης. Η κορύφωση της σύγκρουσης δύο κόσμων». Ιστορική αποτίμηση 100 χρόνια μετά. Πρακτικά Συμποσίου, 3 και 4 Οκτωβρίου 2016, Θεσσαλονίκη, σελ. 173.

Επίσης μεγάλος αριθμός Γάλλων καθηγητών το Δεκέμβρη του 1916, συγκεντρώνουν υπογραφές συμπαράστασης υπέρ του Κινήματος Θεσσαλονίκης, για να πιέσουν τη Γαλλική κυβέρνηση, να στηρίξει την κυβέρνηση Βενιζέλου¹³⁷.

¹³⁷ Γ. Βεντήρης, σ. 216

Κεφάλαιο 3. Δυσκολίες της εποχής

Εισαγωγικά θέματα

Για την ανάλυση της πορείας της Προσωρινής Κυβέρνησης και το εύρος του έργου που επιτέλεσε, είναι απαραίτητο να εστιάσει κανείς σε δύο σημαντικά σημεία που επηρέασαν την αξιοπιστία και τη δημοτικότητα της, καθώς επίσης και σε δύο μεταρρυθμίσεις που ξεκίνησαν ως προσωρινές, και οι οποίες στην πορεία έλαβαν έγκριση και μετατράπηκαν σε νόμοι του κράτους. Συγκεκριμένα, ιδιαίτερα στο σοβαρό πρόβλημα του εφοδιασμού με τρόφιμα, χρειάστηκε να δημιουργηθούν οι προϋποθέσεις της σύνδεσης των περιοχών της Δυτικής Μακεδονίας, τόσο στην ηπειρωτική Ελλάδα όσο και στα νησιά που βρίσκονταν υπό την επικράτεια της επαναστατικής κυβέρνησης. Θα γίνουν αναφορές στην αγροτική μεταρρύθμιση, που αποτελούσε πρόβλημα από την ενσωμάτωση της Θεσσαλίας στην Ελλάδα το 1881. Επιπλέον, οι δυσκολίες στο εμπόριο Θεϊκού άνθρακα, χαλκού και άλατος, στις επικοινωνίες στο Ταχυδρομείο και στην εμπορική ναυτιλία αποτέλεσαν σοβαρό «πονοκέφαλο» για την Κυβέρνηση της Θεσσαλονίκης, τη στιγμή που ο διχασμός θέριευε, μαζί με τον δανεισμό, την τοκογλυφία και το λαθρεμπόριο. Αναμφισβήτητα, η γλωσσοεκπαιδευτική μεταρρύθμιση που επιδιώχθηκε και οι πρώτες βάσεις που στήθηκαν από το 1917, με τον Βενιζέλο να αντιλαμβάνεται ότι το γλωσσικό ζήτημα έχει σίγουρα πολιτικό πρόσημο, ήταν θέματα που ταλάνιζαν το Κίνημα Εθνικής Άμυνας.

Δυνάμεις όπως η Γαλλία, είχαν κρίσιμο ρόλο στη δημιουργία και τη στήριξη της Προσωρινής Κυβέρνησης. Παράλληλα, διατηρούσαν επαφές με την κυβέρνηση των Αθηνών. Ωστόσο, η Ιταλία και άλλοι σύμμαχοι επέβαλαν περιορισμούς στην επέκτασή της σε κάποιες περιοχές, ακόμα και σε ουδέτερες ζώνες. Αυτή η κατάσταση δημιούργησε προβλήματα στην Προσωρινή Κυβέρνηση, ιδίως όταν αντιμετώπιζε και οικονομικά προβλήματα και αργούσαν οι σύμμαχοι να παράσχουν βοήθεια. Μετά την αλλαγή πρωθυπουργού στη Γαλλία, η Προσωρινή Κυβέρνηση επέκτεινε την επιρροή της, καταφέροντας να επεκταθεί και στα Ιόνια νησιά ¹³⁸.

3.1. Το Πρόβλημα του Επισιτισμού - Οι Σύμβουλοι Αβέρωφ, Πολίτης, Εμπειρικός

Η επιβολή δελτίου για τα τρόφιμα τον Φεβρουάριο του 1917, λόγω περιορισμού των αποθεμάτων και ελέγχου στις θαλάσσιες μεταφορές από Άγγλους και Γάλλους, προκάλεσε ανησυχία και διαμαρτυρίες ¹³⁹.

¹³⁸ Γ. Μαυρογορδάτος, 2015, σ. 107-108

¹³⁹ Ε. Χεμίκογλου, «Ένα νόμισμα για δύο κυβερνήσεις, Τα οικονομικά προβλήματα της Τριανδρίας», στο: Ο Ε. Βενιζέλος στη Θεσσαλονίκη. Η Προσωρινή κυβέρνηση της Θεσσαλονίκης 1916-1917,

Παράλληλα, παρατηρήθηκε δραματική αύξηση των ημερομισθίων και προσπάθειες διατήρησης της τιμής του αλεύρου ¹⁴⁰.

Η μετάβαση του Γαλλικού στρατού στη Θεσσαλία για τον έλεγχο της διακίνησης του σίτου δεν ήταν εφικτή πριν την αποχώρηση του Κωνσταντίνου από τον θρόνο ¹⁴¹.

Οι πρεσβείες της Αγγλίας και της Γαλλίας παρέδωσαν τις απαραίτητες ποσότητες τροφίμων για τις Νέες Χώρες. Η Μακεδονία και τα νησιά έλαβαν ειδική προσοχή. Προβλήματα ελλείψεων παρουσιάστηκαν σε Κρήτη και Σάμο, ενώ οι Κυκλάδες λάβανε επιπλέον προμήθειες ¹⁴².

Τέλος, οι συμμαχικές δυνάμεις παρέδωσαν ανθρωπιστική βοήθεια στην Ελλάδα, με είδη όπως ρύζι, αραβόσιτο και γαιάνθρακες ¹⁴³.

Η διανομή ανθρωπιστικής βοήθειας έγινε με τη συμμετοχή των δικαιούχων και την ασφάλεια που επέβλεπε η αστυνομία. Η εισαγωγή των εμπορευμάτων απαιτούσε άδεια από επιτροπή, η οποία καθόριζε τους δικαιούχους και διαχειριζόταν τα αγαθά, απαγορεύοντας την εξαγωγή ή πώλησή τους χωρίς άδεια εντός της χώρας ¹⁴⁴.

Η προμήθεια τροφίμων στις περιοχές της Προσωρινής Κυβέρνησης διαχειριζόταν μέσω της Τράπεζας της Αθήνας, ενώ η Εθνική Τράπεζα είχε τον ρόλο να εκτιμήσει την αξία των προϊόντων. Τα χρήματα που συγκεντρώνονταν χρησιμοποιούνταν για να εξασφαλιστεί η τροφοδοσία σε ολόκληρη την Ελλάδα. Κατά τον αποκλεισμό της Παλαιάς Ελλάδας, η Εθνική Τράπεζα διέκοψε τις παραγγελίες σίτου από τις ΗΠΑ και σταμάτησε την προμήθεια των Νέων Χωρών που ενσωματώνονταν στην Προσωρινή Κυβέρνηση ¹⁴⁵.

Η Εθνική Τράπεζα αντιμετώπισε δυσκολίες σχετικά με την παράδοση του σίτου, επιδεινώνοντας την επισιτιστική κατάσταση στα νησιά. Παρά τις προσπάθειες της Προσωρινής Κυβέρνησης να λύσει τα προβλήματα με τις μεταφορές σίτου από τον Πειραιά στα νησιά, αντιμετώπισε δυσκολίες. Ωστόσο, η Τράπεζα της Αθήνας ανέλαβε τη μεταφορά ¹⁴⁶.

Θεσσαλονίκη 1994, σ. 75-76

¹⁴⁰ Ι.Α ΥΠ.ΕΞ, Ανώτατη Διεύθυνση κατανομής τροφίμων προς Αβέρωφ, 17.12.1916, φάκ. Α5

¹⁴¹ Ίδρυμα Μπενάκη- Αρχείο Ε. Βενιζέλου, Επιστολή Ρέπουλη προς Πολίτη, 4/17.6.1917, φάκ. 149-213

¹⁴² Ι.Α ΥΠ.ΕΞ Εκτιμήσεις-πληροφορίες Γεννάδιου για τον επισιτισμό Μακεδονίας-Νήσων, φάκ. Ε/6

¹⁴³ Στο ίδιο

¹⁴⁴ Στο ίδιο

¹⁴⁵ Ι.Α ΥΠ.ΕΞ, Επιστολή Αβέρωφ προς Πολίτη, 20.11.1916, φάκ. Δ117

¹⁴⁶ Ι.Α ΥΠ.ΕΞ, Επιστολή Διαμαντίδη προς Αβέρωφ 20.10.1916, φάκ. Α5

Παρ' όλα αυτά, τα προβλήματα εφοδιασμού επιδεινώθηκαν, με την ανάγκη για ιδιωτικές μισθώσεις πλοίων σε νησιά όπως η Σάμος και η Κρήτη ¹⁴⁷.

Το Νοέμβριο του 1916, η έλλειψη τροφίμων στα νησιά όπως η Λέσβος και η Κρήτη έφτασε σε κρίσιμα επίπεδα. Ο Σύμβουλος Αβέρωφ έδειξε έντονη ανησυχία προς την Εθνική Τράπεζα και ζήτησε άμεση παράδοση αλευριού με το πλοίο Άσσος ¹⁴⁸.

Η έλλειψη τροφίμων προκάλεσε ανησυχία στη Δυτική Μακεδονία, με τη μεταφορά να γίνεται κυρίως μέσω του τρένου. Η κυβέρνηση αντέδρασε διαθέτοντας βαγόνια, ενώ ο πρόξενος της Γαλλίας πρότεινε δίκαιη κατανομή μέσω συνεταιρισμών. Ωστόσο, η απρόσμενη διακοπή των συγκοινωνιών προς τη Βέροια δημιούργησε επιπλέον προβλήματα, με τους ντόπιους εμπόρους να αναζητούν δικά τους μέσα μεταφοράς ¹⁴⁹.

Η μεγάλη ζήτηση κρέατος από τον συμμαχικό στρατό οδήγησε σε σημαντική μείωση των προσφερόμενων ποσοτήτων, επηρεάζοντας την αγορά και θέτοντας την κτηνοτροφία αντιμέτωπη με κινδύνους ¹⁵⁰.

Μετά τα τεράστια προβλήματα στην επισιτιστική αλυσίδα στις Νέες Χώρες, η Προσωρινή Κυβέρνηση αποφάσισε να λάβει μέτρα για να ανακουφίσει εν μέρει τις πληγείσες τοπικές κοινωνίες. Τον Φεβρουάριο του 1917, η κυβέρνηση συμφώνησε με την Ιονική Τράπεζα για την άμεση καταβολή του ποσού του φορτίου σιτηρών που ανήκαν στην Εθνική Τράπεζα. Η συμφωνία επιτεύχθηκε με την έγκριση των συμμάχων ¹⁵¹.

Επιπλέον, έγιναν ειδικές προσπάθειες με τη βοήθεια του Α. Ρωμανού για να διασφαλιστεί ότι η κυβέρνηση θα γνώριζε εκ των προτέρων τους ακριβείς χρόνους άφιξης των ναυλωμένων ατμόπλοιων και την τιμή που θα κατέβαλε στην Εθνική Τράπεζα της Ελλάδας, προκειμένου να προγραμματίσει τη μεταφορά των εμπορευμάτων και να διαπραγματευτεί καλύτερα τα ασφάλιστρα ¹⁵².

Στις 28 Φεβρουαρίου 1917, μετά από παρέμβαση της Αγγλίας, επιτράπηκε στην κυβέρνηση να διαπραγματευτεί και τελικά να εισάγει σίτο από την Αλεξάνδρεια της Αιγύπτου. Λόγω των δυσκολιών στις θαλάσσιες μεταφορές λόγω του πολέμου, η κυβέρνηση πρότεινε

¹⁴⁷ Ι.Α ΥΠ.ΕΞ, Επιστολή Ανώτατης Διεύθυνσης προμηθειών και τροφίμων προς Αβέρωφ 04.11.1916, φάκ. Α5

¹⁴⁸ Ι.Α ΥΠ.ΕΞ, Επιστολή Αβέρωφ προς Πολίτη, Επιστολή αντιπροσώπου Κρήτης προς Προσωρινή Κυβέρνηση Θεσσαλονίκης, 10.12.1916, φάκ., Α5

¹⁴⁹ Ι.Α ΥΠ.ΕΞ, Επισιτιστικά προβλήματα στην Δ. Μακεδονία, φάκ. Α5

¹⁵⁰ Ι.Α ΥΠ.ΕΞ, Επιστολή συμβούλου εσωτερικών προς Πολίτη, 24.01.1917, φάκ. Α5

¹⁵¹ Ι.Α ΥΠ.ΕΞ, Επιστολή Αβέρωφ προς Πολίτη, 16.02.1917, φάκ.Ε/Μέτρα Επισιτισμού

¹⁵² Ι.Α ΥΠ.ΕΞ, Επιστολή Ανώτατης Διεύθυνσης προμηθειών προς ΥΠΕΞ, 20.2.1917, φάκ. Ε/ Μέτρα Επισιτισμού

στην Αγγλική πρεσβεία να χρησιμοποιηθούν προσωρινά τα Βρετανικά μεταγωγικά για τις μεταφορές από τη Θεσσαλονίκη, με κατάλληλη αμοιβή ¹⁵³.

Στις 12 Μαρτίου 1917, με παρέμβαση του Γκράνβιλ στον Γάλλο πρόξενο, η Προσωρινή Κυβέρνηση διαβεβαιώθηκε ότι θα εξασφαλιζόταν αρκετή ποσότητα σιτηρών μέχρι τις 12 Μαρτίου. Ωστόσο, οι Άγγλοι και οι Γάλλοι δεν κατάφεραν να τηρήσουν την υπόσχεσή τους, με αποτέλεσμα να εξαντληθούν τα αποθέματα έως τις 6 Μαρτίου ¹⁵⁴.

Τελικά, η κυβέρνηση αποφάσισε να ενεργήσει άμεσα, να νοικιάσει ατμόπλοια για να μεταφερθεί ο αραβόσιτος προς τα νησιά και τη Θεσσαλονίκη, με κόστος ναύλου 450 δραχμές ανά τόνο ¹⁵⁵.

Διάταγμα της Προσωρινής Κυβέρνησης του Βασιλείου της Ελλάδος για τον εισαγωγικό δασμό στο σίτο σε περίοδο γενικής επιστράτευσης. (Χειρόγραφη σημείωση/Φάκελος 148-09/21 Σεπτεμβρίου 1916/ <https://creativecommons.org>¹⁵⁶

Το Μάρτιο του 1917, η Εθνική Τράπεζα αντιμετώπισε προβλήματα με την κυβέρνηση λόγω καθυστερημένων πληρωμών ύψους 23 εκατομμυρίων δραχμών για αγορές σίτου και ζάχαρης. Απειλήθηκε να διακόψει τις αγορές από τις Ηνωμένες Πολιτείες ¹⁵⁷. Ο σύμβουλος Αβέρωφ αποκάλυψε αταξίες στους λογαριασμούς της Τράπεζας, με απάντηση της Τράπεζας να ζητάει παρακράτηση 400.000 δραχμών μέχρι την εκκαθάριση των εκκρεμοτήτων ¹⁵⁸.

Η Προσωρινή Κυβέρνηση συμφώνησε με τις τράπεζες Ιονική και Αθηνών για τη διαχείριση των εμπορευμάτων της Εθνικής Τράπεζας προς τις Νέες Χώρες. Η τράπεζα θα ενημερωνόταν για τη μεταφορά των εμπορευμάτων από τις ΗΠΑ και το εμπορικό συμμαχικό γραφείο θα ενημερωνόταν επίσης από την κυβέρνηση ¹⁵⁹.

Η Κρήτη και η Λέσβος βρέθηκαν σε δύσκολη θέση λόγω διακοπής των συγκοινωνιών, με τον Αβέρωφ να διαμαρτύρεται προς το συμμαχικό εμπορικό γραφείο ¹⁶⁰.

¹⁵³ Ι.Α ΥΠ.ΕΞ, Επιστολή Εμπειρικού προς Λόρδο Γκράνβιλ 28.02.1917, φάκ. Ε/ Μέτρα Επισιτισμού.

¹⁵⁴ Ι.Α ΥΠ.ΕΞ, Επιστολή Εμπειρικού προς Πολίτη 02.03.1917, φάκ. Ε/ Μέτρα Επισιτισμού

¹⁵⁵ Στο ίδιο

¹⁵⁶ <https://www.searchculture.gr/aggregator/edm/venizelos/000132-49906>

¹⁵⁷ Ι.Α ΥΠ.ΕΞ, Επιστολή Πολίτη προς Εμπειρικό, 29.03.1917, φάκ. Ε/ Μέτρα Επισιτισμού.

¹⁵⁸ Ι.Α ΥΠ.ΕΞ, Επιστολή Αβέρωφ προς Πολίτη, 30.03.1917, φάκ. Ε/ Μέτρα Επισιτισμού.

¹⁵⁹ Ι.Α ΥΠ.ΕΞ, Επιστολή Αβέρωφ προς Πολίτη, 08.04.1917, φάκ. Ε/ Μέτρα Επισιτισμού

¹⁶⁰ Ι.Α ΥΠ.ΕΞ, Επιστολή Αντιπροσώπου Λέσβου προς την Προσωρινή Κυβέρνηση 09.05.1917, φάκ. Ε/ Μέτρα Επισιτισμού

Την περίοδο αυτή, η κυβέρνηση των Αθηνών αντιμετώπισε πρόταση από τον Λόρδο Γκράνβιλ για παροχή μέρους του φορτίου σίτου από πλοία, αλλά αντιμετώπισε ειρωνική απάντηση ¹⁶¹.

Παρά την πρόταση του Γκράνβιλ στον Βενιζέλο για δάνειο σίτου από τις Ινδίες, η κυβέρνηση των Αθηνών αρνήθηκε, και έτσι ο Γκράνβιλ πρότεινε επέμβαση από την κυβέρνηση της Θεσσαλονίκης. Επιπλέον, η προμήθεια αγαθών σε Ζάκυνθο και Κεφαλονιά πραγματοποιήθηκε με ιστιοφόρο, ενώ αποφασίστηκε περαιτέρω εφοδιασμός από τη Σύρο ¹⁶².

Το πλοίο Καλημέρης μετέφερε 1500 τόνους αλεύρι στη Θεσσαλονίκη, ενώ προς τη Λέσβο απεστάλησαν 1557 σάκοι και προς τη Χίο 750 σάκοι. Συνολικά, διανεμήθηκαν 1400 τόνοι αλεύρι στη Μακεδονία, 1600 τόνοι στη Σύρο και 250 τόνοι στα Επτάνησα. Το πλοίο Σαλαμίνα μετέφερε 1000 τόνους αλεύρι στην Κρήτη και όσο μπορούσε σε Σάμο, Χίο και Λέσβο, ενώ το υπόλοιπο κατανεμήθηκε στη Μακεδονία και άλλα νησιά ανάλογα με τις ανάγκες ¹⁶³.

Από τις 29 Απριλίου και μετά, παραδόθηκαν συνολικά 3875 τόνοι βοήθειας στη Μακεδονία και τα νησιά με το πλοίο Καλημέρης. Ωστόσο, αυτό προκάλεσε έλλειψη τροφίμων στη Θεσσαλονίκη και τα νησιά. Παρά την άφιξη πλοίων, η κατάσταση δεν βελτιώθηκε και ο λαός βρέθηκε ξανά σε απελπιστική κατάσταση ¹⁶⁴.

Το πλοίο Σαλαμίνα φέρνει φορτίο σίτου από τη Γαλλική επιμελητεία στην Κρήτη στις 23 Μαΐου 1917 και μεταφέρει μέρος του σε άλλα νησιά. Η Προσωρινή Κυβέρνηση, ωστόσο, αντιμετωπίζει δυσκολίες στο να αποφασίσει εάν μπορεί να διαθέσει περισσότερο αραβόσιτο, καθώς οφείλει ποσότητες σε διάφορους φορείς. Μετά από αφαιρέσεις, η διαθέσιμη ποσότητα για διανομή υπολογίζεται σε 1800 τόνους, οι οποίοι πρέπει να κατανεμηθούν σύμφωνα με τις ανάγκες των νησιών και της ηπειρωτικής Ελλάδας ¹⁶⁵.

Η έλλειψη αλεύρου στα νησιά που εντάχθηκαν στην Προσωρινή Κυβέρνηση οδηγεί σε καθημερινούς θανάτους, παρότι η κυβέρνηση προσπαθεί να αντιμετωπίσει την κατάσταση. Η απόφαση να περιοριστεί η διανομή αλευριού αντανακλά την κρισιμότητα της κατάστασης ¹⁶⁶.

¹⁶¹ Ι.Α ΥΠ.ΕΞ, Επιστολή Πολίτη προς Ε. Βενιζέλο, φάκ. Ε/ Μέτρα Επισιτισμού

¹⁶² Ι.Α ΥΠ.ΕΞ Επιστολή Ανώτατης Διεύθυνσης προμηθειών και τροφίμων προς ΥΠ.ΕΞ, 12.5.1917, φάκ.,Ε/ Μέτρα επισιτισμού.

¹⁶³ Στο ίδιο

¹⁶⁴ Στο ίδιο

¹⁶⁵ Στο ίδιο

¹⁶⁶ Ι.Α ΥΠ.ΕΞ Επιστολή Εμπειρικού προς Grenard, 23.05.1917, φάκ. Ε/ Μέτρα Επισιτισμού.

Στη Σάμο, εκπρόσωπος της κυβέρνησης και μια επιτροπή πολιτών αναζητούν επειγόντως την παρέμβαση του Άγγλου κυβερνήτη για να χορηγηθεί άδεια εισαγωγής σίτου από την Αίγυπτο, ενώ η αποστολή ατιόπλοιων από το Γιβραλτάρ δείχνει ότι η κατάσταση έχει φτάσει σε κρίσιμο σημείο ¹⁶⁷.

3.2. Εμπόριο θεικού άνθρακα-θεικού χαλκού, Άλατος

Οι έμποροι της Θεσσαλονίκης είχαν προνομιούχα θέση στις εισαγωγές λόγω της πληρωμής τους σε Γαλλικό νόμισμα, επηρεάζοντας την αξία του Ελληνικού νομίσματος ¹⁶⁸.

Η συμφωνία για την εισαγωγή διθειούχου άνθρακα από τη Γαλλία, ενέπνευσε την Προσωρινή Κυβέρνηση να λάβει μέτρα για την επιτάχυνση των διαδικασιών αποστολής, προκειμένου να εξασφαλίσει τη βιομηχανική παραγωγή της Κρήτης ¹⁶⁹.

Η Ζάκυνθος αντιμετώπιζε έλλειψη συγκεκριμένου χημικού υλικού στη βιομηχανική παραγωγή της. Το προξενείο της Μασσαλίας ανέφερε προβλήματα στη μεταφορά του υλικού, με την τελική λύση να προέρχεται από την επίταξη του ιστιοφόρου "Πρόδρομος" ¹⁷⁰.

Η ένταξη των Κυκλάδων στην Προσωρινή Κυβέρνηση προκάλεσε έλλειψη θείου-θεικού χαλκού για τη γεωργία. Μετά από διαπραγματεύσεις και παρέμβαση του Άγγλου πρέσβη προς τον Διαμαντίδη, επιτεύχθηκε συμφωνία για προμήθεια χαλκού από τη Γαλλία ¹⁷¹.

Ωστόσο, η κυβέρνηση αντιμετώπισε οικονομικές προκλήσεις σχετικά με την αγορά θεικού χαλκού από την Αγγλία, με τη Γαλλία να προσφέρεται εν τέλει να προμηθεύσει το χημικό υλικό και να ακυρώσει η Προσωρινή Κυβέρνηση την προηγούμενη συμφωνία ¹⁷².

Μετά την συμφωνία που επιτεύχθηκε με τη Γαλλία, ο Έλληνας πρέσβης στο Παρίσι, Άθως Ρωμανός, ανέλαβε την ευθύνη να οργανώσει την προμήθεια 750 τόνων θεικού χαλκού, αντί των αρχικών 1500 που είχαν συμφωνηθεί. Στις 7 Απριλίου, συμφωνήθηκε να παραληφθούν από την Αγγλία οι 300 τόνοι, υπό τον όρο ότι η πληρωμή θα γίνει άμεσα στην Εθνική Τράπεζα για να διανεμηθούν στις Νέες Χώρες. Η αναμενόμενη ποσότητα από τη Γαλλία θα φτάσει από τη Μασσαλία και θα διατεθεί άμεσα στις Ιόνιες νήσους, περίπου 900 τόνους ¹⁷³.

¹⁶⁷ Στο ίδιο

¹⁶⁸ Ε. Χεμίκογλου, 1994, σ. 77-78

¹⁶⁹ Ι.Α ΥΠ.ΕΞ, Επιστολή Ανώτατης Διεύθυνσης Οικονομικού προς ΥΠ.ΕΞ, 23.05.1917, φάκ. Δ117(3)

¹⁷⁰ Ι.Α ΥΠ.ΕΞ, Επιστολή Ελληνικής Πρεσβείας στην Γαλλία προς ΥΠ.ΕΞ, 29.07.1917, φάκ. Δ117(3)

¹⁷¹ Ι.Α ΥΠ.ΕΞ, Επιστολή Πολίτη προς Αλεξάνδρη 09.01.1917, 21.01.1917, φάκ. Ε/9

¹⁷² Ι.Α ΥΠ.ΕΞ, Επιστολή Πολίτη προς Αλεξάνδρη, 20.02.1917, φάκ. Ε/9

¹⁷³ Ι.Α ΥΠ.ΕΞ, Επιστολή Πολίτη προς Αλεξάνδρη, 20.2.1917, φάκ. Ε/9

Η Προσωρινή Κυβέρνηση εξουσιοδότησε τον Έλληνα πρόξενο στην Αλεξάνδρεια να εξετάσει την εισαγωγή 4.000-5.000 τόνων αλατιού, με την έγκριση της Αγγλίας και, συγκεκριμένα, του Λόρδου Γκράνβιλ ¹⁷⁴.

Η Αγγλική κυβέρνηση αντιμετώπιζε δυσκολίες στην υλοποίηση της συμφωνίας μεταξύ Ελλάδας και Αιγύπτου, καθώς δεν επέτρεπε την απόπλου σε ελληνικά ιστιοφόρα με ξένη σημαία και απαιτούσε διπλάσιο ναύλο. Ο Έλληνας πρόξενος αιτήθηκε από την κυβέρνηση να αποστείλει διάβημα στην Αγγλία, καθώς η καθυστέρηση θα είχε σοβαρές επιπτώσεις στην εκτέλεση της παραγγελίας ¹⁷⁵.

Παρά την αρχική συμφωνία για τη μεταφορά άλατος με τα ιστιοφόρα Μόσχα και Μαρία ¹⁷⁶, η κυβέρνηση εξέταζε την πιθανότητα εισαγωγής άλατος και από την Κύπρο. Ωστόσο, οι διαπραγματεύσεις διακόπηκαν ξαφνικά, καθώς κρίθηκε ότι η ποσότητα από την Αίγυπτο ήταν αρκετή για τις ανάγκες ¹⁷⁷. Απροσδόκητα, πριν ολοκληρωθεί η παραγγελία, παρατηρήθηκε αιφνίδια αύξηση στα ναύλα, φτάνοντας τα 60-80 φράγκα. Η κυβέρνηση αποφάσισε να ακυρώσει την συμφωνία, καθώς δεν μπορούσε να καταβάλει το αναμενόμενο ποσό ¹⁷⁸. Τελικά, αποφασίστηκε να αγοραστούν μόνο 360 τόνοι άλατος, με αποστολή εμβάσματος ύψους 500.000 δραχμών μέσω της Τράπεζας Αθηνών ¹⁷⁹.

3.3. Προβλήματα Ταχυδρομείου-Επικοινωνίες

Η Προσωρινή Κυβέρνηση ίδρυσε μια νέα υπηρεσία επικοινωνιών για ταχυδρομικές και τηλεγραφικές λειτουργίες, ανεξάρτητη από την Αθηναϊκή κυβέρνηση ¹⁸⁰.

Για να λειτουργήσει αποτελεσματικά, απαιτούσε τεχνικό εξοπλισμό από τη Γαλλία, με την κυβέρνηση να παραγγέλλει αναγκαίο εξοπλισμό. Παρ' όλα αυτά, η έγκριση από τις αρχές της Γαλλίας ποτέ δεν γνωστοποιήθηκε, ενώ η υπηρεσία είχε επίσης ευθύνη για έλεγχο λειτουργίας, ιδιαίτερα σε περιοχές όπως η Μακεδονία ¹⁸¹.

¹⁷⁴ Ι.Α ΥΠ.ΕΞ, Επιστολή Πολίτη προς Σακτούρη 03.2.1917, φάκ. Ε/1

¹⁷⁵ Ι.Α ΥΠ.ΕΞ, Επιστολή Σακτούρη προς Πολίτη, 13.2.1917, φάκ. Ε/1

¹⁷⁶ Ι.Α ΥΠ.ΕΞ, Επιστολή Σακτούρη προς Προσωρινή Κυβέρνηση της Θεσσαλονίκης, 22.03.1917, αριθμός φακέλου Ε/1.

¹⁷⁷ Ι.Α ΥΠ.ΕΞ Επιστολή ΥΠΕΞ προς Ανώτατη Διεύθυνση Οικονομικών 21.3.1917, φάκ. Ε/1

¹⁷⁸ Ι.Α ΥΠ.ΕΞ, Επιστολή Σακτούρη προς Πολίτη, 11.5.1917, φάκ. Ε/1

¹⁷⁹ Ι.Α ΥΠ.ΕΞ, Επιστολή Νεγρεπόντη προς Πολίτη, 25.5.1917, φάκ. Ε/1

¹⁸⁰ Ι.Α ΥΠ.ΕΞ, Επιστολή Ανώτατης Δ/σης Συγκοινωνιών προς ΥΠ.ΕΞ, 16.11.1916, φάκ. Α!15

¹⁸¹ Ι.Α ΥΠ.ΕΞ Επιστολή Ανώτατης Δ/σης Συγκοινωνιών προς ΥΠ.ΕΞ 25.02.1917, φάκ. Α!15

Σημαντικό στοιχείο θα πρέπει να αναφερθεί η δημιουργία λόχων Τηλεγραφητών καθώς και τάγματος Μηχανικού υπό την ευθύνη της διοίκησης του Γάλλου λοχαγού Ριμπάντ (Ribad), που ήταν και αρμόδιος για την οργάνωση του στρατού της Προσωρινής Κυβέρνησης¹⁸²

Ταυτόχρονα, η κυβέρνηση των Αθηνών είχε την υποχρέωση να συνεχίσει τη διαδικασία παραλαβής και αποστολής δεμάτων και φακέλων προς και από τις Νέες Χώρες, εφόσον επιβληθούν τα καθορισμένα τέλη. Ωστόσο, αντί να αναγνωρίσει την ισχύ των τελών που επέβαλε η Προσωρινή Κυβέρνηση στις επιστολές, η κυβέρνηση των Αθηνών απέρριπτε αυτήν την απαίτηση και κατέγραφε τις επιστολές ως άχρηστες¹⁸³.

Μέχρι να αναγνωριστεί επίσημα η Προσωρινή Κυβέρνηση από τους συμμάχους, η αυτόνομη υπηρεσία δεν αναγνωριζόταν, με αποτέλεσμα το ποσό που κατέβαλε η κυβέρνηση της Θεσσαλονίκης στην Αμερικανική υπηρεσία να εισπράττεται από την αντίστοιχη των Αθηνών¹⁸⁴.

Η αναγνώριση όμως της αυτόνομης από το κράτος των Αθηνών τηλεγραφικής-ταχυδρομικής υπηρεσίας της Προσωρινής Κυβέρνησης, συναντούσε σοβαρά προβλήματα όσον αφορά την διεθνή αναγνώριση από το γραφείο της Βέρνης. Όλες οι επιταγές, οι οποίες θα προέρχονταν από τις Ευρωπαϊκές χώρες, και εξοφλούνταν από την ταχυδρομική υπηρεσία της κυβέρνησης, δεν λάμβαναν το απαραίτητο ποσό¹⁸⁵.

Η Ελληνική κυβέρνηση συμμετείχε σε διεθνή συμφωνία με την Αγγλία και τις Ηνωμένες Πολιτείες για την ανταλλαγή ταχυδρομικών επιταγών. Σύμφωνα με αυτήν, δημιουργήθηκαν ειδικά γραφεία που λειτουργούσαν ως ανταλλακτήρια επιταγών στη Νέα Υόρκη και στην Ελλάδα¹⁸⁶.

Η επιθυμητή συμφωνία μεταξύ Ελλάδας και ΗΠΑ επιτεύχθηκε επιτέλους, επιτρέποντας την ανταλλαγή δεμάτων και επιταγών. Ωστόσο, με την απομόνωση της Παλαιάς Ελλάδας, η λειτουργία των γραφείων διακόπηκε, προκαλώντας σοβαρά προβλήματα επικοινωνίας και μεταφοράς από/προς τις ΗΠΑ¹⁸⁷.

¹⁸² «Ελευθέριος Βενιζέλος 1864-1936, Η ΜΕΓΑΛΗ ΠΟΡΕΙΑ ΑΠΟ ΤΟ ΑΝΑΘΕΜΑ ΣΤΗΝ ΑΠΟΘΕΩΣΗ», Ε-ΙΣΤΟΡΙΚΑ, Χ.Κ. Τεγόπουλος Εκδόσεις Α.Ε., σ.79.

¹⁸³ Ι.Α ΥΠ.ΕΞ, Επιστολή Δ/νσης Συγκοινωνιών προς ΥΠ.ΕΞ, 16.11.1916, φάκ. Α!15

¹⁸⁴ Ι.Α ΥΠ.ΕΞ, Επιστολή Δ/νσης Συγκοινωνιών προς ΥΠ.ΕΞ, 22.12.1916, φάκ. Α!15

¹⁸⁵ Ι.Α ΥΠ.ΕΞ, Επιστολή Δ/νσης Συγκοινωνιών προς ΥΠ.ΕΞ, 28.01.1917, φάκ. Α!15

¹⁸⁶ Ι.Α ΥΠ.ΕΞ Επιστολή Δ/νση Συγκοινωνιών προς ΥΠ.ΕΞ 08.02.1917, φάκ. Α!15

¹⁸⁷ Ι.Α ΥΠ.ΕΞ Επιστολή Δ/νση Συγκοινωνιών προς ΥΠ.ΕΞ 11.02.1917, φάκ. Α!15

Προέκυψε σοβαρό πρόβλημα στην ανταλλαγή αλληλογραφίας μεταξύ των νησιών, με πολλά από αυτά να εξαρτώνται από την Προσωρινή Κυβέρνηση. Για παράδειγμα, η Ικαρία¹⁸⁸.

Η κατάσταση ήταν ακόμα πιο δύσκολη στην Ύδρα, όπου έλειπε η δυνατότητα τηλεφωνικής επικοινωνίας παρά την ύπαρξη σύνδεσης με την Πελοπόννησο. Η επαναφορά της τηλεφωνικής επικοινωνίας αντιμετωπίστηκε με ακόμα μεγαλύτερη δυσκολία, καθώς η σύνδεση γινόταν μέσω υποβρύχιου καλωδίου και η μοναδική λύση φαινόταν να είναι η ασύρματη επικοινωνία μεταξύ της Ύδρας και της Σύρου, σε συνδυασμό με την γειτνίαση του νησιού με την Αθήνα¹⁸⁹.

Οι επικοινωνίες στην Κεντρική και Δυτική Μακεδονία λειτουργούσαν μέσω διπλής συγκοινωνιακής γραμμής μεταξύ της έδρας της Προσωρινής Κυβέρνησης και των τοπικών αστυνομικών αρχών. Με την πάροδο του χρόνου, παρατηρήθηκε ότι αυτή η γραμμή επικοινωνίας διακόπτονταν από τις συμμαχικές δυνάμεις. Αυτό οδήγησε σε πλήρη απομόνωση της Φλώρινας από τη Θεσσαλονίκη¹⁹⁰.

Η περιοχή του Λαγκαδά βρέθηκε αποκομμένη από τις τηλεφωνικές επικοινωνίες λόγω της εισβολής των Βουλγάρων στη Βόρεια Μακεδονία πριν από την έναρξη της Εθνικής Άμυνας. Υπήρξαν επίσης προβλήματα στη διανομή του ταχυδρομείου, ιδίως στη Θεσσαλονίκη και στην Κατερίνη. Οι επιστολές, πολλές από τις οποίες αφορούσαν οικονομικά εμβάσματα από το εξωτερικό από Έλληνες μετανάστες, περνούσαν από διαδικασίες λογοκρισίας από τις γαλλικές αρχές¹⁹¹.

Η έλλειψη κανονικής συγκοινωνίας προκάλεσε προβλήματα στη μεταφορά τίτλων και τοκομεριδίων από την Ελλάδα προς την Ελβετία και αντίστροφα. Η Ιταλική κυβέρνηση προσπάθησε να διευθετήσει τα ζητήματα αυτά, αλλά η λειτουργία του Ιταλικού ταχυδρομείου παρείχε επιπλέον προβλήματα στην Κέρκυρα, παραβιάζοντας τα κυριαρχικά δικαιώματα της Ελλάδας. Η Ελληνική κυβέρνηση απαιτούσε την οριστική διευθέτηση του θέματος και την παύση λειτουργίας του Ιταλικού γραφείου ταχυδρομείου σε περιοχές που εξυπηρετούνταν από τα Ελληνικά ταχυδρομεία¹⁹².

¹⁸⁸ Ι.Α ΥΠ.ΕΞ Επιστολή Μελά προς Πολίτη 18.01.1917, φάκ. Α!15

¹⁸⁹ Ι.Α ΥΠ.ΕΞ Επιστολή Δ/νση Συγκοινωνιών προς ΥΠ.ΕΞ, 17.2.1917, φάκ. Α!15

¹⁹⁰ Ι.Α ΥΠ.ΕΞ, Επιστολή Συμβούλου Συγκοινωνιών προς Πολίτη, φάκ. Α' 23

¹⁹¹ Ι.Α ΥΠ.ΕΞ Επιστολή Δ/νση Συγκοινωνιών προς ΥΠ.ΕΞ 20.1.1917, φάκ. Α!15

¹⁹² Ι.Α ΥΠ.ΕΞ, Επιστολή Μειμάκη προς Πολίτη, 13.9.1917, φάκ. Δ 118(1)

3.4. Προβλήματα στην εμπορική ναυτιλία

Σε αντίθεση με τα προβλήματα που αντιμετώπιζαν οι χερσαίες μεταφορές, ειδικά στην περιοχή της Μακεδονίας, η Προσωρινή Κυβέρνηση επιδείκνυε μια θετική τάση στην επίλυση του προβλήματος μέσω της ενίσχυσης της εμπορικής ναυτιλίας. Με την ίδρυση της κυβέρνησης, συντάχθηκαν λεπτομερείς κατάλογοι με τα πλοία που θα μπορούσαν να χρησιμοποιηθούν, είτε με τη μορφή επίταξης είτε με τη μορφή ναύλου ¹⁹³.

Αυτοί οι κατάλογοι στάλθηκαν στις συμμαχικές αρχές για έγκριση, με τα πλοία να είναι διαφορετικών χωρητικοτήτων, από μικρά έως μεγάλα. Πολλοί εφοπλιστές εκφράζονταν έτοιμοι να συμμετάσχουν, παρέχοντας τα πλοία τους στην υπηρεσία της κυβέρνησης. Αυτή η πρωτοβουλία κάλυπτε πλοία χωρητικότητας από 100 έως άνω των 1.000 τόνων, παρέχοντας μια ευρεία γκάμα επιλογών για τις μεταφορές ¹⁹⁴.

Ακόμα και οι μοναχοί του Αγίου Όρους επιζήτησαν τη συνεργασία με την επαναστατική κυβέρνηση, υποβάλλοντας ένα λεπτομερές αίτημα στον Βενιζέλο. Ζητούσαν άδεια για να μπορούν να χρησιμοποιούν τη θαλάσσια οδό για να πουλάνε τα προϊόντα των μοναστηριών τους και για να διατηρούν επαφή με άλλα μοναστήρια σε απομακρυσμένες περιοχές ¹⁹⁵.

Οι Βρετανοί, ανήσυχοι για τις προθέσεις των μοναχών, εξέταζαν τη δυνατότητα ελέγχου των μονών για να διαπιστώσουν αν υποστήριζαν την Προσωρινή Κυβέρνηση. Αν αντιστρόφως, απορρίπτονταν η κυβέρνηση, θα απαγόρευαν τη χρήση της θαλάσσιας επικοινωνίας. Επίσης, η εταιρεία οίνου και οινοποιίας Δημητρίου αντιμετώπιζε προβλήματα με την άδεια ναυσιπλοΐας που απαιτούνταν για τη ναύλωση του ιστιοφόρου Αγίου Σπυρίδωνα, που είχε ναυλωθεί από την εταιρεία ¹⁹⁶.

Μέχρι να εγκριθεί η άδεια για τον απόπλου του Αγίου Σπυρίδωνα, το πλοίο παρέμεινε παγιδευμένο στη Σάμο. Ο αντιπρόσωπος ενεργοποιήθηκε για να επιταχύνει την έκδοση της άδειας, καθώς εκτός από το φορτίο που προοριζόταν για περιοχές της Παλαιάς Ελλάδας, η οινοποιία Δημητρίου είχε συμφωνήσει να εξυπηρετεί και τη στρατιά στη Θεσσαλονίκη, ενώ υπήρχε και συγκεκριμένη ποσότητα οίνου προς μεταφορά στη Γαλλία ¹⁹⁷.

¹⁹³ Ι.Α ΥΠ.ΕΞ, Επιστολή Αβέρωφ προς Πολίτη, φάκ. Ε/4

¹⁹⁴ Ι.Α ΥΠ.ΕΞ, Επιστολή Αβέρωφ προς Πολίτη, 06.4.1917, φάκ. Ε/4 221

¹⁹⁵ Ι.Α ΥΠ.ΕΞ Επιστολή Αδελφότητας Αγίου Όρους Μονή Κausοκαλυβίων προς Βενιζέλο, 13.12.1916, φάκ. Ε/4 222

¹⁹⁶ Ι.Α ΥΠ.ΕΞ Επιστολή Σακτούρη προς Πολίτη 24.01-1917, φάκ. Α/IV

¹⁹⁷ Ι.Α ΥΠ.ΕΞ. Επιστολή Αντιπροσώπου Σάμου προς ΥΠΕΞ 04.01.1917, φάκ. Ε/4

Ειδικές άδειες ήταν απαραίτητες για τα νησιά, εμπορικές εταιρείες και πλοία που εκτελούσαν μακρινά ταξίδια, όπως το πλοίο Σιφναίο που ταξίδευε προς τη Ν. Αμερική. Η Αγγλική κυβέρνηση επέτρεψε στην εταιρεία να συνεχίσει τα ταξίδια της, υπό την προϋπόθεση να συμφωνήσει σε μια συνεχή ναύλωση με την Αγγλική κυβέρνηση ¹⁹⁸.

Ακόμα και τα ιστιοφόρα που ναυλώθηκαν από την κυβέρνηση χρειαζόνταν άδεια, όπως το ιστιοφόρο Νέα Τύχη που μετέφερε λιγνίτη για λογαριασμό του υπουργείου στρατιωτικών, και το ιστιοφόρο Μαριάννα που ναυλώθηκε από την κυβέρνηση για παρόμοιο λόγο ¹⁹⁹.

Πολλοί πλοιοκτήτες κατέθεσαν αιτήσεις προς το Υπουργείο Εξωτερικών της Προσωρινής Κυβέρνησης, εκφράζοντας την επιθυμία τους να συνεργαστούν με τη Θεσσαλονικιά κυβέρνηση λόγω των οικονομικών απωλειών λόγω του αποκλεισμού της Παλαιάς Ελλάδας και της προσδοκίας ότι οι σύμμαχοι ήταν πιο φιλικά διακείμενοι προς τον Βενιζέλο. Αιτήσεις περιλάμβαναν τη μεταφορά λιγνίτη από τον πλοιοκτήτη Γεωργιάδη και άδεια για το ιστιοφόρο "Υπαπαντή" προς τον βουλευτή Δ. Ζαμάνου, που ευνοούσε την κυβέρνηση, για τη μεταφορά ξυλείας από τη Σάμο προς τη Θεσσαλονίκη ²⁰⁰.

Οι ναυτικές επιθέσεις λόγω του πολέμου προκάλεσαν απώλειες στα ελληνικά πλοία, με πλοίο όπως το "Κική Ησαΐα" και το "Σαφρώ" να βυθίζονται, προκαλώντας οικονομικές απώλειες και ανάγκη αποζημίωσης. Οι επιθέσεις αυτές εκτελούνταν και εκτός ελληνικής επικράτειας, επηρεάζοντας πλοία με ελληνικά συμφέροντα ²⁰¹.

Για την προστασία των πλοίων που εισέρχονταν στην Ελληνική θαλάσσια περιοχή από το Γιβραλτάρ, εφαρμόστηκε μια αυστηρή ουδέτερη ζώνη με πλάτος 20 ναυτικών μιλίων προς το βόρειο μέρος και προς την ανατολή, όπως περιγράφεται στα σχετικά έγγραφα ²⁰².

Επιπλέον, στις 6 Απριλίου 1917, με αίτημα του Γαλλικού προσωρινού ναυτολογίου, όλα τα ελληνικά πλοία που ταξίδευαν υπό ελληνική σημαία υποχρεώνονταν να έχουν ελληνικό ναυτιλιακό πλήρωμα και να φέρουν ελληνικά ναυτικά έγγραφα, για να αποφευχθεί οποιαδήποτε ζημία στο απομαχικό ταμείο. Επίσης, οι πλοιοκτήτες που είχαν την Θάσο ως τόπο διαμονής υποχρεούνταν να εξοφλούν το ναυτολόγιο τους ²⁰³.

Πέρα από τις στρατιωτικές επιχειρήσεις μεταξύ συμμάχων και Κεντρικών Δυνάμεων, η εμπορική ναυτιλία αντιμετώπιζε εσωτερικά προβλήματα, με την πειρατεία να απειλεί την

¹⁹⁸ Ι.Α ΥΠ.ΕΞ, Επιστολή Πολίτη προς Σύλλογο Σιφναίων, 18.01.1917, φάκ. Ε/4

¹⁹⁹ Ι.Α ΥΠ.ΕΞ, Επιστολή Ανώτατη Δ/ση Κατανομής Τροφίμων προς ΥΠ.ΕΞ, 15.04.1917, φάκ. Ε/4

²⁰⁰ Ι.Α ΥΠ.ΕΞ Αίτηση Γεωργιάδη προς ΥΠ.ΕΞ, 24.3.1917, φάκ. Ε/4

²⁰¹ Ι.Α ΥΠ.ΕΞ, Ανώτατη Διεύθυνση Συγκοινωνιών προς ΥΠ.ΕΞ, φάκ. Ε/4

²⁰² Ι.Α ΥΠ.ΕΞ, Ανώτατη Διεύθυνση Συγκοινωνιών προς ΥΠ.ΕΞ, φάκ. Ε/4

²⁰³ Ι.Α ΥΠ.ΕΞ Επιστολή Λιμενικής Αρχής Θεσσαλονίκης προς Υπουργείο Στρατιωτικών 06.04.1917, φάκ. Ε/4

ασφάλεια των πλοίων. Ένα παράδειγμα είναι η σύλληψη του ιστιοφόρου "Ταξιάρχης" από κατοίκους των Ωραιών, λόγω παραβίασης του αποκλεισμού και της πείνας. Η απελευθέρωση του πλοίου απαιτούσε τη διαμεσολάβηση του Άγγλου πρέσβη Γκράνβιλ ²⁰⁴.

Επίσης, παρεμβάσεις σε πλοία και λιμάνια εξυπηρετούσαν ανθρωπιστική βοήθεια και στρατηγικούς στόχους, όπως η θωράκιση της Σύρου ²⁰⁵.

Οι πλοιοκτήτες υποχρεώθηκαν να υποβάλουν τις συμφωνίες τους στην Ελληνική κυβέρνηση, με παρέμβαση των Άγγλων για οικονομική αποζημίωση. Αυτό οδήγησε σε επαφές μεταξύ ελληνικών και αγγλικών υπουργείων Ναυτικών για την αποφυγή μεγαλύτερου κέρδους ²⁰⁶.

Δεν μπορεί βέβαια να πει κάποιος ότι τότε υπήρξε ταξική συνείδηση ή έστω εργατική αλληλεγγύη, όμως αναμφισβήτητα υπήρχε έντονη δυσαρέσκεια και κοινωνική ένταση, λόγω των άσχημων συνθηκών επιβίωσης και εργασίας. Μετά το κίνημα του 1909, υπήρξαν ψήγματα διαμαρτυρίας και έτσι εξηγείται το πλήθος των νομοθετημάτων για την εργασία, που πέρασαν από τη Βουλή, μετά την άνοδο του Βενιζέλου στην εξουσία. Το 1917 με την αναδιάρθρωση του Υπουργείου Εθνικής Οικονομίας ιδρύθηκε ένα ειδικό τμήμα εργασίας σε αυτό το υπουργείο.²⁰⁷

3.5. Η Αγροτική Μεταρρύθμιση του 1917. Ανδρέας Μιχαλακόπουλος – Αλέξανδρος Μυλωνάς

Η Αγροτική Μεταρρύθμιση του 1917 αντιμετωπίζεται ως μια από τις πιο προοδευτικές παρεμβάσεις της Προσωρινής Κυβέρνησης, αποσκοπώντας στην αντιμετώπιση των μεγάλων κοινωνικών ανισοτήτων μέσω της μεταβίβασης γαιών σε μικρούς αγρότες και πρόσφυγες. Η επιλογή της συγκεκριμένης χρονικής στιγμής για την ανακοίνωση αυτής της μεταρρύθμισης έχει απασχολήσει πολλούς ερευνητές, με το κύριο ερώτημα να είναι "γιατί τότε;". Δύο βασικές προϋποθέσεις οδήγησαν τον Βενιζέλο στην απόφαση για την αγροτική μεταρρύθμιση του 1917. Πρώτον, η έντονη αντιπαράθεση μεταξύ της κυβέρνησης της Θεσσαλονίκης και του κράτους των Αθηνών, η οποία θεωρήθηκε ως ευκαιρία για τον Βενιζέλο να προωθήσει τις μεταρρυθμίσεις. Δεύτερον, η αύξηση του μπολσεβικισμού σε άλλα μέρη της Ευρώπης, παρά την εξέλιξή του να είναι ακόμα περιορισμένη, αντιμετωπίστηκε ως δυνητική απειλή για τις

²⁰⁴ Ι.Α ΥΠ.ΕΞ. Ανώτατη Διεύθυνση Δημόσιας Εκπαίδευσης προς ΥΠ.ΕΞ 17.3.1917 φάκ. Ε/4.

²⁰⁵ Ι.Α ΥΠ.ΕΞ, Επιστολή Σίμου προς Πολίτη, 24.4.1917, φάκ. Ε/4

²⁰⁶ Ι.Α ΥΠ.ΕΞ Επιστολή Γκίνιη προς Πολίτη, 12.6.1917, φάκ. Ε/4

²⁰⁷ Θ. Βερέμη, Οδ. Δημητρακόπουλου, «Μελετήματα γύρω από τον Βενιζέλο και την εποχή του», σελ.54, Αθήνα 1980, εκδ., Φιλίππότη.

αστικές κυβερνήσεις, ώστε να προλάβουν τυχόν αιτήματα που θα προέκυπταν από τη διάδοση του σοσιαλισμού. Ένας τρίτος και ίσως ο πιο σημαντικός λόγος για την αγροτική μεταρρύθμιση ήταν ο αποκλεισμός της Ελλάδας από την Entente, με στόχο να επηρεαστεί η στάση της στον Πρώτο Παγκόσμιο Πόλεμο, συνδυασμένος με τη διεθνή πτώση του εμπορίου ²⁰⁸.

Εικόνα 12: Ανδρέας Μιχαλακόπουλος

Ας μην αγνοήσουμε ένα ακόμα σημαντικό γεγονός: την αμέριστη υποστήριξη που έλαβε η κυβέρνηση από τη Γαλλία. Αυτό ήταν ένα σημαντικό στοιχείο που πρέπει να ληφθεί υπόψη. Η εγκατάσταση της κυβέρνησης σε μια περιοχή όπου το πρόβλημα της μεγάλης γαιοκτησίας ήταν έντονο ενίσχυσε τις μεταρρυθμίσεις που προωθούσε η επαναστατική κυβέρνηση. Αυτή η παράδοξη κατάσταση παρουσιάστηκε όταν η κυβέρνηση σταδιακά επεκτείνονταν σε όλο και περισσότερες περιοχές, καθυστερώντας την απόφαση για μεταρρυθμίσεις. Σε περιοχές όπως η Μακεδονία, η Θεσσαλία και η Ήπειρος, όπου υπήρχε μεγάλος αριθμός τσιφλικιών, η καθυστέρηση αυτή ήταν ιδιαίτερα εμφανής. Ο Βενιζέλος είχε λόγους να καθυστερήσει λίγο περισσότερο τις μεταρρυθμίσεις, καθώς στις νοτιότερες περιοχές η κατάσταση με τη μεγάλη γαιοκτησία ήταν λιγότερο κρίσιμη. Μετά τα γεγονότα του 1922, με την Μικρασιατική καταστροφή και την άφιξη περίπου 1,5 εκατομμυρίου προσφύγων στην Ελλάδα, θα ανάγκαζαν ούτως ή άλλως το κράτος να αντιμετωπίσει το ζήτημα της γαιοκτησίας. Με πιο απλά λόγια η αναδιάρθρωση των τσιφλικιών έγινε αναπόφευκτη. Αυτή η κατάσταση επιβεβαιώνει γιατί η μεταρρύθμιση ξεκίνησε το 1917, αντί να αναβληθεί μέχρι την

²⁰⁸ Κ. Βεργόπουλος, Το αγροτικό ζήτημα στην Ελλάδα, Παρίσι 1975, σ. 173

εγκατάσταση της κυβέρνησης στη Θεσσαλονίκη ²⁰⁹. Πριν από το 1917, η γεωγραφική κατανομή των τσιφλικιών στην Ελλάδα ήταν ανισομερής. Στις περιοχές της Ελλάδας όπου το πρόβλημα της μεγάλης γαιοκτησίας δεν ήταν τόσο έντονο όπως στις βόρειες περιοχές, ο Βενιζέλος είχε κίνητρο να καθυστερήσει τις μεταρρυθμίσει ²¹⁰.

Η βάση της οικονομίας στην Ελλάδα από τον 19ο αιώνα έως τα μέσα του 20ο αιώνα κυριολεκτικά στηριζόταν στη γεωργική δραστηριότητα. Προτού τον Α' Παγκόσμιο Πόλεμο, περίπου το 65% του πληθυσμού ασχολούνταν με τη γεωργία και την κτηνοτροφία, και η οικονομική ευημερία συνδεόταν άμεσα με την επιτυχία της γεωργίας. Ωστόσο, παρά το υψηλό ποσοστό απασχόλησης στον γεωργικό τομέα, η απόδοση ήταν ανησυχητικά χαμηλή σε σχέση με τον αριθμό των εργαζομένων, καθώς και η κατανομή της γης ήταν ανισομερής. Οι κύριοι παράγοντες που θα μπορούσαν να συμβάλουν στην αύξηση της γεωργικής παραγωγής, όπως τα επενδυτικά κεφάλαια, ο εκσυγχρονισμός των γεωργικών μηχανημάτων και η χρήση λιπασμάτων, έλειπαν σχεδόν εντελώς. Σε πολλές περιοχές, ιδίως στην Πελοπόννησο, η γεωργική ιδιοκτησία ήταν κληρονομική και οδηγούσε σε διάσπαση της γης. Κύρια παραγωγή και εξαγωγή ήταν η σταφίδα. Αντίθετα, στη Θεσσαλία, ιδίως μετά το 1881, η γεωργική ιδιοκτησία εμφάνιζε την τάση της συγκέντρωσης σε λίγους κατόχους γης ή οικογένειες, με τη μορφή των τσιφλικιών ²¹¹. Η αγροτική ανασυγκρότηση ουσιαστικά σήμανε μια σημαντική αλλαγή στον τρόπο που διαχειριζόταν τη γη στις περιοχές της Θεσσαλίας και της Άρτας μετά την προσάρτησή τους στο Ελληνικό κράτος το 1881. Αντί να συνεχίσει η υφιστάμενη οθωμανική μορφή ιδιοκτησίας της γης, η προσωρινή κυβέρνηση προσπάθησε να θεσπίσει ένα νέο σύστημα ²¹².

Οι παράγοντες που εμπόδιζαν την ανάπτυξη της αγροτικής οικονομίας, πέρα από αυτούς που αναφέρθηκαν προηγουμένως, περιλάμβαναν και τη δημιουργία ενός είδους αγροτικού μονοπωλίου από την κυβέρνηση Τρικούπη. Συγκεκριμένα, τα μεγάλα τσιφλίκια στη Θεσσαλία παρήγαγαν μεγάλες ποσότητες σίτου λόγω της προστατευτικής πολιτικής της κυβέρνησης. Αυτό οδήγησε σε κατακόρυφη αύξηση των ενοικίων των χωραφιών, σε συνδυασμό με την αύξηση της τιμής του ψωμιού, τους προστατευτικούς δασμούς στα δημητριακά και τη μείωση των φόρων των παραγωγών. Αυτό είχε ως αποτέλεσμα τη μείωση των φορολογικών εσόδων και επηρέαζε κυρίως τον αστικό πληθυσμό. Επιπλέον, η

²⁰⁹ Κ. Βεργόπουλος, ό. π., σ. 174.

²¹⁰ Κ. Βεργόπουλος, ό. π., σ. 174

²¹¹ Γ. Λεονταρίτης, 1979, σ. 74

²¹² Γ. Νάκος, «Ο Μεταβολισμός της αγροτικής ιδιοκτησίας», στα: Πρακτικά συμποσίου της Βουλής των Ελλήνων, «Η κυβέρνηση της Θεσσαλονίκης. Η κορύφωση της σύγκρουσης δύο κόσμων», Αθήνα 2017, σ.140-142

συνεχιζόμενη κρίση στη σταφιδοπαραγωγή λόγω της υπερπαραγωγής παγκοσμίως οδήγησε σε πτώση της τιμής και σε πτώχευση αρκετών παραγωγών ²¹³.

Ανδρέας Μιχαλακόπουλος – Αλέξανδρος Μυλωνάς

Υπό αυτές τις συνθήκες, η μεταρρύθμιση στον αγροτικό τομέα αναγνωρίζονταν ως επιτακτική ανάγκη, και μόνο μια επαναστατική κυβέρνηση είχε τη δυνατότητα να διορθώσει τις ατέλειες της αγροτικής οικονομίας, καταργώντας τελείως τα τσιφλίκια. Οι Ανδρέας Μιχαλακόπουλος και ο Αλέξανδρος Μυλωνάς ανέλαβαν την υλοποίηση της αγροτικής μεταρρύθμισης του 1917, ξεκινώντας με την απαλλοτρίωση γαιών περίπου 1.000 στρεμμάτων που θα διατέθηκαν σε ακτήμονες και πρόσφυγες ²¹⁴.

Με την έγκριση μιας σειράς νόμων και διαταγμάτων, η προσωρινή κυβέρνηση επιβεβαίωσε τη μεταβίβαση εθνικών γαιών σε ακτήμονες, την παραχώρηση κτημάτων στη Μακεδονία, την αναγκαστική απαλλοτρίωση αγροτικών περιουσιών και την αποζημίωση των ενδιαφερομένων. Με τους νέους κανόνες που θεσπίστηκαν, προσφέρθηκε η γη σε αγρότες για καλλιέργεια και διατήρηση, ενώ οι εκτάσεις που διανεμήθηκαν προστατεύονταν από τον σχηματισμό επαρκών καλλιεργητικών εκτάσεων. Τέλος, η σύσταση συνεταιρισμών εξασφάλιζε ότι οι γεωργοί θα είχαν την αναγκαία υποστήριξη για να αξιοποιήσουν αποτελεσματικά τη γη που τους παραχωρήθηκε. Η Αγροτική Μεταρρύθμιση του 1917 αναγνωρίζεται ως μια από τις πιο προοδευτικές κινήσεις που έγιναν για την εξομάλυνση των ανισοτήτων στην εποχή εκείνη, ιδίως λόγω της ύπαρξης μεγάλων ιδιοκτησιών. Η κύρια πρωτοβουλία ήταν η μεταβίβαση γης σε αγροτικούς εργάτες και πρόσφυγες. Υπήρχαν λόγοι που οδήγησαν τον Βενιζέλο σε αυτήν την απόφαση ²¹⁵.

Η Προσωρινή Κυβέρνηση εισήγαγε μια σειρά νομοθετικών μέτρων που, με την εξουσιοδότηση του Βενιζέλου και την απομάκρυνση του Κωνσταντίνου, έγιναν επίσημοι νόμοι του κράτους. Με το Διάταγμα 2466/1917, καθορίστηκε ότι οι γεωργικές εκτάσεις που ανήκουν στο κράτος ή έχουν αποκτηθεί μέσω αναγκαστικής απαλλοτρίωσης πρέπει να παραχωρηθούν σε αγροτικούς καλλιεργητές. Το άρθρο 2 του ίδιου διατάγματος ορίζει τον αριθμό των οικογενειών που μπορούν να εργαστούν σε αυτές τις εκτάσεις, ενώ το άρθρο 3 προβλέπει τη δημιουργία ενός συνεταιρισμού για τη διαχείρισή τους, με δικαίωμα συμμετοχής για τους κατοίκους, τις χήρες, τα ανήλικα παιδιά, τους ημερομίσθιους εργάτες και άλλους ²¹⁶.

²¹³ Γ. Λεονταρίτης, 1979, σ. 75

²¹⁴ Γ. Λεονταρίτης, ό.π., σ. 75-76

²¹⁵ Κ. Βεργόπουλος, 1975, σ. 173

²¹⁶ ΕτΚ, τχ. Α', αρ. φ. 305, 20.12.1917

Με το διάταγμα 2467/1917, η Προσωρινή Κυβέρνηση παρείχε εκτάσεις στη Μακεδονία σε όσους είχαν συμμετάσχει στον Εθνικό Αγώνα. Αυτό ίσχυε ιδιαίτερα για εκείνους που είχαν απολυθεί από τον στρατό και είχαν λάβει τον πολεμικό σταυρό. Με βάση τον νόμο 1681 της Προσωρινής Κυβέρνησης, είχαν το δικαίωμα να ζητήσουν από το κράτος να τους παραχωρηθεί έκταση για την επιβίωσή τους και των οικογενειών τους. Οι εκτάσεις αυτές καθορίζονταν ανάλογα με το είδος της καλλιέργειας και τις δυνατότητες της γης. Η διανομή αυτών των εκτάσεων εμπίπτει στην αρμοδιότητα του υπουργείου γεωργίας και οι εκτάσεις μπορούσαν να προέρχονται είτε από κτήματα του δημοσίου είτε από κτήματα που είχαν απαλλοτριωθεί. Εάν επέλεγαν κτήματα στα σύνορα, μπορούσαν ακόμα να ξεπεράσουν τα εκατό στρέμματα, ενώ το κράτος παρείχε επίσης υλικοτεχνική υποδομή για την κατασκευή σπιτιού. Με το διάταγμα 2468/1917, προβλεπόταν η μετατροπή της εξουσιάσεως σε κυριότητα για τις εκτάσεις που προέρχονταν από τις πρώην Οθωμανικές γης. Αυτό ισχύει για όσους είχαν δικαίωμα εξουσιάσεως επί των εκτάσεων των δημοσίων γαιών, παραχωρώντας τους το 4/5 της κυριότητας του κτήματος, ενώ καταργούνταν οι περιορισμοί που είχαν τεθεί σχετικά με την κληρονομιά και την κάρπωση των εκτάσεων αυτών ²¹⁷.

3.6. Εκπαιδευτική μεταρρύθμιση 1917 – Γληνός, Τριανταφυλλίδης, Δελμούζος

Η Προσωρινή Κυβέρνηση επενέβη καθοριστικά στον τομέα της εκπαίδευσης κατά το 1917. Βέβαια, ο Εθνικός Διχασμός επηρέασε και την εξέλιξη στα εκπαιδευτικά θέματα, μια διένεξη που ταυτίζεται με τη πολιτική. Οι Βενιζελικοί ως δημοτικιστές και μεταρρυθμιστές, και οι Φιλοβασιλικοί πιστοί στην καθαρεύουσα. Εξάιρεση αποτελούν οι αδερφοί Ίων και Φίλιππος Δραγούμης, ο πατέρας τους Στέφανος Δραγούμης που δήλωναν θαρραλέα την υποστήριξή τους στη δημοτική καθώς και ο Γούναρης, τουλάχιστον μέχρι το 1920 ²¹⁸. Αυτή η πρωτοποριακή προσπάθεια εκσυγχρονισμού, που είχε την έναρξή της στη Μακεδονία, αποτελούσε μια ιδέα που είχε ήδη διαμορφωθεί στο μυαλό του Βενιζέλου από την περίοδο που βρισκόταν στην Κρήτη. Η πρωτοβουλία αυτή έλαβε τελικά μορφή νόμου το 1918, όταν ο ίδιος ο Βενιζέλος είχε ήδη αναλάβει τα ηνία της κυβέρνησης. Η μεταρρύθμιση αυτή, που υλοποιήθηκε με τη συνεργασία των κορυφαίων συνεργατών του και βασικών στελεχών του Εκπαιδευτικού Ομίλου, όπως ο Δημήτρης Γληνός (γενικός γραμματέας), ο Μανόλης Τριανταφυλλίδης και ο Αλέξανδρος Δελμούζος (Ανώτατοι Επόπται της Δημοτικής Εκπαιδεύσεως), αναδείχθηκε ως ένα κρίσιμο βήμα στην πορεία της ελληνικής πολιτικής.

²¹⁷ Νομοθετικό διάταγμα «Περί αποκατάστασης προσφύγων», στην: ΕτΚ, τχ. Α', αρ. φ. 305, 20.12.1917

²¹⁸ Κυπριανός Παντελής, ΣΥΓΚΡΙΤΙΚΗ Ιστορία ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ εκπαίδευσης, σ. 192 και υποσημ.27, 2015, εκδ. Βιβλιόραμα.

Ωστόσο, η επιτυχία αυτής της πρωτοβουλίας διακόπηκε ξαφνικά με την πτώση της κυβέρνησης το 1920, καθιστώντας εμφανές ότι το γλωσσικό ζήτημα παρέμενε εξαιρετικά πολιτικά ευαίσθητο. Ο Βενιζέλος είχε ήδη από το 1899 εκφράσει την άποψη ότι η γλώσσα στα δημόσια έγγραφα θα έπρεπε να αντιστοιχεί στην καθομιλουμένη, προκειμένου να διατηρηθεί η σύνδεση του πολίτη με το κράτος. Η μεταρρύθμιση αυτή επεδίωκε να αποδώσει στο σχολείο τον κεντρικό ρόλο στη διαμόρφωση της γλώσσας, ανεξάρτητα από τις κρατικές παρεμβάσεις. Οι αρχές που υιοθέτησε ο Βενιζέλος παρέμειναν αμετάβλητες με την πάροδο του χρόνου, με τη μοναδική αλλαγή να είναι η ανάγκη σύγκλισης του γραπτού και προφορικού λόγου ²¹⁹. Ο Βενιζέλος, από το 1909, είχε ήδη την πεποίθηση για την αναγκαιότητα αυτής της επέμβασης, καθώς είχε εγκατασταθεί στην Αθήνα. Πίστευε ότι η ενοποίηση του λογοτεχνικού κόσμου θα συνέβαλλε στη φιλελευθεροποίηση της ελληνικής κοινωνίας ²²⁰.

Παράλληλα με τις πολιτικές εξελίξεις που αναφέρθηκαν, ανέκυψαν διάφορες ιδεολογικές τάσεις από την Ευρώπη, όπως ο σοσιαλισμός και ο αναρχισμός. Αυτές οι νέες ιδεολογικές ροές διαμόρφωσαν νέες κοινωνικές δομές και, ως αποτέλεσμα, προέκυψαν νέες δράσεις και ομάδες. Επιπλέον, η προσπάθεια για εκπαιδευτική ανανέωση που προωθούσε ο Βενιζέλος είχε ήδη ξεκινήσει από το 1911 έως το 1913, με τον υπουργό παιδείας της εποχής, Α. Αλεξανδρή, να παρουσιάζει προτάσεις νόμων που αφορούσαν την εκπαίδευση, συμπεριλαμβανομένης της στοιχειώδους και μέσης εκπαίδευσης, της ίδρυσης σχολείων και τεχνικών σχολών, καθώς και της οργάνωσης του Εθνικού Πανεπιστημίου ²²¹.²²² Ακόμη και όταν αντικαταστάθηκε ο Αλεξανδρής από τον Ιωάννη Τσιριμώκο στο Υπουργείο το Μάιο του 1912, οι υποστηρικτές του δημοτικισμού βρήκαν έναν ένθερμο υποστηρικτή. Εξάλλου ο αδερφός του Μάρκος Τσιριμώκος υπήρξε ιδρυτικό στέλεχος του Εκπαιδευτικού Ομίλου²²³

Το ερώτημα που προκύπτει είναι: Γιατί επέλεξε ο Βενιζέλος τη Θεσσαλονίκη; Αν και η πόλη αντιμετώπιζε προκλήσεις κατά τη διάρκεια του πολέμου, όπως η έλλειψη ενδιαφέροντος για προοδευτικές ιδέες και η παρουσία ξένων στρατευμάτων και μειονοτήτων, ο Βενιζέλος επέλεξε αυτήν την πόλη για τη μεταρρύθμιση του εκπαιδευτικού συστήματος. Αυτή η επιλογή αποτελούσε πρόκληση, καθώς στόχος ήταν να προστατευθεί ο ελληνικός πληθυσμός της

²¹⁹ Χ. Μελετιάδης, «Η Καθιέρωση της δημοτικής γλώσσας στην στοιχειώδη εκπαίδευση», στα: Πρακτικά Συμποσίου, Η κυβέρνηση της Θεσσαλονίκης η κορύφωση της σύγκρουσης δύο κόσμων, 100 χρόνια μετά ιστορική αποτίμηση, Θεσσαλονίκη 2016, σ. 157-158.

²²⁰ Αρχείο Ε. Βενιζέλου. Σ. Αλιγιάκη, «Η πολιτική επιλογή του Βενιζέλου ως προς το γλωσσικό ζήτημα», στο: 100 χρόνια από την γλωσσοεκπαιδευτική μεταρρύθμιση, Χανιά 2017, σ. 3

²²¹ Σ. Μπουζάκης, Ο Ε. Βενιζέλος και η Ελληνική εκπαίδευση, χ. τ, 2016, σ. 49-51

²²² Σ. Μπουζάκης, Ο Ε. Βενιζέλος και η Ελληνική εκπαίδευση, χ. τ, 2016, σ. 49-51

²²³ Αλέξης Δημαράς, Ιστορία της Νεοελληνικής Εκπαίδευσης, ΤΟ «ΑΝΑΚΟΠΤΟΜΕΝΟ ΑΛΜΑ», Τάσεις και αντιστάσεις στην εκπαίδευση 1833-2000, σελ. 136 και υποσημ. 77, εκδ. Μεταίχμιο 2013.

Μακεδονίας και να ενσωματωθούν οι ευάλωτες ομάδες. Όσον αφορά τις εχθρικές προσεγγίσεις, αναφέρεται στον φόβο μιας πιθανής βουλγαρικής προσπάθειας να υποκινήσει τον ελληνικό πληθυσμό της Μακεδονίας να αμφισβητήσει την ελληνική ταυτότητά του λόγω γλωσσικών διαφορών. Εν τέλει, ο στόχος του Βενιζέλου επεκτείνεται και στους Έλληνες της διασποράς, συμπεριλαμβανομένων ακόμα και των εναπομεινάντων κάτω από καθεστώς δουλείας²²⁴.

Η προσπάθεια του Βενιζέλου να ενσωματώσει γλωσσικές κοινότητες εκτός των συνηθισμένων εθνικών συνόρων αντανακλάται επίσης σε άλλες ευρωπαϊκές χώρες που συμμετέχουν στον Α' Παγκόσμιο Πόλεμο. Η Γερμανία, προσπάθησε να ενώσει πολιτιστικά συγγενείς λαούς εκτός των συνόρων της, δίνοντας στον τοπικό πληθυσμό την αίσθηση ότι ανήκει στον ευρύτερο γερμανικό πολιτισμό. Αυτή η ιδέα της ενοποίησης λαών με κοινή γλώσσα είχε εισαχθεί για πρώτη φορά το 1840 από τον Jacob Grimm, προωθώντας την ιδέα μιας ενιαίας πολιτιστικής οντότητας. Παρόμοιες προσπάθειες είχαν γίνει από τη Γαλλία κατά τη διάρκεια της Γαλλικής Επανάστασης και από την Αγγλία σχετικά με τους Μπόερς, οι οποίοι είχαν ολλανδική καταγωγή²²⁵.

Επίσης, η διαδικασία της εθνικής ολοκλήρωσης ενός κράτους πάντα συνδέεται με τη γλωσσική πολιτική. Αυτό ήταν γνωστό και στον Βενιζέλο, ο οποίος προώθησε μια εκπαιδευτική μεταρρύθμιση μέσω διαταγμάτων που αργότερα μετατράπηκαν σε νόμους, όπως το Ν.Δ 1332/27-04-1917. Αυτή η μεταρρύθμιση περιλάμβανε τη χρήση αποκλειστικά του αναγνωστικού στις πρώτες τάξεις του δημοτικού σχολείου και τη διδασκαλία στη δημοτική γλώσσα. Η εφαρμογή αυτών των μέτρων ήταν άμεση, ενώ για τις υψηλότερες τάξεις διατέθηκαν βοηθητικά βιβλία²²⁶. Το αναγνωστικό και το έργο "Τα Ψηλά Βουνά" του Παπαντωνίου αποτελούσαν τα κεντρικά εκπαιδευτικά εργαλεία, ενισχύοντας τις γνώσεις των μαθητών για την Ελληνική ύπαιθρο και τη φύση²²⁷.

Με το νόμο Ν. 827/1917, ορίστηκε ότι σε όλα τα σχολεία της χώρας, είτε δημόσια είτε ιδιωτικά, η κύρια γλώσσα διδασκαλίας θα ήταν η δημοτική. Επιπλέον, καθορίστηκε ότι τα θρησκευτικά βιβλία θα επιλέγονταν μετά από συνεννόηση με την Ιερά Σύνοδο. Στις περιοχές της Ηπείρου και της Μακεδονίας, τα εκπαιδευτικά υλικά θα υπόκειντο στην έγκριση του

²²⁴ Σ. Μπουζάκης, ό. π., σ. 49-51

²²⁵ Σ. Μπουζάκης, ό. π., σ. 49-51

²²⁶ Νομοθετικό Διάταγμα «Περί τροποποίησης διδακτικών βιβλίων», στην: Εφημερίς της Κυβερνήσεως, τ.χ. Α', αρ. φ. 89, 27.4.1918, στο εξής βλ. ΕτΚ - Αλέξης Δημαράς, σελ.148 και υποσημ.3, 2013, εκδ. Μεταίχμιο

²²⁷ Αρχείο Ε. Βενιζέλου, Χ. Τζήκας, «Οι επιθεωρητές οι δάσκαλοι και τα ψηλά βουνά», στο:100 Χρόνια από την εκπαιδευτική μεταρρύθμιση, Χανιά 2017, σ. 10

εκπαιδευτικού συμβουλίου. Το άρθρο 3 ανέφερε ότι οι συγγραφείς που επιθυμούσαν να χρησιμοποιηθούν τα έργα τους στη διδασκαλία θα έπρεπε να υποβάλλουν αντίγραφα για έγκριση. Οι περιορισμοί περιλάμβαναν τη χρήση σαφών και επιστημονικών υλικών, καθώς και την τήρηση της δημοτικής γλώσσας και των ηθικών αξιών ²²⁸.

Με τον Ν. 1439/05-09-1917, επιβεβαιώθηκε η θέση των προσωρινών επιθεωρητών και επεκτάθηκε η διαδικασία επιστημονικής εξέτασης για τους υποψηφίους. Επιπλέον, προσφέρθηκε η δυνατότητα σε εκείνους που υπηρετούσαν στο στρατό να παρουσιαστούν ενώπιον της επιτροπής εντός τριών μηνών ²²⁹.

Ο υπουργός Παιδείας Δ. Δίγκας επέδειξε έμφαση στις μεταρρυθμίσεις στο πανεπιστήμιο, ειδικά μετά την απομάκρυνση φιλοβασιλικών καθηγητών και την τροποποίηση των νόμων που διέπουν τον οργανισμό του Εθνικού Πανεπιστημίου. Οι αντιδράσεις προήλθαν κυρίως από την εκκλησία, τους συντηρητικούς κύκλους, τους καθηγητές του πανεπιστημίου και άλλες κοινωνικές ομάδες που αντιτάχθηκαν στις αλλαγές ²³⁰.

Με τις αλλαγές που επήλθαν στον νόμο ΓΩΚΓ μέσω του νόμου Ν1334/1918, οι υποψήφιοι καθηγητές προσκλήθηκαν να υποβάλουν τα προσόντα τους σε σχολές με κενές θέσεις. Ταυτόχρονα, επιβλήθηκαν περιορισμοί που απέκλεισαν υποψηφίους που είχαν διώξεις βάσει προηγούμενης νομοθεσίας ή είχαν παραιτηθεί από το 1916 για άλλες υπηρεσίες. Επίσης, καθηγητές που είχαν ήδη μια θέση δεν μπορούσαν να υποβάλουν υποψηφιότητα για άλλη θέση χωρίς να παραιτηθούν από την υφιστάμενη. Η διαδικασία πλήρωσης των θέσεων στα πανεπιστήμια μπορούσε πλέον να γίνεται από τις ίδιες τις σχολές, αλλά με την έγκριση του υπουργού για να καθοριστεί η σειρά προτεραιότητας ²³¹.

Αυτές οι εκπαιδευτικές αλλαγές, μαζί με άλλες νομοθετικές πράξεις που ισχύσαν από το 1917 έως το 1920, προκάλεσαν αντιδράσεις κυρίως από την ακαδημαϊκή κοινότητα. Οι αντιδράσεις προήλθαν από την εκκλησία, τους συντηρητικούς διανοούμενους που υποστήριζαν την καθαρεύουσα, τους καθηγητές πανεπιστημίου που αντιμετώπιστηκαν ως "φύλακες της γνώσης", καθώς και από επαγγελματικούς και εμπορικούς συλλόγους και άλλες κοινωνικές ομάδες. Ο Γληνός χαρακτήριζε τους πανεπιστημιακούς ως αποθηκάρειους της σοφίας. Αυτές οι δυνάμεις εξέφρασαν την αντίδρασή τους εναντίον της μεταρρύθμισης, η οποία επικεντρώθηκε

²²⁸ Νομοθετικό διάταγμα «Συγγραφή βιβλίων», στην: ΕτΚ, τχ. Α', αρ. φ. 188, 5.9.1917, σ.570 - Αλέξης Δημαράς, σ. 148-149 και υποσημ. 3, 2013, εκδ. Μεταίχιμο

²²⁹ Νομοθετικό διάταγμα «Περί σχολικών επιθεωρητών», στην: ΕτΚ, τχ. Α', αρ. φ. 118, 29.5.1918

²³⁰ Σ. Μπουζάκης, ό. π., σ. 89

²³¹ Νομοθετικό διάταγμα «Περί υποψηφιότητας τακτικών καθηγητών Πανεπιστημίου», στην: ΕτΚ, τχ. Α', αρ. φ. 89, 27.4.1918

στον ανασχηματισμό της τριλογίας : γλώσσας, έθνους και θρησκείας, που θεωρούνταν η βάση της πολιτιστικής συνέχειας από την αρχαιότητα έως τη σύγχρονη εποχή²³².

Συμπερασματικά, παρακολουθώντας την πορεία του Κινήματος της Εθνικής Άμυνας Θεσσαλονίκης και τα πρόσωπα που την στελέχωσαν, αντιλαμβανόμαστε ότι το Κίνημα έχει χαρακτήρα Προσωποκεντρικό. Στη βιβλιογραφία συναντάμε το Κίνημα και τον Ελευθέριο Βενιζέλο ως ταυτόσημες έννοιες, ενώ τα πρόσωπα της Άμυνας γίνονται γνωστά από την αλληλογραφία, τις επιστολές της Κυβέρνησης Θεσσαλονίκης και το Αρχείο Βενιζέλου. Για τους Συμβούλους της Κυβέρνησης, ως προσωπικότητες, μαθαίνουμε για τις θέσεις τους και τις πράξεις τους μέσα από τα γεγονότα. Ο Εθνικός Διχασμός με τη διαίρεση της χώρας σε κράτος Θεσσαλονίκης και κράτος Αθηνών, έφερε νέα δεδομένα και πολλές δοκιμασίες στη ζωή των πολιτών.

²³² Σ. Μπουζάκης, 2016, σ. 111-113

Κεφάλαιο 4. Τα πρόσωπα της Εθνικής Άμυνας Θεσσαλονίκης

Μια σειρά αρχειακού υλικού που σχετίζεται με το Κίνημα Εθνικής Άμυνας Θεσσαλονίκης, πριν και μετά τη δημιουργία του, βρίσκεται στο Αρχείο «Ελευθερίου Βενιζέλου». Πρόσωπα περισσότερο γνωστά ή λιγότερο, περισσότερο εμπλεκόμενα ή ελάχιστα, συστήνονται μέσω του υλικού αυτού. Παράλληλα, γίνεται αντιληπτή και την κατάσταση που έχει δημιουργηθεί στη χώρα: πολιτική, οικονομική, επισιτιστική, διαπροσωπικές σχέσεις μεταξύ των εμπλεκομένων, πολεμικές επιχειρήσεις και διπλωματικές σχέσεις.

Απόφαση: Ελευθέριος Βενιζέλος, Δαγκλής Παναγιώτης Στρατηγός, Κουντουριώτης Παύλος Ναύαρχος σχετικά με το Υπουργείο Στρατιωτικών. Η Προσωρινή Κυβέρνηση Θεσσαλονίκης αποφασίζει τη συγκρότηση του Υπουργείου των Στρατιωτικών και τις αρμοδιότητες των διευθύνσεων και των τμημάτων του²³³ (Μουσείο Μπενάκη/αρ. Τεκμ.048/χειρόγραφο/Φακ. Τεκμ.035/1916 Σεπτέμβριος 30/Απόφαση). Δεν παραλείπονται και οι εξυπηρετήσεις με μορφή ρουσφετιών που ζητούν να αποκατασταθούν επαγγελματικά και κοινωνικά μέσω του Κινήματος, να αποφυλακιστούν συγγενικά πρόσωπα, να τοποθετηθούν σε υψηλές θέσεις του στρατού ή του δημοσίου.

Τεκμήριο σύγχρονο της Κυβέρνησης Εθνικής Άμυνας²³⁴ βρίσκουμε στο Εθνικό Ίδρυμα «Ελευθέριος Βενιζέλος»- Αρχείο/ αρ. τεκμ. 004/ χειρόγραφο/ φακ. Τεκμ. 22 / αρ. σελ. 2 / 1916, Δεκέμβριος 27/ Αποστολέας :Πετσόπουλος Ιωάννης, ιδρυτής εφημ. «Ριζοσπάστης» και Παραλήπτης: Νεγρεπόντης Μιλτιάδης, Υπουρ. Οικονομικών. Ο Πετσόπουλος Ι., ως διευθυντής της εφημερίδας «Ριζοσπάστης», ζητά από τον Νεγρεπόντη να του καταβληθεί αποζημίωση για της φθορές που προξενήθηκαν στην εφημερίδα από επιθέσεις των αξιωματικών την 17^η Ιουνίου του 1916, με την αιτιολογία ότι εξέδιδε την εφημερίδα από κοινού με τον Περικλή Αργυρόπουλο, ο οποίος ήταν κυβερνητικό στέλεχος.

Επιστολή του Χαρίτωνα Χατχηζαφειρίου πρόσφυγα από την καταληφθείσα Γευγελή από τους Γερμανοβουλγάρους, που απαιτεί να λάβει συστατική επιστολή ή να διοριστεί σε δημοσία θέση²³⁵. (Αρ. Τεκμ. 063/χειρόγραφο/Φακ. Τεκμ. 22/ Νοέμβριος 16/ 1916/ Παραλήπτης: Αργυρόπουλος Π., αναφερόμενοι Ζάννας Αλ., Δίγκας Δημ./ Μουσείο Μπενάκη).

²³³ Μουσείο Μπενάκη-Αρχείο Ελευθερίου Βενιζέλου, αρ. Τεκμ. 048/χειρόγραφο/ Φάκ. Τεκμ. 035/1916 Σεπτέμβριος 30/ Απόφαση.

²³⁴ Εθνικό Ίδρυμα «ΕΛΕΥΘΕΡΙΟΣ ΒΕΝΙΖΕΛΟΣ», Αρχείο/ αρ. Τεκμ. 004/ χειρόγραφο / Φάκ. Τεκμ.22/ αρ. σελ. 2/1916 Δεκέμβριος 27.

²³⁵ Μουσείο Μπενάκη- Αρχείο Ελευθερίου Βενιζέλου, αρ. Τεκμ. 063/ χειρόγραφο/Φάκ. Τεκμ. 22/Νοέμβριος 1916

Επιστολή του Π. Ανδριανίδη, διευθυντή του Ταχυδρομικού και Τηλεγραφικού Γραφείου Κιλκίς προς την Εθνική Άμυνα, που ενημερώνει ότι αυτός μαζί με τρεις υπαλλήλους της υπηρεσίας, έχουν προσχωρήσει στο Κίνημα και ο ταμίας στο Κιλκίς αρνείται να καταβάλει μισθούς Ιουλίου και Αυγούστου στους υπαλλήλους. Ζητεί τη μεσολάβηση της Εθνικής Άμυνας να διευθετήσει το θέμα²³⁶. (Αρ. Τεκμ. 171/ Φακ.22/ Σεπτέμβριος 20-1916/ Μουσείο Μπενάκη).

Αίτηση του Κωνσταντίνου Α. Λέβα δικηγόρου, προς την Επιτροπή της Εθνικής Άμυνας, σχετικά με τον διορισμό του ως Στρατιωτικός Σταθμάρχης Κασσάνδρας Χαλκιδικής²³⁷. (Αρ. Τεκμ.018/χειρόγραφο/Φακ. 22/ Αύγουστος 24-1916/ προς τον Ανδρεαδάκη Ν. δικηγόρο, Βουλευτή Φιλελευθέρων/ Μουσείο Μπενάκη).

Αίτημα που απευθύνεται απευθείας προς τον Ελευθέριο Βενιζέλο, του Ιωάννη Πανταλίδη που ζητά την αποφυλάκισή του λόγω πλαστογραφίας²³⁸. (Αρ. Τεκμ. 036/ χειρόγραφο/Φακ. 22/ Σεπτέμβριος 27-1916/ Νομικό ζήτημα/ Μουσείο Μπενάκη). Στον ίδιο Φάκελο²³⁹ με Αρ. Τεκμ. 040/ χειρόγραφο πρωτότυπο/ Σεπτέμβριος 1-1916, ο ίδιος αιτών Ιωάννης Πανταλίδης, απευθύνεται στον Π. Αργυρόπουλο και του ζητεί να τον εφοδιάσει με δελτίο δικαιολογημένης απουσίας από τη μονάδα του, καθότι δεν έχει παρουσιασθεί στο λόγο του λόγω ανωτέρας βίας και δεν επιθυμεί να χαρακτηριστεί λιποτάκτης.

Οι πολεμικές επιχειρήσεις του Τάγματος του Εθνικού Στρατού που εδρεύει στην Τσερπίστα (Τερπνή Νιγρίτας Σερρών), προκάλεσε τη μετακίνηση των χωρικών που βρέθηκαν σε στρατιωτική ζώνη. Με αλληπάλληλες διαμαρτυρίες τους οι αγρότες ζητούν βοήθεια από πρόσωπα της Κυβέρνησης Εθνικής Αμύνης να μπορούν να μεταβαίνουν στις περιουσίες τους, αγροτικές και κτηνοτροφικές. Απευθύνονται στον Νικόλαο Πολίτη Υπουργό Εξωτερικών της Κυβέρνησης, ο οποίος στέλνει επιστολή στο διοικητή του Τάγματος να δώσει λύση στη διέλευση των χωρικών²⁴⁰.(Αρ. Τεκμ.172/ χειρόγραφο/Φακ. 22/ Οκτώβριος 10-1916/ Επιστολή/Εθνικό Ίδρυμα «Ελευθέριος Βενιζέλος»). Στον ίδιο φάκελο²⁴¹ με Τεκμήριο αριθμός 026 και ημερομηνία 7 Οκτωβρίου 1916, ο Πέτρος Γεωργίου (Δάρατζης) από το Ξυλότρος

²³⁶ Μουσείο Μπενάκη-Αρχειό Ελευθερίου Βενιζέλου,/ΕΠΙΣΤΟΛΗ/ αρ. Τεκμ. 171/Φάκ. Τεκμ. 22/Σεπτέμβριος 20-1916.

²³⁷ Μουσείο Μπενάκη-Αρχειό Ελευθερίου Βενιζέλου/ΑΙΤΗΣΗ/αρ, Τεκμ.018/ Φάκ. 22/Αύγουστος 24-1916

²³⁸ Μουσείο Μπενάκη-Αρχειό Ελευθερίου Βενιζέλου/ΑΙΤΗΜΑ/χειρόγραφο/αρ. Τεκμ.036/Φάκ. 22/Σεπτέμβριος 27-1916

²³⁹ Μουσείο Μπενάκη-Αρχειό Ελευθερίου Βενιζέλου/ΑΙΤΗΜΑ/χειρόγραφο πρωτότυπο/αρ. Τεκμ.040/Φάκ. 22/Σεπτέμβριος 1-1916

²⁴⁰ Εθνικό Ίδρυμα «ΕΛΕΥΘΕΡΙΟΣ ΒΕΝΙΖΕΛΟΣ»/ΕΠΙΣΤΟΛΗ/χειρόγραφο/αρ. Τεκμ.172/Φάκ.22/Οκτώβριος 10-1916

²⁴¹ Εθνικό Ίδρυμα «ΕΛΕΥΘΕΡΙΟΣ ΒΕΝΙΖΕΛΟΣ»/ΑΙΤΗΣΗ/αρ. Τεκμ.026/Φάκ. 22/Οκτώβριος 7-1916

Νιγρίτας, με αίτησή του προς την Προσωρινή Κυβέρνηση, ζητά την επιστροφή των χωρικών οι οποίοι διατάχθηκαν να το εγκαταλείψουν στις 14 Αυγούστου 1916 από Αγγλογαλλικές αρχές λόγω πολεμικών επιχειρήσεων. (Οκτώβριος 7-1916). Παρόμοιες επιστολές υπάρχουν πολλές.

Παράλληλα, η προστασία εγγράφων αλλά και προσώπων που είναι κοντά στην Κυβέρνηση του Βενιζέλου και έχουν διωχθεί, είτε από τις πολιτικές αντιπαραθέσεις, είτε από την κάθοδο των Βουλγάρων, όπως η περίπτωση του Νικόλαου Παρμενίδη. Με επιστολή του προς τον Περικλή Αργυρόπουλο²⁴², ο Παναγιωτόπουλος του ζητεί να τον προστατέψει διότι αναγκάστηκε να φύγει από τη Δράμα λόγω της επέλασης των Βουλγάρων. (Αρ. Τεκμηρίου 035/χειρόγραφο/ Φακ. Τεκμ. 22/ Αύγουστος 6/1916).

Περικλής Αργυρόπουλος

Σε πάρα πολλά τεκμήρια αναφέρεται επίμονα το όνομα του Π. Αργυρόπουλου. Νομάρχης Θεσσαλονίκης από το 1912 με εντολή Βενιζέλου και «δεξί του χέρι», καθώς και σημαντικό στέλεχος στη δημιουργία του Κινήματος της Θεσσαλονίκης. Από την πληθώρα των επιστολών και λοιπών εγγράφων που υπάρχουν στο αρχείο του Βενιζέλου, ήταν ο διαχειριστής και διεκπεραιωτής πλήθους προβλημάτων. Η σχέση του με το Βενιζέλο συνεχίστηκε για πολλά χρόνια στις κυβερνήσεις του ως Πρόξενος στις Σκανδιναβικές χώρες, στο Κάιρο και στο Παρίσι και στη συνέχεια ως Υπουργός Εξωτερικών και Εσωτερικών το 1929. Υπουργικό θώκο είχε και στην Κυβέρνηση Τσουδερού το 1941. Το 1963 εξελέγη βουλευτής στην Α΄ Αθηνών με την ΕΔΑ. Πέθανε το 1966²⁴³.

Με τη δημιουργία του Κινήματος της Θεσσαλονίκης, υπήρχε και αλληλογραφία μεταξύ των ηγετικών στελεχών που είχε εμπιστευτικό χαρακτήρα. Απόρρητες συνομιλίες, ακόμη και κωδικοποιημένες.

Το υπ' αριθμ, 11806 εμπιστευτικό τηλεγράφημα του Π. Αργυρόπουλου που μεταφέρει μήνυμα του Αλ. Παπαναστασίου προς τον ηγέτη του Κινήματος Ελ. Βενιζέλο σχετικά με τη δημοσίευση υπογεγραμμένου διατάγματος κλήσης κληρωτών του 1916 1917 Ιονίων νήσων, Σκοπέλου, Κυκλάδων, Κρήτης και Αρχιπελάγους²⁴⁴. (Αρ. Τεκμ.120.05/χειρόγραφο/ Φακ. Τεκμ.22/ Ιούνιος 14-1917/ πρωτότυπο.

Με το υπ' αριθμ. 11805 εμπιστευτικό τηλεγράφημα του Π. Αργυρόπουλου που μεταφέρει μήνυμα του Ταγματάρχη Καθενιώτη προς τον Ελ. Βενιζέλο σχετικά με τους

²⁴² Εθνικό Ίδρυμα «ΕΛΕΥΘΕΡΙΟΣ ΒΕΝΙΖΕΛΟΣ»/ΕΠΙΣΤΟΛΗ/αρ. Τεκμ.035/ Φάκ.22/Αύγουστος 6-1916.

²⁴³ Εφημ. ΤΑ ΝΕΑ, «Έγινε χθες η κηδεία του Αργυρόπουλο», 22/8/1966

²⁴⁴ Μουσείο Μπενάκη-Αρχείο Ελευθερίου Βενιζέλου/ΕΜΠΙΣΤΕΥΤΙΚΟ ΤΗΛΕΓΡΑΦΗΜΜΑ/υπ'αρ. 11806/αρ. Τεκμ.120.05/Φάκ.22/Ιούνιος 14-1917

κρατούμενους Έλληνες αξιωματικούς στην Κατερίνη, μερικοί από τους οποίους δήλωσαν τη θέλησή τους να προσχωρήσουν στο Κίνημα της Εθνικής Άμυνας²⁴⁵. (Αρ. Τεκμ.120.04/Φακ. 22/Ιούνιος 14-1917/ Τηλεγράφημα).

Χειρόγραφο τεκμήριο του Αριστοτέλη Ζανέττου, δικηγόρου, προς την Επιτροπή Εθνικής Άμυνας²⁴⁶ σχετικά με την πιθανότητα να επεκταθεί το Κίνημα και στην Αίγυπτο.(Αρ. Τεκμ.139/ Φακ.22/Σεπτέμβριος 16-1916).

Σε χειρόγραφο τεκμήριο²⁴⁷ με αρ. 078 και Φακ. Τεκμ.22 και ημερομηνία 4^η Αυγούστου 1916, ο Α. Κιτάνος με επιστολή του προς αδιευκρίνιστο αποδέκτη της Εθνικής Άμυνας, αναφέρει τους κινδύνους της κυριαρχίας των Βουλγαριζόντων στα χωριά περίξ των Γιαννιτσών και της Γουμένισσας.

Λόγω φρονημάτων , από τα Βασιλικά Χαλκιδικής, ο Γ. Λάζου με επιστολή του ενημερώνει και παρακαλεί τον Π. Αργυρόπουλο να του στείλει τα άλευρα τα οποία είχε αιτηθεί, καθώς διαβιεί εν μέσω Επιστράτων οι οποίοι τον απειλούν και του είναι αδύνατον να εργαστεί στο μαγαζί του , λόγω φρονημάτων²⁴⁸. (Στη Χαλκιδική το αντιβενιζελικό κίνημα είχε πολλούς οπαδούς /Αρ.Τεκμ. 066/ Φακ. 22/ Σεπτέμβριος 21-1916).

Μία επιστολή του Αλ. Ζάννα προς τον Π. Αργυρόπουλο σχετικά με το πρόβλημα που προκλήθηκε με τον Επιτελάρχη Πανουσόπουλο και την παράνομη εμπορία υλικού της Γαλλικής Επιμελητείας Θεσσαλονίκης. Σε δεύτερη πληροφορία, τον ενημερώνει ότι δεν έχει λάβει ακόμη διαταγή για την απόσπασή του στο Αεροπορικό Σώμα. Επισημαίνει ότι ο Σαράιγ αμέλησε την υπόσχεσή του προς αυτόν και παρακαλεί τον Αργυρόπουλο να του το υπενθυμίσει²⁴⁹.(Αρ. Τεκμ.014/χειρόγραφο/Φακ. 22/ Φεβρουάριος 15-1917).

²⁴⁵ Μουσείο Μπενάκη- Αρχείο Ελευθερίου Βενιζέλου/ΕΜΠΙΣΤΕΥΤΙΚΟ ΤΗΛΕΓΡΑΦΗΜΜΑ/ Υπ'αρ.11805/αρ. τεκμ.120.04/ Φάκ22/Ιούνιος 14-1917

²⁴⁶ Μουσείο Μπενάκη- Αρχείο Ελευθερίου Βενιζέλου/ ΕΠΙΣΤΟΛΗ/ χειρόγραφο/ αρ.Τεκμ.139/ Φάκ. 22/Σεπτέμβριος 21-1916

²⁴⁷ Μουσείο Μπενάκη-Αρχείο Ελευθερίου Βενιζέλου/ΕΠΙΣΤΟΛΗ/ χειρόγραφο/αρ. Τεκμ.078/Φάκ.22/Αύγουστος 4-1916.

²⁴⁸ Μουσείο Μπενάκη-Αρχείο Ελευθερίου Βενιζέλου/ΕΠΙΣΤΟΛΗ/αρ.Τεκμ.066/Φάκ.22/Σεπτέμβριος 21-1916

²⁴⁹ Μουσείο Μπενάκη-Αρχείο Ελευθερίου Βενιζέλου/ΑΙΤΗΜΑ/χειρόγραφο/ αρ. Τεκμ. 014/Φάκ.22/Φεβρουάριος 15-1917

Ο Γάλλος στρατηγός
Μορίς Σαράιγ

Εικόνα 13: Στρατηγός Μορίς Σαράιγ

Το επισιτιστικό πρόβλημα διαφαίνεται μέσα από πολλά τεκμήρια. Σε ένα από αυτά, αρ.Τεκμ.170/Φακ 22/ με ημερομηνία 21^η Σεπτεμβρίου 1916, ο Π. Βασιλείου και ο Σταυ. Ιωάννου αρτοποιοί, κάτοικοι Κιλκίς, ζητούν με αίτησή τους προς το Προεδρείο της Διοικητικής Επιτροπής της Εθνικής Άμυνας, την προμήθεια αλεύρου από τη Θεσσαλονίκη²⁵⁰.

Μια χειρόγραφη επιστολή του Lt Commender R.N.V.R. του Eastern Mediterranean Special Intelligence Bureau-Salonika Branch, προς την επιτροπή Εθνικής Άμυνας, ενημερώνει ότι υπάρχουν κινήσεις εχθρικών πρακτόρων και οργανώσεων στην περιφέρεια των Βοδενών. Του Σαμή Αρναούτ Τεφνίκ Βέη, ο οποίος είναι μέλος και πράκτορας του Νεοτουρκικού Κομιτάτου και των αδερφών Χαζή Πέγαν, Βουλγάρων φανατικών που έχουν οργανώσει δωδεκαμελή συμμορία Κομιτατζήδων²⁵¹.(Αρ. Τεκμ. 123/ χειρόγραφο/ Φακ. 22/ Σεπτέμβριος 15-1916).

Σημαντικό παράδειγμα της κατάστασης που επικρατεί στη δημόσια πολιτική ζωή του τόπου τα χρόνια εκείνα, μας δίνει το τεκμήριο αριθμός 226/χειρόγραφο/Φακ. 14/ Μουσείο Μπενάκη/ 8 Ιουνίου 1917/. Τηλεγράφημα του Ν. Πολίτη προς τον Αργυρόπουλο που τον ενημερώνει για το δίκτυο κατασκοπείας στην Ελλάδα και ζητεί να επέμβουν οι μυστικές

²⁵⁰ Μουσείο Μπενάκη-Αρχειό Ελευθερίου Βενιζέλου/ΑΙΤΗΣΗ/αρ. Τεκμ.170/Φάκ.22/ Σεπτέμβριος 21-1916

²⁵¹ Μουσείο Μπενάκη-Αρχειό Ελευθερίου Βενιζέλου/ ΕΠΙΣΤΟΛΗ/χειρόγραφο/αρ.Τεκμ.123/ Φάκ. 22/ Σεπτέμβριος 15-1916

υπηρεσίες ώστε να εξαρθρωθεί. Είναι Γερμανικός «δάκτυλος» στην Ελλάδα με τη βοήθεια Ελλήνων που επιστρέφουν στην πατρίδα τους με την ιδιότητα του πρόσφυγα²⁵².

Αν και μεταγενέστερο χρονικά συμβάν²⁵³ το τεκμήριο αριθμ. 031/χειρόγραφο/Φακ 22/Εθνικό Ίδρυμα «Ελευθέριος Βενιζέλος»- Αρχείο/5 Ιουνίου 1918, επιστολή προς τον γενικό Διοικητή Π. Αργυρόπουλο σχετικά με την εξηφαινόμενη συνωμοσία εναντίον του ίδιου, του Δημ. Αγγελάκη και του αρχηγού της Αστυνομίας, εξαιτίας της οργής του κόσμου που προέκυψε από την έλλειψη τροφίμων πρώτης ανάγκης και του πολέμου 1914-1918, πράγμα που έφερε την επισιτιστική ανασφάλεια.

Όπως επίσης ο Άθως Ρωμανός, πρεσβευτής της Ελλάδας στο Παρίσι με επιστολή του προς το Υπουργείο Εξωτερικών της Ελλάδας στις 9 Ιουνίου 1917, αναφέρει ότι στη Γαλλία δεν έχει επιβληθεί δελτίο ψωμιού παρόλη τη δυσχερή κατάσταση λόγω του πολέμου²⁵⁴ (Μουσείο Μπενάκη/ αρχείο Ελευθερίου Βενιζέλου/ Αρ. Τεκμ.232/χειρόγραφο/Φακ. 14).

Εικόνα 14: Παρίσι 1919. Συνέδριο για την Ειρήνη, 5/18 Ιανουαρίου. Μετά τη λήξη του Α'Π.Π., συνέρχονται στο Παρίσι οι εκπρόσωποι των συμμετεχουσών χωρών για να καθορίσουν τις διεκδικήσεις τους. Ο Βενιζέλος στην άκρη δεξιά. (Πηγή: ΚΑΤΣΙΓΕΡΑΣ ΜΙΧΑΗΛΗΣ, «ΟΙ ΦΩΤΟΓΡΑΦΙΕΣ, Ελλάδα 20ος αιώνας, Α' 1900-1945, Αποκατάσταση και καταστροφή, σελ.67, εκδ. Ποταμός, Αθήνα 2000).

Επικρίσεις προς την Κυβέρνηση της Θεσσαλονίκης σε άρθρο της εφημερίδας «ΕΜΠΡΟΣ», στο οποίο υποστηρίζει ότι η προστασία του συλλαλητηρίου της Θεσσαλονίκης από τη Γαλλική αστυνομία είναι δεινότερο κακό από την κατάληψη του Ρούπελ²⁵⁵. (Μουσείο Μπενάκη/αρ.Τεκμ. 13/χειρόγραφο/Φακ. Τεκμ035/Σημείωμα/χ.χ./αντίγραφο). Εδώ συνάδει και

²⁵² Μουσείο Μπενάκη- Αρχείο Ελευθερίου Βενιζέλου/Τηλεγράφημα/αρ.Τεκμ.226/Φάκ.14/Ιούνιος 18-1917

²⁵³ Εθνικό Ίδρυμα «ΕΛΕΥΘΕΡΙΟΣ ΒΕΝΙΖΕΛΟΣ»/Αρχείο/ ΕΠΙΣΤΟΛΗ/αρ.Τεκμ.031/Φάκ.22/Ιούνιος 5-1918

²⁵⁴ Μουσείο Μπενάκη-Αρχείο Ελευθερίου Βενιζέλου/ΕΠΙΣΤΟΛΗ/αρ.Τεκμ.232/Φάκ.14/Ιούνιος 9-1917

²⁵⁵ Μουσείο Μπενάκη-Αρχείο Ελευθερίου Βενιζέλου/ΔΙΑΜΑΡΤΥΡΙΑ/Σημείωμα/αρ.Τεκμ.13/Φάκ.035/χ.χ.

τοποθέτηση του Γιώργου Βαφόπουλου, 13 ετών τότε, ποιητής αργότερα, που καταμαρτυρεί... «Ο Στρατηγός Σαράνι και ένας ξένος στρατός, που καταδυνάστευε ανενδοίαστα και αναισχυντα για 27 μήνες που κράτησε η δεσποτεία του και ο εφιάλτης πάνω από τους Μακεδόνες»²⁵⁶.

Ένα σύστημα επιστολών και τηλεγραφημάτων, αιτημάτων, σημειώσεων, φωτογραφιών, ακόμη και λιθογραφιών εποχής, αποτελούν τεκμήρια, ιστορικά. Δίνουν την επαφή και τη μελέτη στο σύγχρονο κόσμο. Είναι μία εποχή που σημάδεψε την πολιτική ιστορία της χώρας. Η Κυβέρνηση της Εθνικής Άμυνας Θεσσαλονίκης ήταν ένα κράμα ανθρώπων που είχαν έναν ηγέτη με όραμα. Οι δυσκολίες ήταν πολλές και οι αδυναμίες περισσότερες. Το Κίνημα της Εθνικής Άμυνας υποστηρίχθηκε από τον επιχειρηματικό κόσμο, κυρίως την «επιχειρηματική αστική τάξη» και ήρθε σε διχασμό με την «κρατική αστική τάξη»²⁵⁷.

4.1. Ελευθέριος Βενιζέλος

Ο Ελευθέριος Βενιζέλος προερχόταν από μια οικογένεια που είχε βαθιές ρίζες στην τοπική κοινωνία των Κρητικών, και αυτό επηρέασε σημαντικά τις πεποιθήσεις και τις πράξεις του. Παρότι αναδείχθηκε ως μοναδικός ηγέτης και πολιτικός, ξεχωρίζοντας από τον συνηθισμένο πολιτικό χώρο, η παιδεία και οι αξίες που διαμόρφωσε από την οικογένειά του διαδραμάτισαν σημαντικό ρόλο στη ζωή του. Είναι λοιπόν ενδιαφέρον να εξεταστούν οι αρχές που διέπουν την ανάπτυξή του και να κατανοηθεί η επίδραση που είχαν οι πρόγονοί του στις μετέπειτα πολιτικές του επιλογές ²⁵⁸.

Στη βιβλιογραφία που αναφέρεται στην καταγωγή του Ελευθέριου Βενιζέλου και τον τόπο καταγωγής της οικογένειάς του, υπάρχει αντιπαράθεση απόψεων. Οι ερευνητές διαφωνούν σχετικά με την ακρίβεια ή όχι των πληροφοριών και επισημαίνουν τις πολλαπλές ανακρίβειες και πιθανές άσκοπες πληροφορίες που έχουν παρουσιαστεί από διάφορους βιογράφους και απομνημονευματογράφους του Βενιζέλου ²⁵⁹.

Μια έρευνα του S. B. Chester αναφέρει ότι οι πρόγονοι του Βενιζέλου είχαν το επίθετο Κρεββατάδες και ζούσαν στον Μυστρά. Κατά τη διάρκεια της εισβολής των Αλβανών στην Πελοπόννησο το 1770, ένα μέλος της οικογένειας των Κρεββατάδων, ο Βενιζέλος Κρεββατάς, κατάφερε να μεταβεί στην Κρήτη και εκεί εγκαταστάθηκε. Οι γιοι του απορρίπτοντας το

²⁵⁶ Α. Κοτζιάς, Ο εθνικός διχασμός. Βενιζέλος και Κωνσταντίνος- ΦΟΒΕΡΑ ΝΤΟΚΟΥΜΕΝΤΑ, εκδόσεις Φυτράκη. Αθήνα χ.χ., σελ.67.

²⁵⁷ «Ιστορία των Ελλήνων», том. 12, σελ. 138-139, εκδόσεις ΔΟΜΗ

²⁵⁸ Θ. Βερέμης, 2009, τ. 8, σ. 13

²⁵⁹ Ν. Τωμαδάκης, «Ο Βενιζέλος έφηβος», Αθήνα 1964, σ. 7

πατρώνυμό τους, υιοθέτησαν το επίθετο Βενιζέλος. Ως εκ τούτου, η προέλευση του Βενιζέλου και η ιστορία της οικογένειάς του παραμένουν αντικείμενο συζήτησης και αμφισβήτησης ²⁶⁰.

Ο Ελευθέριος αναμφίβολα ανήκε στις πιο επιδραστικές μορφές στην ιστορία της Ελλάδας. Δεν ήταν ένα άτομο που απλώς παρατηρούσε τα γεγονότα, αλλά ενεργούσε στοχευμένα, με μεθοδικότητα και συνέπεια στις πεποιθήσεις του, για να καθορίσει τη δική του πορεία στη ζωή. Η οικογενειακή του προέλευση, ιδίως ο πατέρας του, Κυριάκος Βενιζέλος, είχε σημαντική επίδραση σε αυτό. Από την πρώτη του παιδική ηλικία, αντιμετώπιζε ένα περιβάλλον γεμάτο αναταραχές και προκλήσεις. Οι επαναστάσεις στην Κρήτη όπου μεγάλωσε, και οι προσωπικές εμπειρίες με τις εξορίες και τις προσφυγίες συνέβαλαν στο να διαμορφωθεί ως άνθρωπος. Ακόμα και σε πολύ μικρή ηλικία, μόλις δύο ετών, γνώρισε την δυσάρεστη πραγματικότητα της εξορίας ²⁶¹.

Ο Ελευθέριος δεν βίωσε την απaráγκλιτη ανεμελιά της παιδικής ηλικίας όπως άλλοι. Από πολύ νεαρή ηλικία, αναγκάστηκε να αντιμετωπίσει τις υψηλές προσδοκίες του αυστηρού πατέρα του, ο οποίος είχε ήδη σχεδιάσει το μέλλον της επαγγελματικής του πορείας. Ο πατέρας του επιθυμούσε να δώσει στον γιο του μια ζωή απαλλαγμένη από τα τραύματα και τις ανασφαλείς στιγμές που είχε ο ίδιος βιώσει, ελπίζοντας να τον κάνει έναν επιτυχημένο επιχειρηματία, ένα ασφαλές οικονομικό αστέρι για την οικογένειά του. Σε αυτό το πλαίσιο, ο Ελευθέριος ανέλαβε το βάρος να πραγματοποιήσει αυτές τις ελπίδες, γνωρίζοντας πως θα έπρεπε να αναλάβει το ρόλο του οικονομικού στυλοβάτη της οικογένειας, ιδίως όταν ο πατέρας του θα φύγει από τη ζωή ²⁶².

Για το Βενιζέλο, 40 χρόνια μετά το θάνατό του, κυκλοφόρησε ένα τεύχος από τα «ΤΕΤΡΑΔΙΑ ΕΥΘΥΝΗΣ 2», «Ο Ελευθέριος Βενιζέλος και η εποχή μας- 40 χρόνια από το θάνατό του», σελ. 115, ο Γ.Δ. Δασκαλάκης²⁶³ έγραψε:

«Ο Ελευθέριος Βενιζέλος, ο πολιτικός του Έθνους, που μαζί με τον Χαρίλαο Τρικούπη τον πολιτικό του λαού και τον Ιωάννη Καποδίστρια τον πολιτικό του κράτους, ολοκλήρωσε τα πλαίσια της σύγχρονης μας πολιτικής και κοινωνικής ζωής, είχε τη μοίρα όλων των μεγάλων πολιτικών της εποχής μας. Η μορφή του προβάλλει διαφορετική κάθε στιγμή και η στάση των

²⁶⁰ S. B. Chester of Wethersfield and Blaby, «Life of Venizelos», Λονδίνο και Νέα Υόρκη 1921, σ. 4

²⁶¹ Ν. Παπαδάκης, Ελευθέριος Βενιζέλος, «Ο άνθρωπος, ο ηγέτης», Αθήνα 2018, τ. 2, σ. 1114

²⁶² Γ. Μουρέλλος, 1964, σ. 34-35

²⁶³ «ΤΕΤΡΑΔΙΑ ΕΥΘΥΝΗΣ 2 – Ο Βενιζέλος και η εποχή μας – 40 χρόνια από το θάνατό του», Δασκαλάκης Γ. Δ., σελ. 115

Ελλήνων και η αξιολόγησή τους γι' αυτόν να αλλάζει όπως ίσως δεν έχει αλλάξει για κανέναν άλλο πολιτικό».

Ο Κωνσταντίνος Τσάτσος, τη μέρα μετά το θάνατο του Ελευθέριου Βενιζέλου, έγραψε: « Δε σκόρπισε τις δυνάμεις του σε πολλές επιδιώξεις... Δε φιλοσόφησε ποτέ του ο Βενιζέλος, δεν ήταν καλλιτεχνική ψυχή. Μία γι' αυτόν και σοφία και ωραιότητα: η πολιτική πράξη για την αναδημιουργία της Πατρίδας. Δεν ήταν μεταφυσικός, ήταν ιστορικός άνθρωπος... Ξύπνησε για λίγο στην πλειονότητά μας την εθνική και πολιτική συνείδηση».²⁶⁴

Διετέλεσε 7 φορές Πρωθυπουργός της Ελλάδας:

- 6 Οκτωβρίου 1910 έως 25 Φεβρουαρίου 1915
- 10 Αυγούστου 1915 έως 24 Σεπτεμβρίου 1915
- 14 Ιουνίου 1917 έως 4 Νοεμβρίου 1920
- 24 Ιανουαρίου 1924 έως 19 Φεβρουαρίου 1924
- 4 Ιουλίου 1928 έως 26 Μαΐου 1932
- 5 Ιουνίου 1932 έως 4 Νοεμβρίου 1932
- 8 Ιανουαρίου 1933 έως 6 Μαρτίου 1933

Πρωθυπουργός της Κρητικής Πολιτείας: 17 Απριλίου 1899 έως 18 Μαρτίου 1900 και από τις 2 Μαΐου 1910 έως 6 Οκτωβρίου 1910.

Ήταν ο πρωτεργάτης της πολιτικής και οικονομικής ζωής της χώρας καθώς και της νικηφόρας εξέλιξης των Βαλκανικών Πολέμων 1912-13. Υπήρξε πολιτικός και κοινωνικός επαναστάτης. Αποφάσισε τη διχοτόμηση της χώρας και τη δημιουργία του Κράτους της Θεσσαλονίκης, επειδή αντιλήφθηκε ότι το παλάτι και οι αυλικοί του Βασιλιά Κωνσταντίνου χάρισαν την Ανατολική Μακεδονία στα Βουλγαρικά στρατεύματα. Αυτή του η απόφαση ήταν απολύτως σημαντική, αναγκαία και δικαιωμένη. Σε άλλη περίπτωση, η Μακεδονία θα ήταν η μεγάλη απώλεια από το γεωγραφικό χάρτη της Ελλάδας²⁶⁵. Αγωνίστηκε για την Ειρήνη στα Βαλκάνια, αλλά και θεωρείται πρωτοπόρος της ιδέας της δημιουργίας Βαλκανικής Ομοσπονδίας. Στις 10 Αυγούστου υπογράφει τη Συνθήκη των Σεβρών, μια σπουδαία διπλωματική εξέλιξη για την Ελλάδα. Μετά τη Μικρασιατική καταστροφή, με δική του πρωτοβουλία, το 1923 γίνεται υποχρεωτική η ανταλλαγή πληθυσμών με τη Συνθήκη της

²⁶⁴ «ΤΕΤΡΑΔΙΑ ΕΥΘΥΝΗΣ- Ο Ελευθέριος Βενιζέλος σήμερα», Ένα τρίπτυχο του Κ. Τσάτσου, σελ. 11.

²⁶⁵ Παπαδάκης Ν., «Ήταν αναπόφευκτος ο Εθνικός διχασμός;» Η Κυβέρνηση της Θεσσαλονίκης. Η κορύφωση της σύγκρουσης των δύο κόσμων», Πρακτικά Συμποσίου 3 και 4 Οκτωβρίου 2016, σελ. 24, Θεσσαλονίκη

Λοζάνης. Άλλαξε ριζικά ο γεωγραφικός και πολιτικός χάρτης της χώρας και μπαίνουν τα θεμέλια για ένα συμπαγές κράτος²⁶⁶.

Η τετραετία 1928-1932, χαρακτηρίστηκε ως περίοδος σταθερότητας και δημιουργίας, με κορυφαία στιγμή το Ελληνο-τουρκικό σύμφωνο φιλίας (1930). Η πολιτική του καριέρα έκλεισε με την αποτυχημένη απόπειρα δολοφονίας του τον Ιούνιο του 1933 και το Μάρτιο του 1935 μία άλλη Βενιζελική κινητοποίηση θα είχε αρνητική εξέλιξη.

Ο Ελευθέριος Βενιζέλος και η ΕΕΑ Κωνσταντινούπολης

Η Επαναστατική Κυβέρνηση της Θεσσαλονίκης και το Κράτος που προέκυψε το 1916 -1917, λειτούργησε ως μητρικό στοιχείο²⁶⁷ πάνω στο οποίο παραδειγματίστηκε και στηρίχθηκε η δημιουργία της Επιτροπής Εθνικής Άμυνας Κωνσταντινούπολης²⁶⁸. Βέβαια οι συνθήκες ήταν πολύ διαφορετικές, πιο ευνοϊκές, ενώ το περιβάλλον εντελώς διαφορετικό.

Η αρχηγική μορφή του Βενιζέλου κάνει την εμφάνισή της, αλλά ο Κρητικός πολιτικός βάζει τους δικούς του όρους. Εξάλλου η ίδρυση της ΕΕΑ Κων/πολης στήριξε όλο της το εγχείρημα πάνω στο Βενιζέλο, αφού δεν δέχεται καμία παρέκκλιση από τις αποφάσεις που θα λαμβάνονται μόνο από αυτόν²⁶⁹

Η Επιτροπή Εθνικής Άμυνας Κωνσταντινούπολης προέκυψε από την Ιδέα- ανάγκη της δημιουργίας ενός κράτους των αλύτρωτων Ελλήνων της Πόλης και στη συνέχεια της Μικράς Ασίας²⁷⁰. Είχε βέβαια όλα τα εχέγγυα να διαγράψει μια θετική πορεία γιατί ξεκινούσε με πιο ευνοϊκά δεδομένα σε σχέση με το Κίνημα Εθνικής Άμυνας της Θεσσαλονίκης.

Αρχικά α) η ΕΕΑ Κωνσταντινούπολης είχε τη στήριξη του Πατριαρχείου, β) η Κωνσταντινούπολη ήταν μια διεθνοποιημένη πόλη με πρόσφατη τη συνθήκη του Μούδρου και τη διεθνοποίηση των Στενών γ) οι Έλληνες είχαν συλλογική συνείδηση δ) οι πολίτες και τα μέλη της είχαν μεγάλη οικονομική επιφάνεια και εμπορική εξωστρέφεια²⁷¹.

Το βασικότερο συγκρίσιμο στοιχείο ήταν ότι το Κίνημα της Πόλης δεν είχε διχαστικό χαρακτήρα, δεν χωρίστηκε ένα κράτος στα δύο όπως το 1916-1917 στη Θεσσαλονίκη. Η

²⁶⁶ <https://foundation.parlament.gr/el/ekthesis/eleyuerios-venizelos-o-diplomatis-o-epanastatis>

²⁶⁷ Σοφία Ηλιάδου-Τάχου, ΕΛΕΥΘΕΡΙΟΣ ΒΕΝΙΖΕΛΟΣ ο «Αρχηγός της Φυλής», ο «Λυτρωτής των Αλυτρώτων», Μέσα από τα Αρχεία της Επιτροπής Εθνικής Αμύνης Κωνσταντινούπολης (1920-1922), σελ. 249, εκδ. GUTENBERG, 2024

²⁶⁸ Σοφία Ηλιάδου-Τάχου, 2024, σελ.262

²⁶⁹ Σοφία Ηλιάδου-Τάχου, 2024, σελ.256

²⁷⁰ Σοφία Ηλιάδου-Τάχου, 2024, σελ.250

²⁷¹ Σοφία Ηλιάδου-Τάχου, 2024, σελ. 223

προσπάθεια ήταν να προσδώσουν ανθρωπιστικό χαρακτήρα και όχι εθνικιστικό²⁷². Τα μέλη της ΕΕΑ Κων/πολης στόχευαν στην αναγνώριση της ταυτότητάς τους. Δεν ήταν αυτονομιστές ή κινηματίες, αλλά ήθελαν την ίδρυση ενός Κράτους των Αλύτρωτων Ελλήνων που αποζητούσαν την ανεξαρτητοποίησή τους από το Οθωμανικό καθεστώς. Το Κίνημα θα μπορούσε να είχε επιτυχία, αλλά το αποτέλεσμα θα καθοριζόταν από τις μεγάλες δυνάμεις²⁷³. Φυσικά δεν μπορεί να παραβλεφθεί η άποψη του Στεργιάδη, Ύπατου Αρμοστή στη Σμύρνη, ότι «η Μικρά Ασία απέθανε δι ημάς...» και παρέθεσε τις ενστάσεις του στον Ι. Σιώτη για κάθε Μεγάλη Ιδέα και σχεδιασμούς στην περιοχή²⁷⁴.

Το κοινό χαρακτηριστικό των δύο Κινήματων είναι η όχι καλή σχέση τους με το Κράτος των Αθηνών. Η ΕΕΑ Κων/πολης αποτάσσεται από κάθε ανάμειξη με την «Κωνσταντινική Προπαγάνδα», την οποία το μόνο που την ενδιαφέρει είναι η εξασφάλιση των κεκτημένων της κραταιάς τάξης που εκπροσωπεί, καθώς και ο λαός υποβαθμισμένος πνευματικά ώστε να είναι χειραγωγίσιμος στις επιθυμίες της²⁷⁵.

Το φτωχό Κίνημα της Εθνικής Άμυνας και η Προσωρινή Κυβέρνηση της Θεσσαλονίκης ήταν μία επανάσταση στην οποία η χώρα διχάστηκε, αλλά πάντα ήταν σκοπός η επανένωση των δύο Κρατιδίων Αθηνών και Θεσσαλονίκης. Εξάλλου και όρος «Προσωρινή» αυτό όριζε. Επίσης οι κινηματίες οργανώθηκαν προς το άγνωστο και οι προϋποθέσεις επιτυχίας τους ήταν αβέβαιες. Αυτό όμως που δεν μπορούμε να παραβλέψουμε είναι ότι η αποτυχία της Μικρασιατικής εκστρατείας οφείλονταν αποκλειστικά στον Εθνικό διχασμό, που μεταφέρθηκε και εκεί. Η έλλειψη στρατιωτικού σχεδιασμού, ομόνοιας και συναίνεσης καθώς και η ανεπαρκής εξωτερική πολιτική μετά την ήττα του Βενιζέλου στις εκλογές το Νοέμβριο του 1920, είχαν τραγικές συνέπειες στην εξέλιξη των γεγονότων στην ανατολική πλευρά του Αιγαίου²⁷⁶.

4.2. Παύλος Κουντουριώτης, Ναύαρχος

Το όνομα του Παύλου Κουντουριώτη είναι άρρηκτα συνδεδεμένο με την ιστορία και τα γεγονότα που σημάδεψαν τη χώρα, από τα τέλη του 19^{ου} αιώνα και μέχρι το 1935 που πέθανε. Μια αναφορά στο βιογραφικό του, είναι αρκετή για να αντιληφθεί κανείς το

²⁷² Σοφία Ηλιάδου -Τάχου, 2024, σελ. 223

²⁷³ Σοφία Ηλιάδου-Τάχου, 2024, σελ. 260-261

²⁷⁴ Σοφία Ηλιάδου-Τάχου, 2024,σελ.222, Υποσημείωση 656: Δημοκρατία, 23 Οκτωβρίου 1924. «Εκπληκτική δήλωση του Ύπατου Αρμοστή κ. Αριστείδου Στεργιάδου. Υπεστήριξε την εκκένωση της Μικράς Ασίας. Αποκαλύψεις του Ι. Σιώτη»

²⁷⁵Σοφία Ηλιάδου-Τάχου, 2024, σελ. 256

²⁷⁶ Αντωνόπουλος Γ., (Διάλεξη Ιστορίας). «Μικρασιατική Καταστροφή – Εθνικός διχασμός», <https://www.youtube.com/new>

«ανάστημα» του ανδρός. «Προικισμένος με τόλμη, πολεμική αρετή και ηγετικά χαρίσματα. Πρόσωπο αναμφισβήτητου κύρους και ευρείας αποδοχής»²⁷⁷.

Καταγόμενος από αρχοντική, ναυτική οικογένεια, γεννήθηκε στις 9 Απριλίου του 1855. Μεγάλωσε σε ένα περιβάλλον όπου διαμόρφωσε έναν πατριωτικό και ανιδιοτελή χαρακτήρα και αντιλήφθηκε νωρίς ότι κληρονόμησε μία στρατιωτική, πολιτική και επαναστατική πορεία ζωής, από την πατρίδα του την Ύδρα και τους Θρυλικούς προγόνους του. Επίσης η μητέρα του ήταν η Λουκία Νεγρεπόντη, μέλος της γνωστής και δραστήριας πολιτικά, Χιώτικης οικογένειας.

Από το 1873 που κατατάχθηκε στο Ναυτικό Σχολείο, πέρασε σε όλες τις βαθμίδες εξέλιξης, λόγω του θάρρους και της ανδρείας που έδειξε. Ως υπολοχαγός συμμετείχε στις ναυτικές επιχειρήσεις στην Πρέβεζα. Στην Κρήτη και στον Ελληνοτουρκικό πόλεμο του 1897, ως Πλωτάρχης. Στο Κολυμπάρι Χανίων το 1897 και στη σκάλα Λεπτοκαρυάς, ως Κυβερνήτης του ατμομυώδρομου «Αλφειός». Πραγματοποίησε το πρώτο υπερπόντιο ταξίδι στην Αμερική (Βοστώνη-Φιλαδέλφεια), Ελληνικού πολεμικού πλοίου, με το εκπαιδευτικό «Μιαούλης», ως Κυβερνήτης. Γίνεται Υπασπιστής του Βασιλιά Γεωργίου Α΄ το 1908 και κατόπιν προάγεται σε Πλοίαρχος²⁷⁸. Το 1911 αναλαμβάνει ως Κυβερνήτης το θωρηκτό «Αβέρωφ». Στους Βαλκανικούς πολέμους προάγεται σε Υποναύαρχος και γίνεται αρχηγός του ΓΕΝ μέχρι το Σεπτέμβριο του 1912. Ως Αρχηγός στόλου του Αιγαίου, η δράση του ως Κυβερνήτης του θωρηκτού «Αβέρωφ», χαρακτηρίζεται παράτολμη και ηρωική²⁷⁹. Καταλαμβάνει την Ίμβρο, την Τένεδο, τη Θάσο, τον Άγιο Ευστράτιο, τη Σαμοθράκη, τα Ψαρρά και τη Χίο. Πήρε μέρος στη ναυμαχία της Έλλης και σε αυτή, της Λήμνου τον Ιανουάριο του 1913. Ένας παράτολμος ελιγμός του, υπέρμετρος ηρωισμός, αλλά και οι επιτυχημένοι χειρισμοί του, υποχρέωσαν τον Τουρκικό στόλο να υποχωρήσει στα Δαρδανέλια.

Τιμήθηκε με το βαθμό του Αντιναυάρχου, που έως τότε μόνο ο Κωνσταντίνος Κανάρης κατείχε αυτό το αξίωμα.

Υπουργός των Ναυτικών με τις κυβερνήσεις των Φιλοβασιλικών, του Ζαΐμη και του Σκουλούδη, διαφώνησε με την εμμονή στην «ευγενή ουδετερότητα» στον Α΄Π.Π. και παραιτήθηκε.

²⁷⁷in.gr/2023/08/22stories/paylos-kountouriotis/, by Βαγγέλης Στεργιόπουλος, 22/Αυγούστου/2023 | 12:57

²⁷⁸ hystoryreport.gr/index.php/Πρόσωπα/2087-Κουντουριώτης2c-Παύλος2c-ο-ναύαρχος-της-Δημοκρατίας

²⁷⁹ fonitisxanthi.gr/2024/08/24/24-avgoustou-1935-o-navarchos-pavlos-kountouriotis-pethainai-sto-paleo-faliro

Ως μέλος της Τριανδρίας, Βενιζέλος -Κουντουριώτης-Δαγκλής, συμμετέχει στο Κίνημα Εθνικής Άμυνας Θεσσαλονίκης στο πλευρό του Βενιζέλου και αναλαμβάνει το Υπουργείο Ναυτικών στην Κυβέρνηση της Θεσσαλονίκης.

Εθνικό Ίδρυμα «Ελευθέριος Κ. Βενιζέλος»/Συλλογή εγγράφων/ αρ. Τεκμ.087/Φάκ.02Γ/ Έντυπο υλικό/Διαστάσεις εντύπου 27X42 /Σεπτέμβριος 16-1916/. Προκήρυξη του Βενιζέλου και του Κουντουριώτη για τη σύσταση της Κυβέρνησης της Εθνικής Άμυνας στη Θεσσαλονίκη²⁸⁰.

Εθνικό Ίδρυμα «Ελευθέριος Κ. Βενιζέλος»/ Συλλογή Φωτογραφικού υλικού/12X8/αρ. Τεκμ.009-1808/αρ.Φακ.3,Ελευθέριος Βενιζέλος «Δημόσιος βίος»/1916 Θεσσαλονίκη , Μητρόπολη : Ο Ελευθέριος Βενιζέλος, ο Στρατηγός Δαγκλής και ο Ναύαρχος Κουντουριώτης εξέρχονται της Μητρόπολης²⁸¹.

Μουσείο Μπενάκη/Αρχείο Βενιζέλου/αρ.Τεκμ.27/χειρόγραφο/αρ.Φακ.8 /χρονολογία άγνωστη: Στο σημείωμα ο Π. Κουντουριώτης διαφωνεί με την αποστολή Έλληνα αξιωματικού στην Αμερική για την παραλαβή πυρομαχικών κατόπιν παραγγελίας του Ελληνικού Δημοσίου από την αμερικανική εταιρεία. Και αντιπροτείνει να πάει ο Dropertz για τη διεξαγωγή της διαπραγμάτευσης²⁸².

Μουσείο Μπενάκη/Αρχείο Βενιζέλου/αρ.Τεκμ.27/χειρόγραφο/Φάκελο313/ 30 Αυγούστου 1916: Ο Ελευθέριος Βενιζέλος στέλνει επιστολή στο ναύαρχο Κουντουριώτη σχετικά με την οργάνωση του Ελληνικού στόλου και του στρατού του Ελληνικού στόλου και του στρατού για την αντιμετώπιση των Βουλγάρων. Προβληματισμένος φαίνεται από την κατάληψη της Καβάλας από τους Βουλγάρους, την ουδετερότητα του βασιλιά, ακόμη και τις προθέσεις του να έρθει σε ρήξη με το κόμμα των Φιλελευθέρων και να φτάσει μέχρι και τον εμφύλιο πόλεμο. Ζητά τη συνεργασία του Κουντουριώτη για την οργάνωση του στόλου και του στρατού. Του διευκρινίζει ότι θα πολεμήσουν στο πλευρό των συμμάχων για να αντιμετωπίσουν τον Βουλγαρικό στρατό. Κλείνοντας την επιστολή εκφράζει την αδυναμία να αντιμετωπίσει μόνος του την κατάσταση²⁸³.

Πολυσχιδής και ενεργός πάντα στην πολιτική και στρατιωτική πορεία της χώρας αναλαμβάνει τρεις φορές την Αντιβασιλεία: την άνοιξη του 1920 μετά το θάνατο του βασιλιά

²⁸⁰ Εθνικό Ίδρυμα «ΕΛΕΥΘΕΡΙΟΣ ΒΕΝΙΖΕΛΟΣ», Αρχείο/ΕΝΤΥΠΟ 27X42/ΠΡΟΚΗΡΥΞΗ/ αρ.Τεκμ.087/Φάκ.02Γ/Σεπτέμβριος 16-1916

²⁸¹ Εθνικό Ίδρυμα «ΕΛΕΥΘΕΡΙΟΣ ΒΕΝΙΖΕΛΟΣ»/Αρχείο/ΦΩΤΟΓΡΑΦΙΑ 12X8/αρ.Τεκμ.009-1808/Φάκ.3/1916

²⁸² Μουσείο Μπενάκη-Αρχείο Ελευθερίου Βενιζέλου/ΣΗΜΕΙΩΜΑ ΧΕΙΡΟΓΡΑΦΟ/αρ.Τεκμ.27/Φάκ. 08/χρον. Άγνωστη

²⁸³ Μουσείο Μπενάκη-Αρχείο Ελευθερίου Βενιζέλου/ΕΠΙΣΤΟΛΗ/ αρ. Τεκμ.27 /Φάκ. 313/ Αύγουστος 30-1916

Αλέξανδρου, την άνοιξη του 1921 έως την επόμενη άνοιξη του 1922 με την αναχώρησή του στη Μ. Ασία και το Δεκέμβριο του 1923 μετά την αποχώρηση του Γεωργίου Β΄. Το Μάρτιο του 1924 έχουμε πλέον τη διακήρυξη της Δημοκρατίας στην Ελλάδα. Έτσι η ευρεία αποδοχή που απολαμβάνει από όλες τις πολιτικές πλευρές της χώρας, τον αποδέχονται ως Πρόεδρο Δημοκρατίας, θεσμός για πρώτη φορά στην χώρα. Η δικτατορία του Θ. Πάγκαλου τον βρίσκει αντίθετο, έναν άνθρωπο επαναστάτη και εξωστρεφή και ως εκ τούτου, παραιτείται το 1926. Επανεκλέχθηκε τρία χρόνια αργότερα , το 1929, στο ίδιο αξίωμα όμως λόγοι υγείας τον υποχρεώνουν να παραιτηθεί έξι μήνες μετά. Πέθανε στις 22 Αυγούστου 1935. Παντρεύτηκε δύο φορές και απέκτησε τρία παιδιά από τον πρώτο γάμο του²⁸⁴ .

«Προικισμένος με τόλμη, πολεμική αρετή και ηγετικά χαρίσματα. Πρόσωπο αναμφισβήτητου κύρους και ευρείας αποδοχής» δηλώνει σε άρθρο του ο Βαγγέλης Στεργιόπουλος²⁸⁵ .

Σε ιστορικό αφιέρωμα του ΓΕΕΘΑ για τον Ναύαρχο Κουντουριώτη και την πρώτη του νίκη στους Βαλκανικούς Πολέμους, μεταφέρονται με λεπτομέρεια, τοποθετήσεις, απόψεις και ρήσεις του μεγάλου Ναυάρχου. Επίσης, διακρίνεται η μεγάλη επιρροή που ασκούσε στον Πρωθυπουργό και οι παρεμβάσεις του σε δύσκολα υπουργικά συμβούλια, όταν η χώρα δοκιμάζονταν από τη φτώχεια, την πίεση των εχθρικών γειτόνων, τους διχασμούς κ.ά.

Το 1912 σε ένα πολύ κρίσιμο υπουργικό συμβούλιο, είπε:

«Εγώ κύριε Πρόεδρε, δεν καταγίνομαι με το χι συν ψι και τας γωνίας αποκλίσεως. Ξεύρω να πω ένα πράγμα. Καράβια άνευ ικανού εμψύχου υλικού είναι μολυβδος βαρύς βυθιζόμενος εντός ύδατος. Σας διαβεβαιώ ότι με τα καράβια που έχομε θα κάνουμε καλά τη δουλειά μας».

Στις 3/12/1933, δύο δεκαετίες αργότερα, με κλονισμένη την υγεία του , έχει αποσυρθεί στο αγαπημένο του νησί την Ύδρα, λαμβάνει επιστολή από το Βενιζέλο με τα εξής απλά, αλλά σπουδαία λόγια:

«Φίλτατε Ναύαρχε.

Είκοσι ένα χρόνια κλείουν σήμερα από την ημέρα που με τη ναυμαχία της Έλλης εξησφάλισες την κατά θάλασσαν υπεροπλίαν της Ελλάδος...Όλοι οι Έλληνες σου είμεθα ευγνώμονες...Περισσότερον από όλους εκείνος που γνωρίζει, ότι χωρίς την αδάμαστον αποφασιστικότητά σας και την πίστιν σου εις την κατά θάλασσαν νίκην μας, δεν θα απόφασίζαμεν να λάβομεν μέρος εις τον πρώτον Βαλκανικόν Πόλεμον, με αποτέλεσμα ότι , αν μεν νικούσαν οι

²⁸⁴ <https://www.archaiologia.gr/blog/photo/78935-2/ΝαύαρχοςΚουντουριώτης,θωρηκτό«Γ.Αβέρωφ»>

²⁸⁵ [in.gr /2023/08/22/12:57/stories/paylos-koyntouriotis](https://www.in.gr/2023/08/22/12:57/stories/paylos-koyntouriotis)

Σέρβοι και οι Βούλγαροι, τα όριά μας θα έμεναν οριστικώς εις την Μελούνα ή το πολύ θα έφθαναν στον Αλιάκμονα, αν δε, νικούσαν οι Τούρκοι, η ζωή των ομογενών της Αυτοκρατορίας θα απέβαινε ανυπόφορος.

Με εξαίρετον τιμήν και αγάπην

Ελευθέριος Κ. Βενιζέλος»²⁸⁶.

Το Ναυτικό Σήμα που εξέπεμψε από το Θωρηκτό «Αβέρωφ» κατά την ανεξαρτητοποίησή του στη ναυμαχία της Έλλης, προς τα πλοία του Ελληνικού Στόλου ο Ναύαρχος Κουντουριώτης, παραμένει χαραγμένο σε πλακέτα στην πλώρη του Θωρηκτού. Επιβεβαιώνει απολύτως την αγάπη και την εμπιστοσύνη που εξέφρασε για αυτόν ο Βενιζέλος. *«Με τη βοήθεια του Θεού και τας ευχάς του Βασιλέως, εν ονόματι του Δικαίου, πλέω μεθ' ορμής ακαθέκτου και με πεποιθήσιν εις την Νίκην κατά του εχθρού του Γένους»²⁸⁷*

4.3. Παναγιώτης Δαγκλής, Στρατηγός

Ο στρατηγός Π. Δαγκλής γεννήθηκε στο Αγρίνιο και ήταν ο ίδιος απόφοιτος της Σχολής Ευέλπιδων. Ως καθηγητής της Πυροβολικής και της Περιγραφικής Γεωγραφίας υπηρέτησε στη Σχολή Ευέλπιδων και στη Σχολή Ναυτικών Δοκίμων, από το 1889 έως το 1895²⁸⁸. Μετεκπαιδεύτηκε στο εξωτερικό, υπηρετώντας ως υπασπιστής στη Γαλλική στρατιωτική αποστολή στην Ελλάδα, δίπλα στο Στρατηγό Βίκτωρ Βοσσέρ. Είχε άμεση ανάμειξη και συμμετοχή στην απελευθέρωση της Ηπείρου και της Μακεδονίας ως αρχηγός του Στρατού και το 1912-13 ήταν αυτός που παρέλαβε την πόλη των Ιωαννίνων από τον Τούρκο Διοικητή κατά την απελευθέρωσή της. Ως επιτελικός του Γενικού Στρατηγείου υπηρέτησε στους Βαλκανικούς πολέμους, ενώ προηγουμένως θήτευσε επί μακρόν στην Αθήνα και στη Λάρισα. Ίδρυσε την «Ηπειρωτική Εταιρεία» στα Ιωάννινα, όπου μυστικά, οργάνωσε την απελευθερωτική ομάδα «Πανελλήνιος Οργάνωσις». Έφτασε στο βαθμό του Στρατηγού. Αποστρατεύτηκε προκειμένου να ασχοληθεί με την πολιτική, αλλά αυτό ήταν μονόδρομος για το Δαγκλή: η αντίθεσή του με το Βασιλέα Κωνσταντίνο, τον απομάκρυνε από τη διοίκηση της Στρατιάς της Ηπείρου.²⁸⁹

Ο Στρατηγός Π. Δαγκλής ήταν αυτός που δημιούργησε το πρώτο Τμήμα Πληροφοριών του Υπουργείου Εξωτερικών το Φεβρουάριο 1908. Στόχος της Υπηρεσίας ήταν η συλλογή πληροφοριών που σχετίζονταν με το στρατό, την προώθηση της Ελληνικής προπαγάνδας στο

²⁸⁶ [geetha.mil.gr/istorika-afieromata/geetha-protoffice\[at\]hudgs.mil.gr](http://geetha.mil.gr/istorika-afieromata/geetha-protoffice[at]hudgs.mil.gr)

²⁸⁷ defencenet.gr/amyna/naytiko/900597

²⁸⁸ Μ. Παντουβάκης, «Στρατός και εθνικό ζήτημα στην Ελλάδα 1880-1909: Από την αναδιοργάνωση στην παρέμβαση», διδακτορική διατριβή, Αθήνα 2016, σελ.416.

²⁸⁹ <https://typos-i.gr/article/panagiwtisDanglis> (Συντάκτης Γιώργος Τσαντικός/9-2-2019/11:22)

Μακεδονικό κομιτάτο, αλλά και ένα δίκτυο πληροφοριών των προξενείων στον Οθωμανικό Μακεδονικό χώρο²⁹⁰.

Ο Αρχιστράτηγος Δαγκλής ήταν ο εφευρέτης του Ορειβατικού Πυροβόλου 75 χιλιοστών Σνάιντερ-Δαγκλή. Το πυροβόλο δοκιμάστηκε και έγινε απαραίτητο στις ορειβατικές πυροβολαρχίες του Ελληνικού Πυροβολικού μέχρι και τη Μικρασιατική Εκστρατεία. Το πυροβόλο όπλο πήρε το όνομά του από τον εργοστασιακό κατασκευαστή Σνάιντερ και τον εφευρέτη Στρατηγό Δαγκλή²⁹¹

Στην Κυβέρνηση Βενιζέλου τοποθετήθηκε στο Υπουργείο Στρατιωτικών από τις 10 Αυγούστου έως τις 23 Σεπτεμβρίου 1915. Στο αρχείο Βενιζέλου, ως πηγή, φαίνεται η γνώμη που είχαν οι συνεργάτες του, αλλά και άλλα πολιτικά πρόσωπα για τον Παναγιώτη Δαγκλή. Ο ίδιος ο Βενιζέλος φαίνεται να ζητάει τη γνώμη του και να δίνει μεγάλη σημασία σε αυτήν.

Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών και Μελετών «Ελευθέριος Κ. Βενιζέλου»/Burrows, Ronald-Principal of King's College London/Φάκελος 313~22: Επιστολή του προς τον Ελευθέριο Βενιζέλο σχετικά με την πολιτική και στρατιωτική κατάσταση στην Ελλάδα (8 Αυγούστου 1916). Διευκρινίζει την πολιτική στάση της Ρουμανίας και την συνεννόησή της με τη Βουλγαρία, εις βάρος της ακεραιότητας της Ελλάδας. Αναφέρεται στα προβλήματα που θα αντιμετωπίσουν οι συμμαχικές δυνάμεις αν η Ελλάδα δεν ενωθεί με την Αντάντ, σε περίπτωση που η Ρωσία συνδράμει στις επιδιώξεις της Ρουμανίας, σε βάρος της Ελλάδας. Τοποθετείται σχετικά με τις εκλογικές αποφάσεις του Βενιζέλου και στη σπουδαιότητα της αντικατάστασης του Δούσμανη και του Μεταξά από τον Δαγκλή²⁹².

Στο ίδιο αρχείο/Φάκελος 266~18/ 3 Ιουνίου 1916: Με επιστολή του ο Ελευθέριος Βενιζέλος προς τον Π. Δαγκλή του διαβιβάζει αντίγραφα της αλληλογραφίας του με τους Κουμουνδούρο και Στάη και ζητάει τη γνώμη του να πληροφορηθεί, αν ενήργησε σωστά²⁹³.

Συντάχθηκε με το κόμμα των Φιλελευθέρων και στα χρόνια του Εθνικού διχασμού στήριξε τον Ελευθέριο Βενιζέλο. Έγινε μέλος της ηγετικής Τριανδρίας Βενιζέλος-Κουντουριώτης-Δαγκλής. Με την εκδήλωση του Βενιζελικού Κινήματος Εθνικής Άμυνας στα Χανιά το Σεπτέμβριο του 1916, ορίστηκε μέλος της Τριμελούς Επαναστατικής Προσωρινής Κυβέρνησης του Βασιλείου της Ελλάδος. Συμμετείχε στη συγκρότηση του Στρατού Εθνικής Άμυνας με τη συνεργασία των γαλλικών δυνάμεων που βρίσκονταν στη Μακεδονία. Η

²⁹⁰ Greece Crime Crime, Defence & Security Report ISSN 1749-1401

²⁹¹ el.wikipedia.org/wiki/Παναγιώτης_Δαγκλής

²⁹² Εθνικό Ίδρυμα «ΕΛΕΥΘΕΡΙΟΣ ΒΕΝΙΖΕΛΟΣ» Αρχείο/ΕΠΙΣΤΟΛΗ/Φάκ.313~22/ Αύγουστος 8-1916

²⁹³ Εθνικό Ίδρυμα «ΕΛΕΥΘΕΡΙΟΣ ΒΕΝΙΖΕΛΟΣ/ΕΠΙΣΤΟΛΗ/Φάκ.266~18/Ιούνιος 3-1916

απομάκρυνση του βασιλιά Κωνσταντίνου και ο σχηματισμός της ενωτικής κυβέρνησης του Βενιζέλου στις 14 Ιουνίου 1917, είναι οι αφορμές για να δραστηριοποιηθεί ξανά και διορίζεται αρχηγός του στρατού από τον Ιανουάριο ως τον Νοέμβριο του 1918. Αποστρατεύεται τον Οκτώβριο του 1920 και εκλέγεται βουλευτής. Αναλαμβάνει την ηγεσία του κόμματος των Φιλελευθέρων μετά την αναχώρηση (αυτοεξορία) του Βενιζέλου στο Παρίσι, σε πολύ δύσκολες στιγμές για την Ελλάδα, μέχρι το 1923. Παραιτείται το Φεβρουάριο του 1924, γιατί δεν μπορούσε να σχηματίσει Κυβέρνηση. Οι δημοκρατικοί της πτέρυγας του δεν τον στήριξαν. Ένα μήνα μετά, στις 9 Μαρτίου 1924, φεύγει από τη ζωή μετά από σύντομη ασθένεια.²⁹⁴

4.4. Νικόλαος Πολίτης

Απέκτησε πολύτιμες γνώσεις σε νομικά, πολιτικά και οικονομικά θέματα κατά την φοίτησή του στο Παρίσι, διαθέτοντας διπλή υπηκοότητα, Γαλλίας και Ελλάδας. Ξεχώρισε σε έναν διαγωνισμό για τη διδασκαλία του Δημοσίου Δικαίου στα γαλλικά πανεπιστήμια και ανέλαβε τη διδασκαλία του Διεθνούς Δικαίου στο Πανεπιστήμιο της Αιξ μόλις στα 26 του χρόνια. Αναδείχθηκε σε μία από τις πιο έγκυρες επιστημονικές προσωπικότητες του απόδημου Ελληνισμού. Κέρδισε τον σεβασμό και την εκτίμηση του πρωθυπουργού Ελευθερίου Βενιζέλου, με τον οποίο συνεργάστηκε στενά. Συμμετείχε σε διεθνείς διασκέψεις στο Λονδίνο και το Βουκουρέστι κατά την περίοδο 1912-13, ενώ το 1914 επέστρεψε στην Ελλάδα και ανέλαβε τη θέση του διευθυντή στο Υπουργείο Εξωτερικών.

Εικόνα 15: Νικόλαος Πολίτης

²⁹⁴ Γ. Δαφνής, «Η Ελλάς μεταξύ δύο πολέμων 1923 1940», τόμος πρώτος, εκδ. Κάκτος, Αθήνα 1997, σελ. 215.

Μουσείο Μπενάκη ~ Αρχείο Ελευθερίου Βενιζέλου~Φάκελος014~280 /Τηλεγράφημα/ 1917: Ευχαριστεί τον Ε. Καψαμπέλη για το συγχαρητήριο τηλεγράφημα που του απέστειλε για την ανάληψη της θέσης του ως Συμβούλου στο Υπουργείο Εξωτερικών²⁹⁵.

Μουσείο Μπενάκη ~ Αρχείο Ελευθερίου Βενιζέλου ~ Φάκελος 013~098 / Τηλεγράφημα / 1916, Σεπτέμβριος 24: Τηλεγράφημα του Ν. Πολίτη προς την Ελληνική Πρεσβεία στο Παρίσι για τα γεγονότα που ώθησαν την Ελληνική Κυβέρνηση σε παραίτηση. Θέτει ευθύνες στην ασυνεννοησία μεταξύ των δυνάμεων της Αντάντ που δεν στήριζαν τα συμφέροντα της Ελλάδας και αναπτύσσει τους λόγους για τους οποίους η Γαλλία θα πρέπει να αναθεωρήσει τη στάση της απέναντι στην Ελλάδα²⁹⁶.

Το 1919 ως ειδικός στο Διεθνές Δίκαιο και μέλος της επιτροπής των 15 που ανέλαβαν τις προετοιμασίες για τις διασκέψεις της Ειρήνης στο Λονδίνο και στο Βουκουρέστι, έθεσε προς διερεύνηση μία νέα κατηγορία εγκλημάτων πολέμου «με βαρβαρότητες και παράνομες μεθόδους», προκειμένου να διερευνηθούν οι σφαγές των Αρμενίων από τους Νεότουρκους. «[...]πράξεις που αποτελούν σοβαρές προσβολές εναντίον των δικαιωμάτων του ανθρώπου». Αυτός ήταν και ο συλλογισμός που επικράτησε στο δικαστήριο της Νυρεμβέργης²⁹⁷.

Στα 1920 υπηρέτησε ως πρώτος αντιπρόσωπος της χώρας στη νεοσύστατη Κοινωνία των Εθνών και συμμετείχε ενεργά στις διαπραγματεύσεις για τη Συνθήκη της Λοζάνης το 1923, καθώς και στην ελληνοτουρκική συμφωνία για την υποχρεωτική ανταλλαγή πληθυσμών ²⁹⁸.

Μουσείο Μπενάκη / αρ. Τεκμ.169 / χειρόγραφο / Φάκελος 1: Επιστολή του F. Nansen προς το Ν. Πολίτη σχετικά με την ανταλλαγή των πληθυσμών / 3 Νοεμβρίου 1922. Αναφέρει ότι ο F. Nansen πιστεύει ότι είναι αδύνατον να διαπραγματευθεί μία συμφωνία μεταξύ των κυβερνήσεων Ελλάδας – Τουρκίας στη βάση μιας αναγνωριστικής ανταλλαγής πληθυσμών, συμπεριλαμβανομένης της Κωνσταντινούπολης. Με εμπλεκόμενους του Ύπατου Αρμοστής των Συμμάχων στην Κωνσταντινούπολη²⁹⁹.

Μουσείο Μπενάκη / Αρχείο Ελευθερίου Βενιζέλου / αρ. Τεκμ.061 /Φάκελος 333/ χειρόγραφο / 21 Σεπτεμβρίου 1929: Επιστολή προς τον Ελευθέριο Βενιζέλο σχετικά με τις

²⁹⁵ Γ. Δαφνής, «Η Ελλάς μεταξύ δύο πολέμων 1923 1940», τόμος πρώτος, εκδ. Κάκτος, Αθήνα1997, σελ.215.

²⁹⁶ Μουσείο Μπενάκη-Αρχείο Ελευθερίου Βενιζέλου/ΤΗΛΕΓΡΑΦΗΜΑ/Φάκ.013~098/1916/ Σεπτέμβριος 24

²⁹⁷D. Vahakn, D. Η ιστορία της Αρμενικής Γενοκτονίας, εκδόσεις Στοχαστής, Αθήνα 2002, σελ. 32.

²⁹⁸ Εκπαιδευτική Ελληνική Εγκυκλοπαίδεια, τομ.8, σ.32, εκδοτ. Αθηνών 1988

²⁹⁹ Μουσείο Μπενάκη-Αρχείο Ελευθερίου Βενιζέλου/ΧΕΙΡΟΓΡΑΦΟ/αρ.Τεκμ.169/ Φάκ.01/Νοέμβριος 3-1922

επιτυχίες της Ελληνικής Αντιπροσωπείας στις εργασίες της Κοινότητας των Εθνών και τη συμβολή του Ν. Πολίτη³⁰⁰.

Οι σχέσεις του Ν. Πολίτη με τον Ελευθέριο θα διαρραγούν, όταν ο Πολίτης μαζί με τον καθηγητή Ανδρέα Ανδρεάδη, δημιούργησαν σοβαρό θέμα με την υπογραφή του Πρωτοκόλλου της Γενεύης, γνωστό ως Σύμφωνο Πολίτη-Καλφώφ στις 29/11/1924. Αγνοώντας τη γραμμή της εξωτερικής πολιτικής της χώρας στη Βαλκανική, υπογράφει Συνθήκη η οποία αναγνώριζε την ύπαρξη βουλγαρικών μειονοτήτων στη Μακεδονία και τις έδινε νομική προστασία. Ο πρωθυπουργός Θεμιστοκλής Σοφούλης και ο υπουργός εξωτερικών Γεώργιος Ρούσσο, δεν είχαν συνειδητοποιήσει το μέγεθος του σφάλματος που δέσμευε και εξέθετε τη χώρα διεθνώς. Στις αρχές Νοεμβρίου του 1924 η κατάσταση έγινε ανεξέλεγκτη, καθώς τις ίδιες απαιτήσεις πρόβαλε και το Βελιγράδι, ζητώντας αναγνώριση Σλαβικής μειονότητας στη Μακεδονία. Η Αθήνα αρνήθηκε και οι διπλωματικές σχέσεις των χωρών εντάθηκαν. Τα πρωτόκολλα Πολίτη – Καλφώφ είχαν τραγικές συνέπειες για τη χώρα. Ο Καλφώφ θεωρήθηκε ήρωας στη Βουλγαρία. Ο Πολίτης δεν τόλμησε να έρθει καν στην Αθήνα για να δώσει εξηγήσεις. Τελικά, το ζήτημα λύθηκε από την επόμενη κυβέρνηση, με τη βοήθεια του Ελευθερίου Βενιζέλου. Ο ίδιος εκπροσώπησε τη χώρα στη Κ. τ Ε., αποσοβώντας τις κυρώσεις και θέτοντας λήξη του θέματος στις 10/06/1925. Ο Βενιζέλος τόνισε πως «Αποτελεί πολιτικόν σφάλμα καθ' όσον τόσον αυτός (ο Πολίτης), όσο και ο καθηγητής Ανδρέας Ανδρεάδης, ενήργησαν μετ' αφειρίας, θα έλεγα μάλιστα με πλήρη περιφρόνησιν προς τις πραγματικότητες της πολιτικής ζωής». Αυτή η φιλία έληξε άδοξα³⁰¹.

Μουσείο Μπενάκη / Αρχείο Ελευθερίου Βενιζέλου / αρ. Τεκμ. 45/ Επιστολή /Γλώσσα Γαλλική /Κωνσταντινούπολη³⁰²: Επιστολή διαμαρτυρίας σχετικά με την υπογραφή του Πρωτοκόλλου Πολίτη – Καλφώφ, 29 Σεπτεμβρίου 1924.

Μουσείο Μπενάκη / αρχείο Ελευθερίου Βενιζέλου / αρ. Τεκμ.54 / χειρόγραφο / Φάκελος 44 / Τηλεγράφημα / 11 Μαρτίου 1925: Μιχαλακόπουλος Ανδρέας, ΥΠΕΞ της Ελλάδας, με παραλήπτη την Ελληνική Αντιπροσωπεία στη Γενεύη. Τηλεγράφημα του Α. Μιχαλακόπουλου προς την Ελληνική Αντιπροσωπεία στη Γενεύη, σχετικά με τη σημασία της

³⁰⁰ Μουσείο Μπενάκη-Αρχείο Ελευθερίου Βενιζέλου/ΧΕΙΡΟΓΡΑΦΟ/αρ. Τεκμ.061/ Φάκ.333/Σεπτέμβριος 21-1929

³⁰¹ Prototheme.gr/stories/article/1140037/makedoniko-1920-1991-ta-megala-lathi-ton-ellinikon-kuberniseon/. Μιχάλης Στούκας 04.07.2021, 20:06

³⁰² Μουσείο Μπενάκη- Αρχείο Ελευθερίου Βενιζέλου/ΕΠΙΣΤΟΛΗ ΔΙΑΜΑΡΤΥΡΙΑΣ/γλώσσα Γαλλική/αρ.Τεκμ.45/Σεπτέμβριος 29-1924

παραμονής του Πολίτη στο Παρίσι. Συνιστά να αποφευχθεί η δήλωση που θα καθιστούσε την παραμονή του Ν. Πολίτη στο Παρίσι αδύνατη, διότι αυτό θα ήταν επιζήμιο για την Ελλάδα³⁰³.

Μουσείο Μπενάκη / αρχείο Ελευθερίου Βενιζέλου / αρ. Τεκμ. 57 / χειρόγραφο / Φάκελος 44 / Γλώσσα Γαλλική /11 Μαρτίου 1925 / αρ. σελίδων 4: Επιστολή προς τον Chamberlain σχετικά με το ζήτημα του Πρωτοκόλλου για τις Ελληνοβουλγαρικές μειονότητες. Εκφράζει διαμαρτυρία σε έκθεσή του σχετικά με το ζήτημα του Πρωτοκόλλου Πολίτη – Καλφώφ στις 29 Σεπτεμβρίου 1924 για τις Ελληνοβουλγαρικές μειονότητες και επιρρίπτει ευθύνες στον Ν. Πολίτη, ο οποίος θεωρείται ότι κακώς υπέγραψε³⁰⁴.

Μουσείο Μπενάκη / αρ. Ελευθερίου Βενιζέλου / αρ. Τεκμ. 48 / χειρόγραφο / Πρωτότυπο / Φάκελος 271: Σημείωμα του Ελευθερίου Βενιζέλου σχετικά με το Πρωτόκολλο Πολίτη – Καλφώφ. [...]να μη κυρώσει το Πρωτόκολλο. Ο κ. Πολίτης δεν δικαιούτο να υπογράψει το Πρωτόκολλο³⁰⁵».

Μουσείο Μπενάκη / αρ. Ελευθερίου Βενιζέλου / αρ. Τεκμ. 27 / χειρόγραφο / Φάκελος 272 / αρ. σελ. 7: Έκθεση του Ελευθερίου Βενιζέλου σχετικά με τη νομική ισχύ του Πρωτοκόλλου Πολίτη – Καλφώφ, 1925.

Αναφέρει ότι το Πρωτόκολλο Πολίτη – Καλφώφ, ποτέ δεν υπήρξε υποχρεωτικό για την Ελλάδα, από τη στιγμή που απορρίφθηκε από την Εθνική Συνέλευση. Επίσης αναφέρει ότι το Πρωτόκολλο για να έχει υποχρεωτική ισχύ θα έπρεπε να κυρωθεί από τον Πρόεδρο της Δημοκρατίας ή ο Πολίτης να έχει υπογράψει με εντολή του Προέδρου³⁰⁶.

Η Εβελίνα Λαγκράντζ, καθηγήτρια Δημοσίου Δικαίου – IREDIES- Νομική Σχολή Sorbonne Universite Paris - 1 Pantheon Sorbonne, γράφει για τον Πολίτη στο αφιέρωμα της Ακαδημίας Διεθνούς Δικαίου της Χάγης ότι, ο Νικόλαος Πολίτης ήταν « ο Δάσκαλος του σύγχρονου διεθνούς Δικαίου». Ως εισηγητής και ομιλητής συνέβαλε καθοριστικά στο Πρωτόκολλο της Γενεύης για την Ειρηνική επίλυση διεθνών διαφορών (1924), το οποίο μοιάζει με το σύστημα του Χάρτη των Ηνωμένων Εθνών. [...]Τέλος, ήταν ένθερμος οπαδός της Ευρωπαϊκής ομοσπονδιακής ιδέας, την οποία μελέτησε ώστε να προωθήσει στην Κ.Τ.Ε. [...] πίστευε στην πρόοδο του δικαίου στη διεθνή κοινωνία, αλλά αφοσιώθηκε σε αυτό ως πραγματιστής. Μία τόσο λαμπρή καριέρα σε μία τόσο βασανισμένη εποχή, έμελλε να του

³⁰³ Μουσείο Μπενάκη-Αρχείο Ελευθερίου Βενιζέλου/ΤΗΛΕΓΡΑΦΗΜΑ/αρ.Τεκμ.54/ Φάκ.44/Μάρτιος 11-1925

³⁰⁴ Μουσείο Μπενάκη-Αρχείο Ελευθερίου Βενιζέλου/ΕΠΙΣΤΟΛΗ/χειρόγραφο/αρ.Τεκμ.57/Φάκ.44/Μάρτιος 11-1925

³⁰⁵ Μουσείο Μπενάκη-Αρχείο Ελευθερίου Βενιζέλου/ΣΗΜΕΙΩΜΑ/αρ.Τεκμ.48/Φάκ.271

³⁰⁶ Μουσείο Μπενάκη-Αρχείο Ελευθερίου Βενιζέλου/ΕΚΘΕΣΗ/χειρόγραφο/αρ.Τεκμ.27/Φάκ.272/αρ.σ.7/1925

αποφέρει αντιθετικές κρίσεις και σημειώνει ότι όσο εξυμνήθηκε από κάποιους που τον γνώριζαν καλά, π.χ. η La Pradelle, άλλο τόσο έντονα εξευτελίστηκε (R. Vallery-Radot)³⁰⁷

Ο Νικόλαος Πολίτης γεννήθηκε στην Κέρκυρα το 1872 και πέθανε στις Κάννες το 1942. Στις ιδιότητές του, αναγνωρίζεται ως πολιτικός, διπλωμάτης, δικηγόρος, νομικός, καθηγητής Πανεπιστημίου.³⁰⁸

4.5. Θεμιστοκλής Σοφούλης

Ο Θεμιστοκλής Σοφούλης γεννήθηκε στο Βαθύ της Σάμου το 1860, ως ο δεύτερος γιος του μεγαλέμπορου Παναγιώτη Θ. Σοφούλη. Ο πατέρας του, ενεργός στην πολιτική, συμμετείχε στην πολιτική ζωή του νησιού από το 1875 έως το 1893 με την παράταξη της «Χατζηγιαννικής». Παρόλο που είχε διαφωνίες με αυτήν την παράταξη για θέματα που αφορούσαν την ηγεμονία του νησιού, η κύρια δραστηριότητά του ήταν το εμπόριο εξαγωγών προϊόντων. Η οικογενειακή του κατάσταση, επέτρεψε στον Θεμιστοκλή να λάβει άριστη εκπαίδευση, σπουδάζοντας αρχαιολογία στα πανεπιστήμια του Μονάχου και του Βερολίνου, ενώ ολοκλήρωσε το διδακτορικό του στο Πανεπιστήμιο του Würzburg με θέμα τη γλυπτική της αρχαίας Ελλάδας. Επίσης, παντρεύτηκε δύο φορές και απέκτησε παιδιά από τις συζύγους του³⁰⁹.

Ο Θεμιστοκλής Σοφούλης ήταν επαναστάτης και πρωτεργάτης στην απελευθέρωση της Σάμου από τους Τούρκους στις 11 Νοεμβρίου 1912, κηρύσσοντας επισήμως την ένωσή της με την Ελλάδα, αναλαμβάνοντας τη διακυβέρνηση του νησιού ο ίδιος. Εκείνη την εποχή βρέθηκε στο δρόμο του ο Ελευθέριος Βενιζέλος και ταυτίστηκε μαζί του.³¹⁰

Κατά το χρονικό διάστημα από τον Απρίλιο του 1914 έως τον Ιανουάριο του 1915, ο Θεμιστοκλής Σοφούλης ανέλαβε το καθήκον του Γενικού Διοικητή της Μακεδονίας. Αυτή η θέση είχε μεγάλη σημασία, καθώς η Μακεδονία ήταν ένα από τα κεντρικά σημεία συγκρούσεων κατά τη διάρκεια των Βαλκανικών πολέμων. Έτσι, κλήθηκε να σχεδιάσει και να διαχειριστεί «λεπτές ισορροπίες». Ο Σοφούλης υπήρξε αρωγός των προσπαθειών του Βενιζέλου για τη διασφάλιση της σταθερότητας και την εξισορρόπηση των εθνικών διεκδικήσεων στην περιοχή. Αυτό συνεπάγετο την αντιμετώπιση των προκλήσεων που

³⁰⁷ [Sfdi.org/internationalists/politis/](https://sfdi.org/internationalists/politis/)

³⁰⁸ Α. Μακροδημήτρης, «Οι υπουργοί των εξωτερικών της Ελλάδας 1829 – 2000», εκδ. Καστανιώτης, Αθήνα 2007, σελ. 77-78.

³⁰⁹ Χ. Χήναρης, «Θεμιστοκλής Σοφούλης (1860-1949): Πολιτική πορεία και κλυδωνισμοί στα χρόνια του Εμφυλίου Πολέμου», 2023, Διατριβή, σ. 6.

³¹⁰ offline.gr/2020/04/08, by Θεόφιλος Νούσης: «Θεμιστοκλής Σοφούλης: ο προασπιστής της ισορροπίας και της ομαλότητας».

προκύπταν από τις εθνικές αξιώσεις άλλων εθνοτήτων στην περιοχή. . Αυτό για το οποίο θεωρείται αξιομνημόνευτο το έργο του, είναι η απαλλοτρίωση 350.000 στρεμμάτων και η διανομή τους σε πρόσφυγες και ακτήμονες. Συνολικά, η εργασία του Σοφούλη επιδιώκει τη διασφάλιση της ειρήνης και της σταθερότητας στη Μακεδονία μετά το τέλος των Βαλκανικών πολέμων και των εδαφικών συμφωνιών που επιτεύχθηκαν με τη Συνθήκη του Βουκουρεστίου³¹¹.

Στην Κυβέρνηση της Θεσσαλονίκης αναλαμβάνει Υπουργός Εσωτερικών και στη λεγόμενη «Βουλή των Λαζάρων» εκλέγεται Πρόεδρος του σώματος ως το 1920. Υπουργός Εσωτερικών στην Κυβέρνηση Βενιζέλου από το 1922 ως το 1924 και παραμένει στην ίδια θέση στην κυβέρνηση Καφαντάρη. Τάχθηκε και ηγήθηκε με τους «ακραιφνείς Φιλελευθέρους» της αριστερής πτέρυγας όταν εξέφρασε δημοσίως την αντίθεσή του στη βασιλεία και ζήτησε την κατάργησή της. Διετέλεσε Πρωθυπουργός της χώρας για τρεις μήνες, Ιούλιος- Σεπτέμβριος 1924. Μετά τον Β΄Π.Π., έγινε δύο φορές ακόμη Πρωθυπουργός, στις 22 Νοεμβρίου 1945 και στις 7 Σεπτεμβρίου 1947. Το τελευταίο υπουργικό του συμβούλιο αποτελούνταν από σπουδαίες προσωπικότητες της πολιτικής σκηνής, που έγιναν είτε αρχηγοί κομμάτων είτε Πρωθυπουργοί, όπως ο Ντίνος Τσαλδάρης, ο Κωνσταντίνος Τσάτσος, ο Σοφοκλής Βενιζέλος, ο Στέφανος, Στεφανόπουλος, Κωνσταντίνος Καραμανλής, ο Ευάγγελος Αβέρωφ, ο Σπυρίδων Μαρκεζίνης³¹².

Η ενσωμάτωση της Μακεδονίας στο ελληνικό κράτος μετά την απελευθέρωσή της προκάλεσε ένα μεγάλο φαινόμενο μετανάστευσης των ελληνορθόδοξων κοινοτήτων από τη δυτική και ανατολική Θράκη, καθώς και από τις παράκτιες περιοχές της Μικράς Ασίας. Αυτοί οι μετανάστες μετακινήθηκαν μαζικά στη Μακεδονία, ακόμη και σε κοινότητες που κατοικούνταν από μουσουλμάνους, με σκοπό την εξασφάλιση προσωρινής ή μόνιμης εγκατάστασης. Αυτό δημιούργησε πιέσεις στις μουσουλμανικές κοινότητες της βόρειας Ελλάδας, της νότιας Σερβίας και της Βουλγαρίας, οι οποίοι ήταν υποχρεωμένοι να εγκαταλείψουν τις εστίες τους και να μετακινηθούν προς την Ανατολία, επηρεασμένοι συχνά από τις αδικίες που ασκούνταν από τις κατώτερες αρχές της ελληνικής διοίκησης και της χωροφυλακής³¹³.

(Μουσείο Μπενάκη/Αρχείο Βενιζέλου/αρ. Τεκμ.141/χειρόγραφο/Φακ. Τεκμ.98/ 5 Ιουνίου 1914). Ως γενικός Διοικητής Μακεδονίας, ενημερώνεται από την Αστυνομική

³¹¹ Χ. Χήναρης ,2023, σ. 28.

³¹² Εφημ. «Εμπρός», 25/6/1949, αρ. φύλλου 1331

³¹³ Γ. Γκλαβίνας, Οι μουσουλμανικοί πληθυσμοί στην Ελλάδα: από την ενσωμάτωση στην ανταλλαγή, Θεσσαλονίκη 2013, σ. 125-137

Διεύθυνση και μετά από γνωμάτευση του Εισαγγελέα Πρωτοδικών, εγκρίνει την απέλαση του Αβραάμ Μπεναρόγια και του Σαμουήλ Γιουνά³¹⁴.

(Μουσείο Μπενάκη/Αρχείο Βενιζέλου/Αρ. Τεκμ.71/χειρόγραφο/Φακ.11/Τηλεγράφημα/ 6/Ιουνίου 1915).Τηλεγράφημα του Θ. Σοφούλη προς το Υπουργείο Εξωτερικών. Αναφέρεται η σύλληψη ενός υπαλλήλου του Ρωσικού Προξενείου της Θεσσαλονίκης, ο οποίος ήταν Βούλγαρος αξιωματικός. Επισημαίνει επίσης το χαμηλό επίπεδο των ανδρών της χωροφυλακής³¹⁵.

(Μουσείο Μπενάκη/Αρχείο Βενιζέλου/αρ. Τεκμ. 08/ χειρόγραφο/Φακ. Τεκμ.11/Τηλεγράφημα/ 4 Φεβρουαρίου 1915).Τηλεγράφημα προς Αθήνα: Ο Θ. Σοφούλης τηλεγραφεί στο Υπουργείο Εξωτερικών και αναφέρει τις διαμαρτυρίες του Αυστριακού Προξένου σχετικά με τη διακίνηση πολεμικού υλικού προς τη Σερβία μέσω Θεσσαλονίκης και τονίζει ότι η Αυστρία γνωρίζει όλες τις κινήσεις με κάθε λεπτομέρεια³¹⁶.

(Μουσείο Μπενάκη/ Αρχείο Βενιζέλου/αρ.Τεκμ.32/χειρόγραφο/Φακ. 99/ 1914 Ιούλιος 11).Τηλεγράφημα του Θ. Σοφούλη προς τον Ελευθέριο Βενιζέλο όπου αναφέρεται η εκδήλωση παραπόνων των κατοίκων της περιφέρειας Βοδενών, στους οποίους επιβλήθηκε χρηματικό πρόστιμο από την επιτροπή επιτάξεως, διότι δεν ακολούθησαν τις διατάξεις της συντήρησης ίππων, λόγω άγνοιας³¹⁷.

(Μουσείο Μπενάκη/Αρχείο Βενιζέλου/ αρ. Τεκμ.39/χειρόγραφο/Φακ. 100/ Επιστολή/ 1914-13 Οκτωβρίου). Με επιστολή του , ο Θ. Σοφούλης ενημερώνει τον Ελ. Βενιζέλο και του υποβάλλει παρατηρήσεις σχετικά με το Νομοσχέδιο περί ελευθέρων ζώνης που υποβλήθηκε από Ισραηλίτες της Μακεδονίας³¹⁸.

Τα στοιχεία που πάρθηκαν από το Αρχείο Βενιζέλου αφορούν κυρίως το διάστημα που κατείχε τη θέση του διοικητή της Μακεδονίας. Ο Θεμιστοκλής Σοφούλης ήταν απίστευτα τυπικός και πολυγραφοτάτος. Ανέφερε τα πάντα στο Βενιζέλο, αλλά χωρίς υπερβολές και παραπλανήσεις. Υπάρχει και ένας όγκος αρχείων που αφορούν τον Θ. Σοφούλη και μετά την περίοδο του Βενιζέλου, μέχρι και το θάνατό του , καθότι ήταν εν ενεργεία Πρωθυπουργός.

³¹⁴ Μουσείο Μπενάκη-Αρχείο Ελευθερίου Βενιζέλου/χειρόγραφο/αρ.Τεκμ.141/Φάκ.98/Ιούνιος 5-1914

³¹⁵ Μουσείο Μπενάκη-Αρχείο Ελευθερίου Βενιζέλου/ΤΗΛΕΓΡΑΦΗΜΑ/χειρόγραφο/αρ.Τεκμ.71/Φάκ.11/Ιούνιος 6-1915

³¹⁶ Μουσείο Μπενάκη-Αρχείο Ελευθερίου Βενιζέλου/ΤΗΛΕΓΡΑΦΗΜΑ/αρ.Τεκμ.08/Φάκ.11/Φεβρουάριος 4-1915

³¹⁷ Μουσείο Μπενάκη-Αρχείο Ελευθερίου Βενιζέλου/ΤΗΛΕΓΡΑΦΗΜΑ/αρ.Τεκμ.32/Φάκ. 99/Ιούνιος 11-1914

³¹⁸ Μουσείο Μπενάκη-Αρχείο Ελευθερίου Βενιζέλου/ΕΠΙΣΤΟΛΗ/αρ. Τεκμ.39 /Φάκ. 100/Οκτώβριος 13-1914

Διακρίθηκε για την τιμιότητά του και το αγωνιστικό του πνεύμα. Πρότυπο πολιτικού, υπηρέτησε τη χώρα με ταπεινότητα, ειλικρίνεια, ανιδιοτέλεια και πατριωτισμό. Τιμήθηκε με το Μεγαλόσταυρο του Τάγματος του Σωτήρος³¹⁹.

Παρά την σημαντική επιτυχία του Βενιζέλου στον τομέα της διπλωματίας με την υπογραφή της συνθήκης των Σεβρών στις 28 Οκτωβρίου 1920, η Ελλάδα βίωσε μια σημαντική πολιτική αναταραχή μετά τις εκλογές της 1ης Νοεμβρίου 1920. Το κόμμα των Φιλελευθέρων υπέστη μια σημαντική ήττα, κυρίως λόγω των δυσκολιών που αντιμετώπισε η χώρα κατά τη διάρκεια των Βαλκανικών πολέμων, του Α' Παγκοσμίου Πολέμου και του εθνικού διχασμού. Αυτά τα γεγονότα δοκίμασαν την υπομονή του ελληνικού λαού, με ένα σημαντικό μέρος του να αντιμετωπίζει δυσκολίες στο να κατανοήσει τα μακροπρόθεσμα οφέλη από την ένταξη της Σμύρνης. Αυτή η αντίφαση ενίσχυσε τους αντιβενιζελικούς, οι οποίοι συμμετείχαν στις εκλογές ως "Ηνωμένη Αντιπολίτευση", υποσχόμενοι να τερματίσουν τη Μικρασιατική επιχείρηση και να επαναφέρουν τον Κωνσταντίνο στον θρόνο, με στόχο την εξάλειψη της τυραννίας και την αναστήλωση της χώρας από την καταπίεση³²⁰.

4.6. Μιλτιάδης Νεγρεπόντης-Υπουργός Οικονομικών

Το 1919, η Βουλή που λειτουργούσε ήταν αυτή που είχε επανασυσταθεί μετά τις εκλογές του Μαΐου του 1915. Οι περισσότεροι πολιτικοί που είχαν υποστηρίξει την ουδετερότητα και τον βασιλιά Κωνσταντίνο βρίσκονταν είτε σε εξορία είτε στη φυλακή. Ως αποτέλεσμα, οι αντιπολιτευόμενοι βουλευτές ήταν ελάχιστοι στο Κοινοβούλιο. Οι αντιδράσεις κυρίως προέκυψαν από βουλευτές των Φιλελευθέρων, οι οποίοι ήταν οι κύριοι αποδέκτες των διαμαρτυριών των φορολογουμένων. Η επιβολή του φόρου κληρονομιών και της υπεραξίας ακινήτων μέσω των Νόμων 1641 και 1642 του Νεγρεπόντη ενίσχυσε ακόμη περισσότερο αυτές τις διαμαρτυρίες. Στον αγροτικό τομέα, οι φόροι διέφεραν ανά περιοχή, με τη Μακεδονία, την Ήπειρο και τα νησιά του Αιγαίου να καταβάλλουν τον κτηματικό φόρο, ενώ στην Κρήτη ισχύανε ειδικοί φόροι για οπωρικά και λαχανικά. Σε ορισμένες περιοχές υπήρχαν επίσης ειδικοί τελωνειακοί φόροι για τα τοπικά προϊόντα. Όλοι αυτοί οι τοπικοί φόροι, που αποτελούσαν μέρος του τοπικού πολιτισμού, καταργήθηκαν με τον νόμο 1640 του Νεγρεπόντη. Μια από τις λιγότερο γνωστές ενέργειες της κυβέρνησης των Φιλελευθέρων ήταν η εισαγωγή φορολογικών μεταρρυθμίσεων στις αρχές του 1919. Ο Μιλτιάδης Νεγρεπόντης (1873-1951), υπουργός

³¹⁹ ooflinepost.gr/2020/04/08, by Θεόφιλος Νούσης: «Θεμιστοκλής Σοφούλης: ο προασπιστής της ισορροπίας και της ομαλότητας».

³²⁰ Ι. Γιαννουλόπουλος, «Οι εκλογές της 1ης Νοεμβρίου 1920 και η επάνοδος του Κωνσταντίνου», στην: Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, τ. 15 (1978), σ. 146-154

Οικονομικών και αρχιτέκτονας αυτών των μεταρρυθμίσεων, ανέλαβε το έργο να αντιμετωπίσει την οικονομική κρίση σε μια περίοδο δημοσιονομικής ανασφάλειας. Ο Νεγρεπόντης υιοθέτησε τρεις βασικές προσεγγίσεις. Καταρχάς, εισήγαγε νέες επαγγελματικές δραστηριότητες που δεν είχαν προηγούμενη φορολογική αντιμετώπιση ή δεν είχαν καταγραφεί προηγουμένως. Δεύτερον, κατάργησε διάφορους αγροτικούς φόρους που εφαρμόζονταν ανά περιοχή και θέσπισε ένα ενιαίο φορολογικό σύστημα εθνικά. Τέλος, επέβαλε φόρο εισοδήματος ανάλογα με την προέλευση του, μια πρωτοποριακή προσέγγιση για την εποχή. Παρότι οι μεταρρυθμίσεις αυτές είχαν το χαρακτήρα της σύγχρονης προσαρμογής και όχι της γενικής αύξησης των φόρων, η άμεση επίπτωσή τους ήταν η αύξηση της φορολογίας. Αυτό προκάλεσε αντιδράσεις στον πληθυσμό, καθώς συνέβη σε μια περίοδο υψηλής πληθωριστικής πίεσης, μειώνοντας περαιτέρω το διαθέσιμο εισόδημα των Ελλήνων³²¹. Ο Μιλτιάδης Νεγρεπόντης, ο υπεύθυνος στη Γενική Διοίκηση Μακεδονίας, για την εγκατάσταση προσφύγων, εξέφρασε μέσω τηλεγραφημάτων προς τον Βενιζέλο τον προβληματισμό του το καλοκαίρι του 1914 σχετικά με την αδυναμία εγκατάστασης των προσφύγων λόγω της άλυτης διένεξης σχετικά με τα εγκαταλελειμμένα κτήματα³²² (αρχ. Βενιζέλου/ αρ.τεκμ.01/χειρόγραφο/Φακ, Τεκμ.222/Μουσείο Μπενάκη). Ανέφερε ότι οι πρόσφυγες αντιμετώπιζαν προβλήματα λόγω προσωρινών μέτρων και δικαστικών αποφάσεων που ευνοούσαν τους ιδιοκτήτες, ενοικιαστές ή πληρεξουσίους. Επίσης, περιέγραψε την κατάσταση ως επικίνδυνη λόγω των συγκρούσεων μεταξύ προσφύγων, ιδιοκτητών και ντόπιων κατοίκων που διεκδικούσαν εγκαταλελειμμένα κτήματα.

Με την ίδια ιδιότητα του Προέδρου της Επιτροπής Προσφύγων στέλνει τηλεγράφημα³²³ στον Ελ. Βενιζέλο και τον ενημερώνει για τα σοβαρά προβλήματα σχετικά με την περίθαλψη των προσφύγων στο νοσοκομείο, την έλλειψη χρημάτων και την ανάγκη για προσλήψεις νοσηλευτών. Επίσης ζητεί τη γνώμη του Βενιζέλου επί της επιστολής και του προϋπολογισμού που υποβάλλει (Αρχ. Βενιζέλου/αρ.Τεκμ.36/χειρόγραφο/Φακ. Τεκμ.241/Τηλεγράφημα /25/5/1914).

Ο Μιλτιάδης Νεγρεπόντης γεννήθηκε στη Μασσαλία το 1873 και πέθανε το 1951. Πολιτικός και οικονομολόγος, λάτρης του αθλητισμού που έπαιξε σημαντικό ρόλο στην ανάπτυξη του αθλητισμού στη χώρα, τις τρεις πρώτες δεκαετίες του 20^{ου} αιώνα. Υπήρξε

³²¹ ΕΘΝΟΣ (06.02.2020). Για να μαθαίνουν οι νεότεροι: Η άγνωστη μεταρρύθμιση που έφερε ανάπτυξη στην Ελλάδα. Διαθέσιμο στο: <https://www.ethnos.gr/history/article/86992/gianamathainoinoynoineoterohagnosthmetarrythmishpoyefereanptyxhsthnellada>

³²² Μουσείο Μπενάκη-Αρχείο Ελευθερίου Βενιζέλου/ΤΗΛΕΓΡΑΦΗΜΑ/αρ.Τεκμ.01/Φάκ.222/1914

³²³ Μουσείο Μπενάκη-Αρχείο Ελευθέριος Βενιζέλος/ τηλεγράφημα/αρ.Τεκμ.36/ Φάκ. 241/Μάιος 25-1914

σημαντικός παράγοντας του αθλητισμού: Ιδρυτικό μέλος του Ομίλου Αντισφαίρισης Αθηνών, μέλος του Εθνικού Γ.Σ.³²⁴. Μέλος του Δ.Σ. του Ιππικού Ομίλου και της Φιλίππου Κοινωνίας, καθώς και μέλος και αντιπρόεδρος του ΣΕΓΑΣ από το 1899 ως το 1905. Συνέβαλε καθοριστικά στη δημιουργία νομοθετημάτων σχετικά με τον Αθλητισμό στην Ελλάδα. Πρόεδρος της Επιτροπής Ολυμπιακών Αγώνων 1918-1920³²⁵. Ο Μ. Νεγρεπόντης ήταν πρόεδρος του Ποδηλατικού Συλλόγου Αθηνών και την 1^η Οκτωβρίου 1898 εξέδωσε το πρώτο αθλητικό έντυπο «Ποδηλατική Επιθεώρησις της Ανατολής» και εικονογραφημένο με τη συνδρομή του Υπουργείου Παιδείας και τυπωμένο στο Τυπογραφείο του Ν. Ταρουσόπουλου. Το έντυπο κυκλοφόρησε ως το 1900³²⁶.

Υπόμνημα του Μ. Νεγρεπόντη για τη συγκρότηση ενιαίας επιτροπής για τη φροντίδα και διεξαγωγή των Ολύμπιων και Ολυμπιακών Αγώνων και των Πανελλήνιων Αγώνων, τη συμμετοχή της Ελλάδας σε ξένες εκθέσεις, συνέδρια και διαφήμιση της Ελληνικής παραγωγής³²⁷ (Μουσείο Μπενάκη/αρ.Τεκμ.05/χειρόγραφο/Φακ.Τεκμ.407/Ημερομηνία 29 Ιανουαρίου 1911).

Εξελέγη Νομάρχης Κεφαλληνίας το 1904 και από το 1910 έως το 1920 εκλεγόταν βουλευτής Αττικής. Ως Υπουργός Οικονομικών θήτευσε δύο φορές και πολέμησε και στους Βαλκανικούς Πολέμους 1912-1913. Επιπλέον στην Κυβέρνηση του Ελ. Βενιζέλου 14-6-1917 έως 4-11-1922 κατείχε παράλληλα και προσωρινά τη Διεύθυνση του Υπουργείου Επισιτισμού, Εσωτερικών και Συγκοινωνίας³²⁸.

Στο αρχείο της Τράπεζας της Ελλάδας, διαβάζουμε ότι ο Μ. Νεγρεπόντης τοποθετήθηκε από τις κατοχικές κυβερνήσεις ως Διοικών Σύμβουλος στην Τράπεζα από τις 24-4 έως 3-7-1941. Μετά την απελευθέρωση όλες οι απολύσεις και διορισμοί που έγιναν από τις κατοχικές Κυβερνήσεις κηρύχθηκαν άκυρες με το Ν.89,15/1/1945³²⁹

4.7. Δημήτριος Δίγκας

Ο τρίτος σε σειρά Υπουργός Εκκλησιαστικών και Δημοσίας Εκπαίδευσης κατά την κυβέρνηση του Ελευθερίου Βενιζέλου είχε καταγωγή από το Δραζίλοβο της Νάουσας, στην ελληνική επικράτεια της Μακεδονίας. Ο Δημήτριος Δίγκας, όπως ήταν το όνομά του,

³²⁴ Π. Λινάρδος & Φ. Σκύφτρας, «Εθνικός Γυμναστικός Συλλογος:100 χρυσά χρόνια προσφοράς στον Αθλητισμό», Εκδόσεις Γ. Δετοράκης Α.Ε.Β.Ε., Αθήνα 1995, σελ.66.

³²⁵ www.mikros-romios.gr/info@mikros-romios.gr

³²⁶ tonivlio.gr

³²⁷ Μουσείο Μπενάκη-Αρχείο Ελευθερίου Βενιζέλου/ΥΠΟΜΝΗΜΑ/αρ. Τεκμ.05/ Φάκ.407/Ιανουάριος 29-1911

³²⁸ Γενική Γραμματεία Νομικού και Κοινοβουλευτικών Θεμάτων (gslegal.gov.gr).

³²⁹ bankofgreece.gr(αρχείο)

γεννήθηκε το 1876 στην Αθήνα, αν και οι οικογενειακές ρίζες του χρονολογούνταν από τη Μακεδονία. Παρά τις προσπάθειες να επικοινωνήσει με τον πατέρα του, η τύχη του στερεί αυτή την ευκαιρία, καθώς ο πατέρας του απεβίωσε λίγους μήνες μετά τη γέννησή του. Από εκεί και πέρα, η μητέρα του, Ευδοκία Αλεξιάδη, εγκατέλειψε την Αθήνα και εγκαταστάθηκε στη Θεσσαλονίκη για να ζήσει δίπλα στον αδελφό της, Κωνσταντίνο Αλεξιάδη ³³⁰.

Ο Δημήτριος αναθράφηκε από τον θείο του, Κωνσταντίνο Αλεξιάδη, ο οποίος τον είχε σαν δικό του παιδί. Έζησε τα παιδικά του χρόνια στη Θεσσαλονίκη. Αρχικά πήγε σε μια Αστική Σχολή και αργότερα συνέχισε τις σπουδές του στο Γυμνάσιο Θεσσαλονίκης. Ήταν ένας εξαιρετικός μαθητής και μετά την ολοκλήρωση του γυμνασίου, εισήχθη στη νομική σχολή της Αθήνας το 1897 ³³¹.

Μετά την αποφοίτησή του από τη Νομική Σχολή το 1906, ο Δημήτριος άρχισε αμέσως να εξασκεί το επάγγελμα του δικηγόρου. Συνεργαζόταν με τον Φιλώτα Παπαγεωργίου, ο οποίος εκτός από βουλευτής, ασκούσε και τα καθήκοντα του αντιπροέδρου στο Συμβούλιο Επικρατείας ³³².

Οι στενές σχέσεις που διατηρούσε τον οδήγησαν γρήγορα στο χώρο της πολιτικής. Από το 1908 έως το 1912, εξελέγη βουλευτής στην Οθωμανική Βουλή, εκπροσωπώντας το Σαντζάκι των Σερρών, με στόχο να υποστηρίξει την ελληνική κοινότητα της Μακεδονίας. Στη θέση του βουλευτή, επέδειξε σθένος υπέρ των Ελλήνων της περιοχής, ενώ η δράση του διακρίθηκε για την έντονη φιλελληνική του στάση και τις αποφασιστικές πρωτοβουλίες που ανέλαβε ³³³.

Ο Δημήτριος Δίγκας συνέχισε την πορεία του ως ακτιβιστής κατά τη διάρκεια της περιόδου για την απελευθέρωση της Μακεδονίας, κερδίζοντας την υποστήριξη των πολιτών με την αποφασιστικότητά του. Η ενεργός του παρουσία αντανάκλαται στην ευγνωμοσύνη των ελληνικών κοινοτήτων, που τον εξέλεξαν ως βουλευτή Σερρών στις 31 Μαΐου 1915, αυτή τη φορά στην Ελληνική Βουλή. Αυτή η εκλογή τον έφερε για πρώτη φορά σε επαφή με τον

³³⁰ Φιλόπτωχος αδελφότης ανδρών Θεσσαλονίκης <https://www.faath.org.gr/uploads/files/ΒΙΟΓΡΑΦΙΚΑ%20ΣΗΜΕΙΩΜΑΤΑ%20ΠΡΟΕΔΡΩΝ%20ΑΔΕΛΦΟΤΗΤΑΣ/ΔΙΓΚΑΣ%20ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ.pdf>.

³³¹ Hellenicaworld (2019). <http://www.hellenicaworld.com/Greece/Person/gr/DimitriosDigkas.html>

³³² Ο Φιλώτας Παπαγεωργίου (1879-1947) ήταν Έλληνας δικηγόρος και βουλευτής Θεσσαλονίκης (1926-1928). Επίσης εκτελούσε χρέη Γενικού εισηγητή του θεσμού του Συμβουλίου Επικρατείας. Grandlodge.gr. <https://www.grandlodge.gr/pageorgiou-filotas-w-57786.html>.

³³³ Φιλόπτωχος αδελφότης ανδρών Θεσσαλονίκης <https://www.faath.org.gr/uploads/files/ΒΙΟΓΡΑΦΙΚΑ%20ΣΗΜΕΙΩΜΑΤΑ%20ΠΡΟΕΔΡΩΝ%20ΑΔΕΛΦΟΤΗΤΑΣ/ΔΙΓΚΑΣ%20ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ.pdf>.

Ελευθέριο Βενιζέλο, τον οποίο ακολούθησε στις προσπάθειές του ως μέλος της Κυβέρνησης της Εθνικής Αμύνης³³⁴.

Στον πολιτικό χάρτη της εποχής, ο Δημήτριος Δίγκας είχε ενεργό παρουσία, αναλαμβάνοντας διάφορα κρίσιμα αξιώματα. Αρχικά, υπηρέτησε ως Υπουργός Δικαιοσύνης στην επαναστατική Κυβέρνηση της Θεσσαλονίκης από τον Οκτώβριο του 1916 έως τον Ιούνιο του 1917. Με την επιστροφή του Βενιζέλου στην εξουσία, ανέλαβε τη θέση του Υπουργού Εκκλησιαστικών και Δημοσίας Εκπαίδευσης από τον Ιούνιο του 1917 έως τον Νοέμβριο του 1920. Η συνεισφορά του στην εκπαίδευση ήταν σημαντική, μεταρρυθμίζοντας το σύστημα εκπαίδευσης, ίδρυση σχολείων και προώθηση της δημοτικής γλώσσας. Αν και διακρίθηκε ως υπουργός, δεν κατάφερε να επανεκλεγεί στις εκλογές του 1920, οπότε αποσύρθηκε προσωρινά από την πολιτική σκηνή και επικεντρώθηκε στη δικηγορία έως το 1928. Ωστόσο, η δράση του ως δικηγόρος ήταν επιτυχημένη και εξυπηρετική για πολλούς. Τελικά, επανήλθε στην πολιτική το 1929 και υπηρέτησε ξανά σε κυβερνητικές θέσεις, συμπεριλαμβανομένου και του τομέα των συγκοινωνιών. Το 1936, ο Δημήτριος Δίγκας επανήλθε στο πολιτικό προσκήνιο, αναδεικνύοντας τη θέση του ως βουλευτής της Θεσσαλονίκης στις 26 Ιανουαρίου. Παρόλο που δεν είχε έντονη δράση σε αυτήν την περίοδο, οι επόμενες δεκαετίες δεν ήταν εύκολες για τον πολιτικό του δρόμο. Πολιτικοί λόγοι τον οδήγησαν σε αυτοεξορία στη Μύκονο από το 1928 έως το 1929. Επανέλαβε τη ζωή του στην αγαπημένη του Θεσσαλονίκη το 1929 και επέστρεψε στη δικηγορία. Ωστόσο, η έκρηξη του πολέμου τον απομάκρυνε ξανά από την πολιτική σκηνή και τον έφερε στις τάξεις των αντιστασιακών οργανώσεων για την απελευθέρωση της χώρας. Κατά τη διάρκεια της κατοχής, εργάστηκε ως μεταφραστής των Οθωμανικών αρχείων στη Θεσσαλονίκη, ενώ με το τέλος του πολέμου επανήλθε στην πολιτική δράση. Το 1946 εξελέγη ξανά ως βουλευτής της Θεσσαλονίκης και το επόμενο έτος ανέλαβε θέση στο Υπουργείο Αεροπορίας, όπου υπηρέτησε ως Υπουργός³³⁵.

Καθώς πέρασαν τα χρόνια, η πολιτική του δραστηριότητα άρχισε να χάνει έδαφος. Το 1950, προσπάθησε να επιστρέψει στη Βουλή χωρίς επιτυχία, και τότε συνειδητοποίησε πως ήταν καιρός να αποσυρθεί από την πολιτική σκηνή και να επικεντρωθεί στη δικηγορία. Από το 1950 έως το 1966, δραστηριοποιήθηκε ως δικηγόρος σε διάφορες εταιρίες, μέχρι που συνταξιοδοτήθηκε. Με το τέλος της πολιτικής του καριέρας, επέστρεψε στη Θεσσαλονίκη για

³³⁴ Hellenicaworld,2019, <http://www.hellenicaworld.com/Greece/Person/gr/DimitriosDigkas.html>

³³⁵ Φιλόπτωχος αδελφότης ανδρών Θεσσαλονίκης.
<https://www.faath.org.gr/uploads/files/ΒΙΟΓΡΑΦΙΚΑ%20ΣΗΜΕΙΩΜΑΤΑ%20ΠΡΟΕΔΡΩΝ%20ΑΔΕΛΦΟΤΗΤΑΣ/ΔΙΓΚΑΣ%20ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ.pdf>

να περάσει τα τελευταία χρόνια της ζωής του, μέχρι που έφυγε από τη ζωή το 1974, σε ηλικία 98 ετών, έχοντας αφήσει ένα σημαντικό ίχνος στην ιστορία της πατρίδας³³⁶.

4.8. Γεώργιος Μ. Αβέρωφ

Ανιψιός και βασικότερος κληρονόμος του μεγαλύτερου ευεργέτη Γεωργίου Αβέρωφ, ο Γεώργιος Μ. Αβέρωφ σπούδασε νομικά και Πολιτικές Επιστήμες στη Γαλλία. Πολιτεύτηκε στην Εύβοια και από το 1895 υπήρξε βουλευτής και πληρεξούσιος, καθώς εκλέγονταν συνέχεια για τρεις φορές, από το 1910 έως το 1915. Στάθηκε στο πλευρό του Ελευθέριου Βενιζέλου στην Προσωρινή Κυβέρνηση της Θεσσαλονίκης ως υπουργός Δημοσίας Εκπαιδύσεως και Θρησκευτικών Θεμάτων από τον Οκτώβριο του 1916 έως τον Ιούνιο του 1917. Παράλληλα υπήρξε μεγάλος χορηγός του Κινήματος της Εθνικής Άμυνας. Διετέλεσε πρόεδρος της «Πατριωτικής Ένωσης», προσκείμενης της Βενιζελικής παράταξης, του Ωδείου Αθηνών, αλλά και της Επιτροπής Ολυμπιακών Αγώνων (ΕΟΑ), ενώ ήταν επίσης μέλος της ΔΟΕ από το 1924 έως το 1930³³⁷.

Στο ίδιο αρχείο που σχετίζεται με τον Γεώργιο Μ. Αβέρωφ, περιέχονται έγγραφα, διοριστήρια, διατάγματα, εκθέσεις και ψηφίσματα από τη θητεία του στο υπουργείο Δημοσίας Εκπαιδύσεως, την αλληλογραφία του με τον Ελευθέριο Βενιζέλο και με άλλα πολιτικά πρόσωπα όπως τον Β. Βουδούρη, Λ. Δεληγιώργη, Β. Ζαχάρωφ, Δ. Κριεζιώτη, Φρανκ Νοέλ, Κυρ. Μαυρομιχάλη, G.Deschamps, J. Psyhari, Paul Deschanel. Επιστολές που σχετίζονται με τη δράση του ως βουλευτής Ευβοίας σχετικά με τοπικά προβλήματα της περιοχής, καθώς και ομιλίες του προς την εκλογική του περιφέρεια. Στο αρχείο συμπεριλαμβάνονται επιστολές με τους Τ. Φιλήμονα, Ι. Χρυσάφη, Pierre de Coubertin, που αφορούν τους Ολυμπιακούς Αγώνες (1896-1928) καθώς και ντοκουμέντα από τις διακρίσεις του και τα διπλώματά του από το 1886 έως το 1924. Το ίδιο αρχείο βρίσκεται από επιστολές και σημειώματα μεταξύ του Γ. Αβέρωφ και του Αριστοτέλη Κοκονίκου, τμηματάρχη του υπουργείου Οικονομικών, που αφορούν αιτήματα ψηφοφόρων του Αβέρωφ από την περιφέρεια της Εύβοιας. Διορισμοί, εξυπηρετήσεις για άδειες υλοτομίας, μεταγωγές υποδίκων, μεσολαβήσεις για εισαγωγή στη Γεωργική Σχολή

³³⁶ Ι.Θ. Δαρδαβέσης, Δημήτρης Δίγκας, χ.χ.

<https://www.faath.org.gr/uploads/files/%CE%92%CE%99%CE%9F%CE%93%CE%A1%CE%91%CE%A6%CE%99%CE%9A%CE%91%20%CE%A3%CE%97%CE%9C%CE%95%CE%99%CE%A9%CE%9C%CE%91%CE%A4%CE%91%20%CE%A0%CE%A1%CE%9F%CE%95%CE%94%CE%A1%CE%A9%CE%9D%20%CE%91%CE%94%CE%95%CE%9B%CE%A6%CE%9F%CE%A4%CE%97%CE%A4%CE%91%CE%A3%CE%94%CE%99%CE%93%CE%9A%CE%91%CE%A3%20%CE%94%CE%97%CE%9C%CE%97%CE%A4%CE%A1%CE%99%CE%9F%CE%A3.pdf>

³³⁷ Αρχείο Α.Ε.426-Αβέρωφ,Γεώργιος/Κωδικός αναγνώρισης της ELIA-MIET

και ένα έντυπο που αφορά τα Πρακτικά της εν Θεσσαλονίκη συγκληθείσης συνελεύσεως των Ιεραρχών της Ν. Ελλάδος (Θεσσαλονίκη 1917).

Σε μία σημείωση, στην περιοχή την παρατηρήσεων του αρχείου αναφέρονται δύο επιστολές που έχουν προσωπικό ενδιαφέρον για τον Ελευθέριο Βενιζέλο. Ο Γεώργιος Μ. Αβέρωφ ευχαριστεί, σε ένα σχέδιο επιστολής, τον Β. Ζαχάρωφ για τη γενναία δωρεά του προς το κόμμα των Φιλελευθέρων και τον συμβουλεύει, πως ο μόνος τρόπος να δεχθεί ο Βενιζέλος χρηματοδότηση για την αγορά κατοικίας, θα ήταν η δωρεά προς το κόμμα και όχι προς τον ίδιο. Η δεύτερη επιστολή είναι του υπόδικου Αντωνίου Σπανού προς τον Αβέρωφ, γραμμένη σε επιστολόχαρτο που φέρει υδατόσημο με το πορτρέτο του Βενιζέλου.

Επί τηρεία του στο υπουργείο Δημοσίας Εκπαιδύσεως και Θρησκευμάτων επίσημα για πρώτη φορά το 1917 προωθήθηκε η δημοτική γλώσσα, με σύμβουλο τον Δημήτριο Γληνό(1882-1943). Δια κόπηκε βέβαια απότομα το 1920 με την πτώση της κυβέρνησης Βενιζέλου. Ένα νέο διάταγμα κάνει την εμφάνισή του και αλλάζει τα δεδομένα.

Διάταγμα 2585 (11 Μαΐου 1917) της Προσωρινής Κυβερνήσεως Θεσσαλονίκης- « Σύμβουλος επί της Δημοσίας Εκπαιδύσεως» ο Γ. Μ. Αβέρωφ:

Προτάσει του Ημετέρου επί της Δημοσίας Εκπαιδύσεως και των Θρησκευμάτων Συμβούλου, αποφασίσαμεν και δια τάσσομεν[...]³³⁸:

Άρθρο 5. Ίνα τύχη εγκρίσεως διδακτικόν βιβλίον, οφείλει:

γ) [...]Να είναι όσον το δυνατόν απλούν και σαφές κατά την γλώσσαν και το ύφος. Τα δια τα τέσσαρας πρώτας τάξεις των δημοτικών σχολείων προοριζόμενα αναγνωστικά, έως και τα βιβλία των μαθηματικών ασκήσεων δια την γ', δ', ε' και ζ'τάξιν των αυτών σχολείων, οφείλουσι να είναι γραμμένα εις την κοινήν ομιλουμένην (δημοτικήν) γλώσσαν, απηλλαγμένην παντός αρχαϊσμού ή ιδιωτισμού[...]³³⁹

Ο Γεώργιος Μ. Αβέρωφ γεννήθηκε το 1858 και απεβίωσε στο Παρίσι στις 5 Μαΐου 1930, μετά από επέμβαση στο νεφρό ³⁴⁰. Απέκτησε μία κόρη, τη συγγραφέα Μιχαήλα (Μικέτα) Αβέρωφ, η οποία είχε και σπουδαία δράση στον Β'Π.Π, υπηρέτησε ως εθελόντρια νοσοκόμα στην Ήπειρο.

³³⁸ Δημαράς Αλ., Ιστορία της Ελληνικής Εκπαίδευσης, ΤΟ «ΑΝΑΚΟΠΤΟΜΕΝΟ ΑΛΜΑ», Τάσεις και αντιστάσεις στην Ελληνική εκπαίδευση 1833-2000, σ.147, 2013, εκδ. Μεταίχμιο

³³⁹ Archive.salini.ca/1481, hi@saloni.ca

³⁴⁰ https://el.wikipedia.org/wiki/%CE%93%CE%B5%CF%8E%CF%81%CE%B3%CE%B9%CE%BF%CF%82_%CE%9C_%CE%91%CE%B2%CE%AD%CF%81%CF%89%CF%86, εφημ. «ΣΚΡΙΠ», 7 Μαΐου 1930, «Ειδήσεις και τηλεγραφήματα της νυκτός», σελ.4.

4.9 Ιωάννης Ηλιάκης – Γενικός Διοικητής Δυτικής Μακεδονίας

Υπάρχουν πολυάριθμες πηγές με πληροφορίες σχετικά με τη ζωή του θα βοηθήσουν να κατανοηθεί καλύτερα ο χαρακτήρας του και οι παράγοντες που διαμόρφωσαν τις ιδέες του. Η σύνταξη της βιογραφίας του θα βασιστεί σε πληροφορίες που προέρχονται από το βιβλίο του «Η Ιστορία Εξήντα Χρόνων», το οποίο λειτουργεί ως μια είδους αυτοβιογραφία του Ηλιάκη, σε συνδυασμό με άλλες πηγές όπως η εφημερίδα "Ηχώ της Μακεδονίας" και επιστολές που αντάλλαξε ο Ηλιάκης με τον Βενιζέλο ³⁴¹.

Ο Ιωάννης Ηλιάκης γεννήθηκε στις 18 Μαρτίου 1878 στα Χανιά. Σε ηλικία 18 ετών συμμετείχε στην επανάσταση του Ακρωτηρίου της Κρήτης το 1897, όπου γνώρισε τον Ελευθέριο Βενιζέλο. Αφού ολοκλήρωσε τις σπουδές του στη Νομική στην Αθήνα, συνεργάστηκε με τον Βενιζέλο ως διευθυντής στην εφημερίδα "Κήρυξ". Το 1905 συμμετείχε στο κίνημα του Θερίσου και ίδρυσε στα Χανιά το δικό του δικηγορικό γραφείο. Υπηρέτησε ως βουλευτής στην Κρητική Βουλή την περίοδο 1910-1912. Όταν ο Βενιζέλος εισήλθε στην ελληνική πολιτική σκηνή και ξέσπασαν οι Βαλκανικοί πόλεμοι, τον κάλεσε να συνεργαστεί μαζί του στην Αθήνα. Κατά τη διάρκεια του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου, ανέλαβε την προεκλογική εκστρατεία των Φιλελευθέρων στη Δυτική Μακεδονία το 1916 και στη συνέχεια κήρυξε την Επανάσταση και στη Δυτική Μακεδονία. Από το 1916 έως το 1918 υπηρέτησε ως Κυβερνητικός αντιπρόσωπος της Προσωρινής Κυβέρνησης στη Δυτική Μακεδονία, εργαζόμενος στενά με τις Γαλλικές αρχές στην περιοχή. Στη συνέχεια, διορίστηκε Γενικός Διοικητής στη Δυτική Μακεδονία ³⁴².

Συνέχισε να κατοικεί στην Αθήνα, ασχολούμενος με τη δικηγορία και αναλαμβάνοντας μερικές σημαντικές υποθέσεις, όπως η υπόθεση των κληρονόμων Ζάππα έναντι του Δημοσίου. Ταυτόχρονα, εκφράζοντας τις απόψεις του μέσω της συγγραφής και της αρθρογραφίας σε εφημερίδες, αποφεύγοντας παράλληλα κάθε εμπλοκή σε πολιτικά θέματα. Το 1928 αποφάσισε να υποστηρίξει τον Βενιζέλο στη νέα του είσοδο στην πολιτική, αλλά η δράση του δεν ήταν τόσο ενεργή όσο παλιότερα. Περιορίστηκε μόνο σε κάποια προεκλογικά ταξίδια και σε επαφές με γνωστούς του στη Δυτική Μακεδονία. Αποσύρθηκε εκ νέου όταν οι Ιερές Μονές του Αγίου Όρους τον προσκάλεσαν να τους εκπροσωπήσει στην Αθήνα το 1929, αναγκάζοντάς τον να απομακρυνθεί από τις πολιτικές διαμάχες. Στη συνέχεια, υπερασπίστηκε τη μονή Βατοπεδίου

³⁴¹ Σ. Λιάπη, « Οι Γάλλοι και η διοίκηση του Ιωάννη Ηλιάκη στην Κοζάνη την περίοδο του Εθνικού διχασμού (1916-1920)», Μεταπτυχιακή Διπλωματική Εργασία, ΦΛΩΡΙΝΑ 2017, σ. 36.

³⁴² Σ. Λιάπη, ό.π., σ. 36.

στο Συμβούλιο της Επικρατείας και κατόρθωσε να κερδίσει την υπόθεση. Μετά το 1938, αποχώρησε από τη θέση του αντιπροσώπου της Ιεράς Κοινότητας του Αγίου Όρους.

Συνελήφθη στην Αθήνα τον Δεκέμβριο του 1944 από δυνάμεις του ΕΛΑΣ κατά τη διάρκεια των Δεκεμβριανών και αποτέλεσε μέλος της λεγόμενης "6ης φάλαγγας των προσωπικοτήτων", η οποία εκτέθηκε σε εξορία προς την Θήβα και άλλες περιοχές. Εκεί, ο επικεφαλής της συνοδείας, Βασίλειος Τσώκος, επέλεξε 13 άτομα από τους ομήρους, συμπεριλαμβανομένου και του Ηλιάκη, και τους εκτέλεσε έξω από την Αράχοβα, στη θέση Άγιος Τρύφοντας, στις 11 Ιανουαρίου 1945³⁴³.

Για πολλά χρόνια, ο Ιωάννης Ηλιάκης επιδίωκε να κατασκευαστεί ένα Άγαλμα της Ελευθερίας στο Ακρωτήρι Χανίων, με μια ιδέα που είχε πρωτοεμφανιστεί στο μυαλό του το 1898. Αυτό το άγαλμα θα αντιπροσώπευε τις αξίες για τις οποίες οι Κρήτες αγωνίστηκαν, αποτελώντας έναν οδηγό για τις επόμενες γενιές, σύμφωνα με την ιδέα του Ηλιάκη. Η πρωτοβουλία αυτή βρήκε την υποστήριξη του Βενιζέλου, και οι δύο άνδρες την υποστήριζαν πέρα από τα πολιτικά συμφέροντα. Το 1926, ο Ηλιάκης ζήτησε από έναν καθηγητή γλυπτικής να απεικονίσει καλλιτεχνικά την ιδέα του για το άγαλμα, και μετά την έγκριση του Βενιζέλου, του χορήγησε ένα πρώτο ποσό (50.000 δραχμές) για να ξεκινήσει. Με τη συγκρότηση μιας επιτροπής στην Κρήτη και την οικονομική συνεισφορά από επιφανείς προσωπικότητες και τον ίδιο τον Ηλιάκη, συγκεντρώθηκαν περίπου 250.000 δραχμές. Το άγαλμα κατασκευάστηκε (με την επίσημη αποκάλυψη το 1937), αλλά παρουσίασε ατέλειες που ο Ηλιάκης απέδωσε στο γεγονός ότι ο καλλιτέχνης δεν είχε τη δυνατότητα να τις διορθώσει λόγω του θανάτου του. Επιπλέον, ασχολήθηκε ενεργά με την προώθηση του προσκοπισμού, τον οποίο θεωρούσε ως μια μορφή εκπαίδευσης για τη νεολαία που είχε αποκλίνει³⁴⁴.

Οργάνωσε τον προσκοπισμό στη Δυτική Μακεδονία και του ζητήθηκε να είναι Πρόεδρος του Σώματος Ελλήνων Προσκόπων το 1926, αλλά αποχώρησε επειδή δεν μπορούσε να υλοποιήσει τις ιδέες του για τον προσκοπισμό και τη νεολαία. Ένα χαρακτηριστικό που ξεχώριζε στον Ιωάννη Ηλιάκη και το οποίο θεωρούσε ότι επηρέαζε τη ζωή του τόσο θετικά όσο και αρνητικά ήταν η βαρικοΐα του. Υποστηρίζει ότι αυτή την πάθηση την απέκτησε ως αποτέλεσμα της αναξιοπρέπειας και της αγωνίας που ένιωσε όταν παρέμεινε φιλοξενούμενος στο σπίτι του Βενιζέλου στην Αθήνα για οκτώ μήνες μετά το τέλος των Βαλκανικών πολέμων, όταν ο ίδιος ο Βενιζέλος τον προσέγγισε για να γίνει συνεργάτης του. Πολλοί που τον γνώρισαν, όπως ο Στέφανος Σαράφης και ο εισαγγελέας Δεσποτόπουλος, αναφέρονται στη

³⁴³ Σ. Λιάπη, ό.π, σ. 37.

³⁴⁴ Σ. Λιάπη, ό.π, σ. 37-38.

βαρηκοΐα του (μάλιστα, ο Στέφανος Σαράφης ανέφερε ότι χρησιμοποιούσε μικρόφωνο για να μιλήσει)³⁴⁵.

Η βαρηκοΐα τον ανάγκαζε να μην μπορεί να μιλήσει δημόσια, αλλά αντ' αυτού να εκφράζει τις σκέψεις του γραπτώς, κάτι που τελικά τον βοήθησε να εκδίδει τεύχη με νομικές υποθέσεις που θεωρούσε ενδιαφέρουσες από νομική άποψη³⁴⁶.

Κατά τα τελευταία χρόνια της ζωής του, περίπου από το 1938 και μετά, ο Ιωάννης Ηλιάκης αποφάσισε να αποχωρήσει από τη δικηγορική του δραστηριότητα και τη συμμετοχή του σε δημόσιες υποθέσεις. Αντί για αυτό, επικέντρωσε την προσοχή του στη συγγραφή βιβλίων και στην οργάνωση του εκτενούς αρχείου του, το οποίο περιλάμβανε πληροφορίες για τον ίδιο και τον Βενιζέλο. Αυτή η επιλογή οφείλεται στην απογοήτευσή του από την αντίδραση που προκλήθηκε το 1937 από το βιβλίο του "Η νεολαία, στη νεολαία, για τη νεολαία", καθώς οι αντιδράσεις ήταν αρνητικές λόγω της κολακευτικής του στάσης απέναντι στον Ιωάννη Μεταξά. Έτσι, αποφάσισε να αποσυρθεί πλήρως, έτσι ώστε οι προσπάθειες του να μην ερμηνευτούν ως προσπάθεια υπηρεσίας συμφερόντων. "Πάντα ήθελε ένα πράγμα: να ικανοποιήσει τη συνείδησή του με τις πράξεις του, καθώς αυτό ήταν το μοναδικό που τον ενδιέφερε. Και σήμερα, προσπαθεί να το πετύχει, γιατί, ενώ παραμένει εδώ, δεν επιθυμεί να φαίνεται ότι απλά επιβιώνει. Θέλει να προσφέρει κάτι που θα ικανοποιήσει τη συνείδησή του. Και με τον τρόπο που εκφράζει τον εαυτό του σήμερα, ευχαριστεί τη συνείδησή του, πιστεύοντας ότι, ακόμα κι αν δεν είναι ενεργητικός, με αυτό που κάνει, σαν να συνεχίζει να προσφέρει στη ζωή του καύσιμο και νόημα³⁴⁷.

Η προσφορά του Ιωάννη Ηλιάκη στη δημόσια σφαίρα ξεκίνησε με μια εμπνευσμένη ομιλία προς τους υποστηρικτές του κόμματος των Φιλελευθέρων. Σε αυτήν, επεσήμανε τον κρίσιμο ρόλο των προσεχών εκλογών και αναδείχθηκε η ουσιαστική εθνική διάσταση του εκλογικού αγώνα, υπογραμμίζοντας ότι η νίκη των Φιλελευθέρων θα συνέβαλλε στη σύνδεση της Ελλάδας με την παράδοση των "παλαιών φίλων και ευεργετών". Επιπλέον, εξέφρασε την ανησυχία του για το ενδεχόμενο η ψήφος προς τους "φίλους των εχθρών μας" να θέσει τον λαό εναντίον εκείνων που επωφελήθηκαν από τους Βαλκανικούς πολέμους. Επιπλέον, προτείνοντας στα μέλη του κόμματος να αφήσουν στην άκρη τις προσωπικές τους φιλοδοξίες και να μην ανησυχούν για την απουσία τους από ένα ψηφοδέλτιο που θα περιλαμβάνει μόνο

³⁴⁵ Σ. Σαράφης, «Ιστορικές αναμνήσεις», Αθήνα 1952, σ.122

³⁴⁶ Ι. Ηλιάκης, «Η δικαιοσύνη του Σίσυφου», Τυπογραφείο Πολυβιοτεχνικής Α.Ε., Αθήνα 1931 σ.6

³⁴⁷ Ι. Ηλιάκης. Ι, « Η ιστορία εξήντα χρόνων», τ. 1, εκδ. Εφεδρικός Αγώνας, Χανιά 1940, σ.7

11 υποψηφίους, αποκάλυψε την επιθυμία του να διασφαλίσει την ενότητα του κόμματος και να αποφύγει πιθανές διαμάχες στο μέλλον. Το περιεχόμενο αυτής της ομιλίας αποκαλύπτει την προσπάθεια του να επισημάνει τους εσωκομματικούς ανταγωνισμούς και να προασπίσει την ενότητα του κόμματος, κάτι που επιβεβαιώνεται και από τις συχνές επικοινωνίες του με τον Βενιζέλο, περιγράφοντας τις αντιδράσεις του τοπικού πληθυσμού και τις εξελίξεις στον εκλογικό χώρο ³⁴⁸.

Στις 14 Αυγούστου 1916, στην Κοζάνη, πραγματοποιήθηκε μια μαζική διαδήλωση αντίδρασης κατά της εισβολής των Βουλγάρων στο ελληνικό έδαφος, με την πρωτοβουλία των Φιλελευθέρων. Περίπου 25 άτομα από τον αντιφιλελεύθερο χώρο προσπάθησαν να διαταράξουν την εκδήλωση, με τα ονόματα 15 εξ αυτών να αναφέρονται από την εφημερίδα. Αν και υπήρξε πρόκληση, ο Ηλιάκης αποφάσισε να μην πάρει τον λόγο, όπως είχε ενημερώσει σε επιστολή του προς τον Βενιζέλο. Οι "κρυφές" προεκλογικές ενέργειες, όπως προκύπτουν από την αλληλογραφία του Ηλιάκη με τον Βενιζέλο, αποκαλύπτουν την πρόθεσή τους να επιτύχουν με κάθε δυνατό μέσο και την αμέριστη υποστήριξή τους σε κάθε είδους δράση από τις γαλλικές αρχές. Μέρος αυτής της αλληλογραφίας δημοσιεύτηκε σε αθηναϊκές εφημερίδες και στην αντιβενιζελική εφημερίδα της Κοζάνης "Η Νίκη" πριν από τις εκλογές του 1920. Μεγάλο μέρος αυτής της αλληλογραφίας φυλάσσεται στα αρχεία του Βενιζέλου ³⁴⁹.

Τον Αύγουστο του 1916, η Κοζάνη βρέθηκε σε μια περίοδο διχασμού, όπου ο φόβος για την εισβολή των Βουλγαρικών στρατευμάτων στην πόλη συγκρούστηκε με την επιθυμία ορισμένων να συμβεί αυτό. Η εφημερίδα δημοσίευε ειδήσεις για τη σύλληψη Βουλγάρων στρατιωτών στη Σέλιτσα και τη Λαψίστα. Οι μάχες μεταξύ Βούλγαρων και Σέρβων διεξάγονταν στην περιοχή Σόροβιτς-Γκορνίτσοβο, όπου φαινόταν ότι οι Βούλγαροι υπέστησαν ήττα. Στις 14 Αυγούστου, διοργανώθηκε στην Κοζάνη ένα συλλαλητήριο κατά της εισόδου των Βουλγαρικών στρατευμάτων στα ελληνικά εδάφη, το οποίο αντιμετωπίστηκε με αντιδιαμαρτυρία από 25 "επιστράτους". Το Δημοτικό Συμβούλιο της Κοζάνης απέστειλε τηλεγράφημα στον Βασιλιά, καταδικάζοντας κάθε πράξη διατάραξης της τάξης και εκφράζοντας την αφοσίωσή του στην πατρίδα και την κυβέρνηση ³⁵⁰.

³⁴⁸ Εφημ. Ηχώ της Μακεδονίας,φ.199,27/7/1916,σ.1 και φ.200,31/7/1916.

³⁴⁹ IAMM, AEB, φάκ. 368, Ηλιάκης προς Βενιζέλο, Κοζάνη 12.8.1916

³⁵⁰ Χρ. Βήττος, Ο εθνικός διχασμός και η γαλλική κατοχή (1915-1920), Εκδόσεις Όλυμπος, Αθήνα 2008. σ.106-107

Σε φύλλο της εφημερίδας «Ηχώ της Μακεδονίας» που φέρει ημερομηνία 14ης Σεπτεμβρίου 1916 (λείπουν πέντε φύλλα), αναφέρεται ότι ο Ηλιάκης επιχείρησε να εντάξει τη Δυτική Μακεδονία στο κίνημα της Εθνικής Άμυνας με μια προκριματική συνεδρίαση. Κατά τη διάρκεια της ομιλίας του, αποσαφηνίζει τους λόγους που ώθησαν τον Βενιζέλο και τον Κουντουριώτη να υποστηρίξουν το Επαναστατικό Κίνημα της Θεσσαλονίκης. Με λόγια που συγκινούν τους ακροατές, αναφέρει τις δοκιμασίες που αντιμετώπισε η ελληνική ψυχή και καλεί τους κατοίκους της Κοζάνης να ενωθούν με τους συμμάχους τους σε μια εθνική προσπάθεια ³⁵¹.

Στη συνέχεια, μεταβαίνει στη Θεσσαλονίκη με σκοπό να διοριστεί επίσημα Αντιπρόσωπος της Προσωρινής Κυβέρνησης στη Δυτική Μακεδονία. Αν και είχε δράσει ως εκπρόσωπος των Φιλελευθέρων στις εκλογές και είχε αναλάβει αυτοβούλως την κήρυξη της Επανάστασης στη Δυτική Μακεδονία, φαίνεται ότι αυτό δεν ήταν αρκετό για να αποκτήσει αυτόματα τη θέση. Καταθέτει λεπτομερή έκθεση στην Προσωρινή Κυβέρνηση, περιγράφοντας το πρόγραμμα που προτίθεται να υλοποιήσει για τις ανάγκες της Δυτικής Μακεδονίας. Σε μια τελική αναφορά, υπογραμμίζει: "Η υπονόμευση της προσπάθειας μέχρι σήμερα αποτελεί υπονόμευση ολόκληρου του αγώνα. Γι' αυτό, απαιτείται συνέχιση της υποστήριξης, τόσο ηθικής όσο και οικονομικής, για να δείξουμε ότι το πνεύμα της επανάστασης παραμένει ζωντανό στη Δυτική Μακεδονία. Περιμένω την υποστήριξη από τους συμμάχους και την Κυβέρνηση. Αν δεν λάβω αυτήν την υποστήριξη, δε θα είμαι σε θέση να παραμείνω εδώ, γιατί δεν επιθυμώ σύγκρουση με την Προσωρινή Κυβέρνηση ³⁵².

Ο Ηλιάκης, ως νέος Κυβερνητικός Επίτροπος στους Νομούς Κοζάνης-Φλώρινας, ανακοίνωσε τις αρχές της διοίκησής του προς τον λαό της Μακεδονίας με σαφήνεια και αποφασιστικότητα. Πρώτα απ' όλα, επιβεβαίωσε ότι ο βασικός στόχος της Επανάστασης είναι η ευημερία και η πρόοδος του λαού της Μακεδονίας, καθώς και η ανάδειξη των εθνικών αρετών όπως η αυτοθυσία και η φιλοπατρία. Απορρίπτοντας την υποχρεωτική στρατολογία, εξήγησε ότι ήδη παρατηρούνται περιπτώσεις φυγής προς την Παλαιά Ελλάδα για να αποφευχθεί η στράτευση. Προέτρεψε όλους τους κατοίκους να συνεργαστούν με την επανάσταση ανεξάρτητα από φυλή και πολιτικές πεποιθήσεις, ενώ προειδοποίησε ότι όσοι αρνηθούν θα υποχρεωθούν να υποταχθούν. Ανακοίνωσε την ύπαρξη μιας "δικτατορικής" εξουσίας, αλλά υπογράμμισε ότι αυτό θα γίνει προς το κοινό καλό, πάντα με σεβασμό προς

³⁵¹ Εφημ. Ηχώ της Μακεδονίας,φ.213,14/9/1916,σ.3

³⁵² Ι. Ηλιάκης, 1940, σ.47

τους νόμους και την ελεύθερη επικοινωνία με τον λαό. Τέλος, διαβεβαίωσε ότι οι αποφάσεις του θα είναι πάντα βασισμένες στο φυσικό δίκαιο της Επανάστασης, με σκοπό το κοινό καλό και την καταπολέμηση των αδικιών ³⁵³.

Σχετικά με τους νόμους, εξέφρασε τη δέσμευσή του να τους τηρήσει, υπό τον όρο ότι είναι σύμφωνοι με τις αρχές της Επανάστασης. Επισήμανε ότι η προτεραιότητα είναι το συμφέρον της Επανάστασης και ότι οι νόμοι υπακούν σε αυτήν την αρχή, αποτυπωμένοι μόνο στη συνείδησή του. Εκτός αυτού, απείλησε με αυστηρές κυρώσεις όσους αντιτίθενται στην Επανάσταση. Οι κατάσκοποι και οι προδότες της Επανάστασης θα εκτελούνται χωρίς καμία διαδικασία, καθώς θεωρούνται εχθροί της πατρίδας. Υποστήριξε ότι η Επανάσταση δεν θα ασκήσει τρομοκρατία, αλλά θα κερδίσει τον σεβασμό των φίλων της και θα εμπνεύσει φόβο στους εχθρούς της. Η έκθεση του εισαγγελέα Κοζάνης, Μιχάλη Δεσποτόπουλου, αποκαλύπτει σημαντικά γεγονότα που συνέβησαν στην πόλη της Κοζάνης κατά τη διάρκεια της κήρυξης της σύμπραξης της Δυτικής Μακεδονίας με το κίνημα της Εθνικής Άμυνας. Σύμφωνα με την έκθεση, ο Ηλιάκης είχε στενούς συνεργούς, όπως ο διοικητής της Χωροφυλακής Κοζάνης, Ιωάννης Σουρής, και οι Πρωτοδίκες Αντώνης Δαφνομήλης, Εμμανουήλ Αναγνώσας και Παναγιώτης Βασιλακόπουλος. Αυτοί είχαν ενημερωθεί για την προετοιμασία της περιοχής για την επανάσταση εναντίον της κυβέρνησης της Αθήνας. Τον Αύγουστο του 1916, ο Ηλιάκης διένειμε επαναστατικά έγγραφα καλώντας τον λαό να αντισταθεί στην κυβέρνηση της Αθήνας και να υποστηρίξει την Επαναστατική Κυβέρνηση της Θεσσαλονίκης. Η αντίδραση των κατοίκων της Κοζάνης ήταν αποφασιστική, παρόλο που έγινε με σιωπηλό τρόπο. Την επόμενη μέρα, ο Ηλιάκης προσπάθησε να απελευθερώσει κρατούμενους από τις φυλακές, αλλά απέτυχε λόγω της αντίδρασης του εισαγγελέα Δεσποτόπουλου. Σύντομα, γαλλικά στρατεύματα έφτασαν στην πόλη, παρέχοντας την απαραίτητη υποστήριξη στον Ηλιάκη. Λίγο πριν ανακοινώσει την επανάσταση, κατέλαβε το δημόσιο ταμείο και κατάσχεσε τα χρήματα για τις ανάγκες της επανάστασης. Επέβαλε το κλείσιμο όλων των καταστημάτων και των δημόσιων γραφείων και κάλεσε τους πολίτες να συγκεντρωθούν κάτω από τη Νομαρχία. Εκεί, ενώπιον λίγων συγκεντρωμένων, ανακοίνωσε την επανάσταση, συστήνοντας μια επαναστατική επιτροπή και αποκτώντας έλεγχο του τηλεγραφείου και των δημοσίων γραφείων. Αργότερα, ο Δεσποτόπουλος περιέγραψε τη συνάντησή του με τον Ηλιάκη στο γραφείο του πρώτου ³⁵⁴.

³⁵³ Εθνική πολιτική, Σεπτ.1920, τεύχος 6

³⁵⁴ Ν. Γερακάρης, «Σελίδες εκ της συγχρόνου ιστορίας». τόμος Α, Αθήνα 1936. Εκδόσεις Ελευθέρου ανθρώπου, σ.292-298

Ο Ιωάννης Ηλιάκης, στο βιβλίο του «Ο Βενιζέλος και η Πολιτική», γράφει για το Βενιζέλο, ότι άδικα τον κατηγορούν πως με το διχασμό έφερε το χάος στην Ελλάδα. Το χάος προϋπήρχε πριν από το 1909 που ήρθε στην Αθήνα. Τον κάλεσε ο Στρατιωτικός Σύνδεσμος να έρθει και μέσα στις υπογραφές, ήταν και αυτή του Παμίκου Ζυμβρακάκη, ο οποίος ήταν υψηλό στρατιωτικό στέλεχος της βασιλικής αυλής³⁵⁵, ο οποίος ήταν από τους παραπλανημένους Κρητικούς που θεωρούσαν ότι ο Βενιζέλος δεν ήθελε την ένωση με τη μητέρα Ελλάδα, ο μετέπειτα Αμυνίτης Στρατηγός, ο οποίος «τρώγων σήμερα και αυτός τον άρτον της εξορίας δια τας πολλές προς την πατρίδα υπηρεσίας του». Διευκρινίζει στο βιβλίο του επίσης, ότι ο Κρητικός πολιτικός δεν προσπάθησε να γεφυρώσει τις αντιπαράθεσεις, αλλά ήταν δημιουργός μιας νέας πολιτικής που δρούσε υπέρ του Ελληνικού Έθνους και προς το συμφέρον αυτού, «...να παραγάγη εκ του χάους στερέωμα³⁵⁶».

³⁵⁵ anemi.lib.uoc.gr/ Ηλιάκη Ιωάννη, Ο ΒΕΝΙΖΕΛΟΣ ΚΑΙ Η ΠΟΛΙΤΙΚΗ, σ.13, ΑΘΗΝΑΙ 1923, εκδ.Γ .Η.ΚΑΛΕΡΓΗ,

³⁵⁶ [Anemi.lib.uoc.gr /](http://Anemi.lib.uoc.gr/) Ηλιάκη Ιωάννη, ο.π., σ.17

Συμπεράσματα

Παρακάτω παρουσιάζονται τα συμπεράσματα της έρευνας ανά ερευνητικό ερώτημα.

1ο ερευνητικό ερώτημα: Πώς επηρέασε η διαμάχη μεταξύ Κωνσταντίνου και Βενιζέλου την πολιτική και κοινωνική κατάσταση της Ελλάδας και ποιος ήταν ο ρόλος του Τύπου στην αποτύπωση αυτής της διαμάχης;

Η διαμάχη μεταξύ του βασιλιά Κωνσταντίνου Α' και του Ελευθερίου Βενιζέλου, γνωστή ως Εθνικός Διχασμός, αποτέλεσε ένα από τα πιο κρίσιμα κεφάλαια της σύγχρονης ελληνικής ιστορίας. Ήταν μια σύγκρουση όχι μόνο πολιτικής φύσης, αλλά και ιδεολογικής, στρατηγικής και κοινωνικής, με βαθιές επιπτώσεις τόσο στο εσωτερικό της χώρας όσο και στη θέση της στον διεθνή χώρο. Η περίοδος αυτή, από το 1914 έως το 1917, χαρακτηρίστηκε από έντονη εσωτερική αντιπαράθεση και διαίρεση, με επίκεντρο τις διαφορετικές αντιλήψεις των δύο ηγετών για τον ρόλο της Ελλάδας στον Α' Παγκόσμιο Πόλεμο. Παράλληλα, ο ρόλος του Τύπου υπήρξε καθοριστικός στην αποτύπωση και διάχυση αυτής της διαμάχης, διαμορφώνοντας σε μεγάλο βαθμό την κοινή γνώμη και εντείνοντας τις πολιτικές και κοινωνικές εντάσεις.

Μετά τους επιτυχημένους Βαλκανικούς Πολέμους, η Ελλάδα είχε επεκτείνει τα εδάφη της κατά 93% και ο πληθυσμός της είχε αυξηθεί κατά 77%, γεγονός που την ανέδειξε σε σημαντική δύναμη στη νοτιοανατολική Ευρώπη. Ωστόσο, αυτή η επιτυχία δεν ήταν αρκετή για να διασφαλίσει την πολιτική σταθερότητα. Η διεθνής κατάσταση στη χερσόνησο του Αίμου ήταν ασταθής λόγω της διάλυσης της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας και της επερχόμενης σύγκρουσης των Μεγάλων Δυνάμεων. Σε αυτό το κλίμα, η Ελλάδα βρέθηκε διχασμένη μεταξύ δύο αντικρουόμενων στρατηγικών προσεγγίσεων: του Κωνσταντίνου, που επιθυμούσε την ουδετερότητα, και του Βενιζέλου, που επεδίωκε τη συμμαχία με την Αντάντ.

Ο Κωνσταντίνος Α', ο οποίος διαδέχθηκε τον δολοφονημένο Γεώργιο Α' το 1913, είχε ιδιαίτερα φιλικές σχέσεις με τη Γερμανία, λόγω των οικογενειακών του δεσμών με τον Κάιζερ. Αυτή η προσκόλληση στην Γερμανία προκάλεσε υποψίες και διχόνοια στον ελληνικό λαό, με πολλούς να τον θεωρούν υπεύθυνο για την εξωτερική πολιτική που επιδίωκε να κρατήσει την Ελλάδα μακριά από τον πόλεμο. Από την άλλη πλευρά, ο Βενιζέλος, έχοντας δοκιμαστεί στα δύσκολα ζητήματα της Κρητικής Πολιτείας και των Βαλκανικών Πολέμων, ήταν υπέρ της συμμαχίας με την Αντάντ, εκτιμώντας ότι η Ελλάδα θα μπορούσε να επωφεληθεί από τη συνεργασία με τις μεγάλες δυνάμεις της εποχής.

Η σύγκρουση αυτή δεν ήταν μόνο πολιτική, αλλά και ιδεολογική. Ο Βενιζέλος αντιπροσώπευε τις μεταρρυθμιστικές δυνάμεις και το όραμα για μια σύγχρονη και δυναμική Ελλάδα, που θα εντασσόταν ενεργά στη διεθνή σκηνή και θα διεκδικούσε την πραγμάτωση της Μεγάλης Ιδέας. Ο Κωνσταντίνος, από την άλλη πλευρά, εξέφραζε τις πιο παραδοσιακές δυνάμεις, που πίστευαν στην εθνική ανεξαρτησία μέσω της ουδετερότητας και στη διατήρηση των παραδοσιακών αξιών.

Η διαμάχη κορυφώθηκε με την Α' παραίτηση του Βενιζέλου το 1915, όταν ο Κωνσταντίνος αρνήθηκε να στηρίξει την εκστρατεία στα Δαρδανέλια, παρά τη συμφωνία του Βενιζέλου με την Αντάντ. Ο βασιλιάς, επηρεασμένος από τη γερμανική πολιτική, αποφάσισε να παραμείνει ουδέτερος, θεωρώντας ότι αυτή ήταν η καλύτερη στρατηγική για την Ελλάδα, παρά τη δέσμευσή της να υπερασπιστεί τη Σερβία σύμφωνα με τη Συνθήκη του Βουκουρεστίου. Αυτή η ρήξη μεταξύ των δύο ανδρών οδήγησε σε πολιτικό αδιέξοδο και τελικά στη δημιουργία της κυβέρνησης της Εθνικής Άμυνας από τον Βενιζέλο στη Θεσσαλονίκη το 1916.

Η ίδρυση της Κυβέρνησης της Εθνικής Άμυνας στη Θεσσαλονίκη ήταν το αποκορύφωμα του Εθνικού Διχασμού. Ο Βενιζέλος, απογοητευμένος από την αδυναμία του να επιβάλει τις πολιτικές του αποφάσεις στην Αθήνα, αποφάσισε να δημιουργήσει μια παράλληλη κυβέρνηση στη βόρεια Ελλάδα, με τη στήριξη των συμμαχικών δυνάμεων. Αυτή η κίνηση είχε ως αποτέλεσμα τη δημιουργία δύο παράλληλων κυβερνήσεων στην Ελλάδα, με τον Κωνσταντίνο να ελέγχει την παλαιά Ελλάδα και τον Βενιζέλο να κυριαρχεί στη Μακεδονία.

Ο κοινωνικός αντίκτυπος αυτής της διαίρεσης ήταν έντονος. Η ελληνική κοινωνία διχάστηκε σε δύο στρατόπεδα: τους βενιζελικούς και τους βασιλικούς. Οι πολιτικές και κοινωνικές εντάσεις αυξήθηκαν, με συγκρούσεις να ξεσπούν σε πολλές περιοχές της χώρας. Ο στρατός και η πολιτική ελίτ βρέθηκαν επίσης διχασμένοι, με αξιωματικούς και πολιτικούς να παίρνουν θέση υπέρ της μιας ή της άλλης πλευράς.

Η διαμάχη έφτασε σε βίαιη κλιμάκωση με τα Νοεμβριανά του 1916, όταν οι δυνάμεις της Αντάντ προσπάθησαν να επιβάλουν την αποστράτευση των φιλοβασιλικών δυνάμεων στην Αθήνα. Οι συγκρούσεις μεταξύ των Επιστράτων του Κωνσταντίνου και των συμμαχικών δυνάμεων οδήγησαν σε αιματηρές συγκρούσεις, με δεκάδες νεκρούς. Ο διχασμός είχε φτάσει σε τέτοιο σημείο που η Ελλάδα βρέθηκε ουσιαστικά υπό διπλή διακυβέρνηση, με τους Συμμάχους να πιέζουν τον Κωνσταντίνο να παραιτηθεί υπέρ του γιου του Αλέξανδρου.

Ο Τύπος διαδραμάτισε καίριο ρόλο στην ενίσχυση της διαμάχης μεταξύ Κωνσταντίνου και Βενιζέλου. Από το 1910 και μετά, παρατηρήθηκε μια σημαντική άνθηση στον ελληνικό Τύπο, με πολλές νέες εφημερίδες να κάνουν την εμφάνισή τους. Οι εφημερίδες, χωρισμένες σε φιλοβασιλικές και φιλοβενιζελικές, αποτέλεσαν το βασικό μέσο διαμόρφωσης της κοινής γνώμης. Η πόλωση που χαρακτήριζε την πολιτική σκηνή της εποχής αντικατοπτριζόταν και στον Τύπο, με έντονες πολιτικές αντιπαραθέσεις να λαμβάνουν χώρα μέσα από τα άρθρα και τα πρωτοσέλιδα.

Στη Θεσσαλονίκη, οι εφημερίδες που υποστήριζαν τον Βενιζέλο παρουσίαζαν την Κυβέρνηση της Εθνικής Άμυνας ως νόμιμη και απαραίτητη για τη σωτηρία της Ελλάδας. Αντίστοιχα, στην Αθήνα, οι φιλοβασιλικές εφημερίδες, όπως η "Σκριπ", κατηγορούσαν τον Βενιζέλο για πραξικόπημα και προσπαθούσαν να παρουσιάσουν την ουδετερότητα του Κωνσταντίνου ως τον μόνο δρόμο για τη διατήρηση της ειρήνης στη χώρα. Οι ξενόγλωσσες εφημερίδες, που κυκλοφορούσαν στη Μακεδονία λόγω της παρουσίας των συμμαχικών δυνάμεων, προσέφεραν μια διαφορετική εικόνα για τα γεγονότα, πολλές φορές αντικρουόμενη με την ελληνική πραγματικότητα.

Η προπαγάνδα που ασκούσαν οι εφημερίδες και των δύο πλευρών ενίσχυσε την πόλωση και διόγκωσε το κλίμα εχθρότητας. Οι πολιτικές και ιδεολογικές διαφορές μεταξύ των δύο ηγετών μεταφέρονταν στον Τύπο, ο οποίος συχνά ξεπερνούσε τα όρια της δημοσιογραφικής δεοντολογίας για να προωθήσει τα συμφέροντα της κάθε πλευράς.

Η διαμάχη μεταξύ του Κωνσταντίνου και του Βενιζέλου επηρέασε βαθιά την πολιτική και κοινωνική κατάσταση της Ελλάδας. Ο Εθνικός Διχασμός, που προέκυψε από αυτή τη διαμάχη, άφησε πίσω του μια χώρα διχασμένη και αδύναμη να αντιμετωπίσει τις προκλήσεις της εποχής. Ο ρόλος του Τύπου στην ενίσχυση αυτού του διχασμού ήταν καθοριστικός, καθώς οι εφημερίδες της εποχής συνέβαλαν στη διαμόρφωση και την πόλωση της κοινής γνώμης.

Παρά την τελική επικράτηση του Βενιζέλου και την είσοδο της Ελλάδας στον πόλεμο στο πλευρό της Αντάντ, οι συνέπειες του Εθνικού Διχασμού συνεχίστηκαν για δεκαετίες, επηρεάζοντας τις μελλοντικές πολιτικές εξελίξεις και αφήνοντας βαθιά τραύματα στην ελληνική κοινωνία.

2ο ερευνητικό ερώτημα: Ποια ήταν τα κύρια πρόσωπα που στήριξαν το Κίνημα της Εθνικής Άμυνας Θεσσαλονίκης και πώς συνέβαλαν στην οργάνωση και λειτουργία της βραχύβιας αυτής κυβέρνησης;

Το Κίνημα της Εθνικής Άμυνας Θεσσαλονίκης, που έλαβε χώρα κατά τη διάρκεια του Εθνικού Διχασμού στην Ελλάδα (1916-1917), αποτέλεσε μια κρίσιμη προσπάθεια να αντιμετωπιστεί η εσωτερική πολιτική κρίση και να κινητοποιηθεί η χώρα υπέρ της Συμμαχίας της Αντάντ κατά τον Α' Παγκόσμιο Πόλεμο. Η πρωτοβουλία αυτή, που οργανώθηκε από μια ομάδα πολιτικών και στρατιωτικών, διαδραμάτισε καθοριστικό ρόλο στην ανασύνταξη των δυνάμεων που υποστήριζαν τον Ελευθέριο Βενιζέλο και την ένταξη της Ελλάδας στον πόλεμο στο πλευρό των Συμμάχων. Η εξέλιξη του Κινήματος και η προσωρινή Κυβέρνηση που προέκυψε αποτέλεσαν μια πολιτική δομή που επηρέασε την πορεία του ελληνικού κράτους.

Η Επιτροπή της Εθνικής Άμυνας αποτέλεσε τον πυρήνα του Κινήματος της Θεσσαλονίκης, με πολιτικά και στρατιωτικά στελέχη να παίζουν σημαντικό ρόλο στην οργάνωση και λειτουργία του. Ένα από τα πρώτα ηγετικά πρόσωπα που συνέβαλαν στην ίδρυση της Επιτροπής ήταν ο Παμίκος Ζυμβρακάκης, ένας αξιωματικός που ηγήθηκε στρατιωτικών επιθέσεων κατά της Βουλγαρίας. Ο Ζυμβρακάκης, μαζί με άλλους αξιωματικούς, συμπεριλαμβανομένου του αδελφού του Μανώλη Ζυμβρακάκη, και άλλων μαχητών, συνέβαλαν στην ενίσχυση της στρατιωτικής δράσης υπέρ του Κινήματος.

Εικόνα 16: Εμμανουήλ Ζυμβρακάκης (Πηγή: «Ελευθέριος Βενιζέλος. Η Μεγάλη Πορεία. Από το Ανάθεμα στην αποθέωση», Γιώργος Αναστασιάδης «Εθνική Άμυνα στην κυβέρνηση της Θεσσαλονίκης», σελ. 78, Ε-ΙΣΤΟΡΙΚΑ, εκδ. ΕΛΕΥΘΕΡΟΤΥΠΙΑ)

Μια σημαντική στρατιωτική μονάδα που στάθηκε αρωγός στο Κίνημα ήταν το σώμα του Ν. Γρηγοριάδη, το οποίο αποτελούνταν από 1.100 άνδρες, κυρίως Θράκες και Μικρασιάτες πρόσφυγες, οι οποίοι πολεμούσαν εναντίον των Βουλγάρων. Η μονάδα αυτή βοήθησε στην υπεράσπιση της Μακεδονίας και στην αντιμετώπιση της βουλγαρικής επιθετικότητας, ενώ ταυτόχρονα ενίσχυσε τη στρατιωτική ισχύ του Κινήματος.

Στο πολιτικό σκέλος, καθοριστικό ρόλο έπαιξαν προσωπικότητες όπως ο Δημήτριος Δίγκας, ο Περικλής Αργυρόπουλος, ο Αλέξανδρος Ζάννας και άλλοι. Αυτοί οι άνθρωποι ήταν οι αρχιτέκτονες της οργάνωσης του Κινήματος και πρωτοστάτησαν στις επαναστατικές συσκέψεις που πραγματοποιήθηκαν από τον Δεκέμβριο του 1915. Οι συσκέψεις αυτές, συνωμοτικού χαρακτήρα, κατέληξαν σε αποφάσεις για άμεση δράση ενάντια στην αδράνεια της κυβέρνησης και στη ζοφερή κατάσταση που επικρατούσε στη Μακεδονία. Η παρουσία αυτών των πολιτικών προσωπικοτήτων ήταν καθοριστική για την απόφαση να ενεργήσουν υπέρ της ανατροπής της πολιτικής ουδετερότητας που ακολουθούσε ο βασιλιάς Κωνσταντίνος Α΄.

Ένας ακόμη από τους πιο σημαντικούς παράγοντες στην επιτυχία του Κινήματος της Θεσσαλονίκης ήταν η ενεργή υποστήριξη από το εξωτερικό, κυρίως από τους Γάλλους. Η συμμαχία με τη Γαλλία ήταν καθοριστική για την εξέλιξη του Κινήματος, καθώς οι Γάλλοι στρατιώτες και αξιωματικοί προσέφεραν υποστήριξη στις στρατιωτικές και πολιτικές ενέργειες των Αμυνιτών. Οι Γάλλοι, υπό την ηγεσία του στρατηγού Sarrail, αναγνώρισαν την κυβέρνηση της Θεσσαλονίκης και ενίσχυσαν τη θέση της τόσο στο εσωτερικό της Ελλάδας όσο και διεθνώς.

Οι στρατιωτικοί που υποστήριζαν το Κίνημα ήταν επίσης κρίσιμοι για την επιτυχία του. Ο Νεόκοσμος Γρηγοριάδης, ένας από τους ηγέτες των Αμυνιτών, είχε βασικό ρόλο στην οργάνωση των στρατιωτικών επιχειρήσεων και στη διαμόρφωση της στρατηγικής της Επιτροπής. Παρά την αρχική αντίθεση του Βενιζέλου στο Κίνημα, μια μυστική συνάντηση με τον Αλέξανδρο Ζάννα στην Αθήνα ήταν καταλυτική για την απόφασή του να υποστηρίξει τελικά την προσπάθεια.

Η παρουσία του στρατηγού Παναγιώτη Δαγκλή, ο οποίος ήταν ένας από τους σημαντικότερους στρατιωτικούς συνεργάτες του Βενιζέλου, ήταν επίσης καίριας σημασίας. Ο Δαγκλής, μαζί με τον ναύαρχο Παύλο Κουντουριώτη και τον ίδιο τον Βενιζέλο, σχημάτισε την ηγετική ομάδα γνωστή ως Τριανδρία, που αποτέλεσε τον κεντρικό πυλώνα της προσωρινής Κυβέρνησης της Θεσσαλονίκης. Η στρατιωτική εμπειρία του Δαγκλή και η αποφασιστικότητα του Κουντουριώτη έδωσαν στο Κίνημα την απαραίτητη στρατιωτική και ναυτική ισχύ για να αντιμετωπίσει τις εχθρικές δυνάμεις.

Η προσωρινή Κυβέρνηση της Θεσσαλονίκης, που ανακηρύχθηκε το Σεπτέμβριο του 1916, περιελάμβανε μια σειρά από πολιτικά και στρατιωτικά στελέχη που ανέλαβαν καθοριστικούς ρόλους. Ο Βενιζέλος, ως πρωθυπουργός, συγκέντρωσε στα χέρια του την

εκτελεστική και νομοθετική εξουσία, δημιουργώντας μια ισχυρή ηγετική δομή. Ο Θαλής Κουτούπης ανέλαβε το Υπουργείο Εθνικής Οικονομίας, ενώ ο Μιλτιάδης Νεγρεπόντης ανέλαβε το Υπουργείο Οικονομικών. Άλλες σημαντικές θέσεις κατείχαν ο Δημήτριος Δίγκας στο Υπουργείο Δικαιοσύνης και ο Θεμιστοκλής Σοφούλης στο Υπουργείο Εσωτερικών.

Ο στρατός της προσωρινής Κυβέρνησης οργανώθηκε με την ενεργή συμμετοχή και υποστήριξη Γάλλων αξιωματικών. Με τη δημιουργία του Α' και του Β' Σώματος Στρατού, η στρατιωτική ισχύς της Κυβέρνησης αυξήθηκε, επιτρέποντάς της να διαχειριστεί τις επιχειρήσεις στη Μακεδονία και να ενισχύσει τη συμμαχική παρουσία στην περιοχή.

Η Επιτροπή Εθνικής Άμυνας, που προηγήθηκε της επίσημης ανακήρυξης της προσωρινής Κυβέρνησης, είχε ήδη δραστηριοποιηθεί σε όλη τη Μακεδονία, προσπαθώντας να κινητοποιήσει τον πληθυσμό υπέρ του Κινήματος. Η επιτροπή αυτή συγκέντρωσε την υποστήριξη στρατιωτικών και πολιτών, διοργανώνοντας συλλαλητήρια και συναντήσεις, με σκοπό να ενισχύσει τη θέση της Θεσσαλονίκης ως κέντρου αντίστασης κατά της ουδετερότητας και της μοναρχίας. Η δράση της Επιτροπής ήταν καθοριστική για την εξάπλωση του Κινήματος σε άλλες περιοχές της βόρειας Ελλάδας και για τη συγκρότηση των απαραίτητων στρατιωτικών δυνάμεων.

Τα κύρια πρόσωπα που στήριζαν το Κίνημα της Εθνικής Άμυνας στη Θεσσαλονίκη, τόσο στο πολιτικό όσο και στο στρατιωτικό σκέλος, έπαιξαν καθοριστικό ρόλο στη δημιουργία και τη λειτουργία της προσωρινής Κυβέρνησης. Η Επιτροπή Εθνικής Άμυνας, με τη βοήθεια προσωπικοτήτων όπως οι Παμίκος Ζυμβρακάκης, Νεόκοσμος Γρηγοριάδης, Δημήτριος Δίγκας και Περικλής Αργυρόπουλος, ανέλαβε την πρωτοβουλία να αντιμετωπίσει την κρίση στην Ελλάδα, ενισχύοντας την υποστήριξη του Βενιζέλου και της Αντάντ. Η οργάνωση και η λειτουργία της βραχύβιας αυτής κυβέρνησης αποδεικνύουν τον ζωτικό ρόλο που διαδραμάτισαν οι προσωπικότητες αυτές στην ενοποίηση των δυνάμεων υπέρ του Κινήματος.

3^ο ερευνητικό ερώτημα: Ποιες ήταν οι κύριες κοινωνικές, οικονομικές και πολιτικές προκλήσεις που αντιμετώπισε η Εθνική Άμυνα Θεσσαλονίκης και πώς διαχειρίστηκαν οι ηγέτες της τις δυσκολίες αυτές;

Η Εθνική Άμυνα Θεσσαλονίκης, κατά τη διάρκεια του Εθνικού Διχασμού, βρέθηκε αντιμέτωπη με μια σειρά κρίσιμων κοινωνικών, οικονομικών και πολιτικών προκλήσεων, οι οποίες δοκίμασαν τις ικανότητες της Προσωρινής Κυβέρνησης να διαχειριστεί την κατάσταση και να διατηρήσει την υποστήριξη του πληθυσμού. Οι δυσκολίες αυτές δεν ήταν μόνο το αποτέλεσμα της πολεμικής σύγκρουσης και της εσωτερικής πολιτικής αστάθειας, αλλά και της

γενικότερης οικονομικής εξάρτησης από τις Μεγάλες Δυνάμεις και της κοινωνικής αδικίας που είχε συσσωρευτεί με την πάροδο των χρόνων. Παρόλο που η Προσωρινή Κυβέρνηση, με επικεφαλής τον Ελευθέριο Βενιζέλο, κατάφερε να επιτύχει σημαντικές μεταρρυθμίσεις, οι προκλήσεις που αντιμετώπισε υπογράμμισαν τη δυσκολία του εγχειρήματος και ανέδειξαν τα περιορισμένα περιθώρια αυτονομίας της.

Ένα από τα μεγαλύτερα προβλήματα που αντιμετώπισε η Προσωρινή Κυβέρνηση ήταν το ζήτημα του επισιτισμού. Κατά τη διάρκεια του πολέμου, η έλλειψη τροφίμων ήταν ιδιαίτερα αισθητή στις περιοχές που ελέγχονταν από την Προσωρινή Κυβέρνηση, κυρίως λόγω των περιορισμών στις θαλάσσιες μεταφορές και του αποκλεισμού που επέβαλαν οι αντίπαλες δυνάμεις. Η προσπάθεια να εξασφαλιστεί η τροφοδοσία μέσω της συνεργασίας με τις Μεγάλες Δυνάμεις συνάντησε σοβαρές δυσκολίες, καθώς υπήρξαν καθυστερήσεις και αβεβαιότητες στην παροχή της ανθρωπιστικής βοήθειας. Παρά το γεγονός ότι οι σύμμαχοι παρέδωσαν κάποια ποσότητα τροφίμων, αυτή η βοήθεια ήταν συχνά ανεπαρκής και καθυστερημένη, με αποτέλεσμα να υπάρξουν σοβαρές ελλείψεις σε βασικά είδη, ιδιαίτερα σε νησιά και απομακρυσμένες περιοχές.

Η Προσωρινή Κυβέρνηση προσπάθησε να διαχειριστεί την κατάσταση εφαρμόζοντας μέτρα όπως η εισαγωγή δελτίου τροφίμων και η διανομή των αγαθών μέσω της αστυνομίας και ειδικών επιτροπών. Η λύση, ωστόσο, δεν ήταν αποτελεσματική, καθώς τα προβλήματα στις μεταφορές και οι καθυστερήσεις στην παράδοση των προμηθειών συνέχισαν να ταλανίζουν την κυβέρνηση. Η εξάρτηση από τις Μεγάλες Δυνάμεις κατέστησε τη διαχείριση του επισιτιστικού προβλήματος ακόμη πιο περίπλοκη, καθώς η καθυστέρηση της βοήθειας και η αβεβαιότητα σχετικά με τις ποσότητες τροφίμων που θα διατίθεντο ανάγκαζαν την Προσωρινή Κυβέρνηση να προχωρά σε συνεχή αναπροσαρμογή της πολιτικής της.

Πέρα από το ζήτημα του επισιτισμού, η Προσωρινή Κυβέρνηση βρέθηκε αντιμέτωπη με σοβαρά προβλήματα στον τομέα του εμπορίου και της βιομηχανίας. Η διακοπή των εμπορικών συναλλαγών με το εξωτερικό, ιδιαίτερα στα σημαντικά εμπορεύματα όπως ο θειικός άνθρακας, ο χαλκός και το αλάτι, επηρέασε σημαντικά την οικονομική δραστηριότητα. Παρά τις προσπάθειες της κυβέρνησης να διασφαλίσει την εισαγωγή αυτών των υλικών, οι συνθήκες πολέμου και οι περιορισμοί στις μεταφορές εμπόδισαν την ομαλή ροή αγαθών, γεγονός που επηρέασε την παραγωγικότητα και τις οικονομικές δυνατότητες της χώρας.

Η αγροτική μεταρρύθμιση του 1917 ήταν μια από τις σημαντικότερες κοινωνικές παρεμβάσεις της Προσωρινής Κυβέρνησης και αποτελεί ένα από τα μεγαλύτερα επιτεύγματά

της. Η μεταρρύθμιση αυτή αποσκοπούσε στην αντιμετώπιση των μεγάλων ανισοτήτων που είχαν συσσωρευτεί στον αγροτικό τομέα, ειδικά στις περιοχές όπου κυριαρχούσαν τα τσιφλίκια, όπως η Θεσσαλία και η Μακεδονία. Η αναδιανομή της γης στους ακτήμονες και στους πρόσφυγες ήταν ένα βήμα προς την κοινωνική δικαιοσύνη και την οικονομική ανασυγκρότηση της χώρας, η οποία είχε πληγεί από τον πόλεμο και τις κοινωνικές εντάσεις. Παρόλο που η μεταρρύθμιση ήταν πρωτοποριακή, η εφαρμογή της συναντούσε αντιστάσεις, ιδιαίτερα από τους ιδιοκτήτες των μεγάλων γαιών, ενώ οι συνθήκες πολέμου και οι κοινωνικές αναταραχές καθυστέρησαν την ολοκλήρωσή της.

Η εκπαιδευτική μεταρρύθμιση του 1917 αποτέλεσε ένα ακόμη σημαντικό βήμα εκσυγχρονισμού που επιχείρησε η Προσωρινή Κυβέρνηση. Με επικεφαλής τους Γληνό, Τριανταφυλλίδη και Δελμούζο, η κυβέρνηση επιδίωξε την προώθηση της δημοτικής γλώσσας στην εκπαίδευση, μια κίνηση που στόχευε στην ενίσχυση της ελληνικής ταυτότητας, ιδιαίτερα στις νέες περιοχές που είχαν ενσωματωθεί στο ελληνικό κράτος. Η επιλογή της δημοτικής ως γλώσσας διδασκαλίας στις πρώτες τάξεις των σχολείων ήταν μια προοδευτική κίνηση που απέσπασε την υποστήριξη των φιλελεύθερων κύκλων, αλλά συνάντησε έντονες αντιδράσεις από τους συντηρητικούς, την Εκκλησία και τους υποστηρικτές της καθαρεύουσας.

Η εκπαιδευτική μεταρρύθμιση δεν περιοριζόταν μόνο στο ζήτημα της γλώσσας. Αφορούσε επίσης την αναδιάρθρωση του εκπαιδευτικού συστήματος συνολικά, με στόχο τη βελτίωση της ποιότητας της εκπαίδευσης και τη σύνδεση της γνώσης με τις ανάγκες της σύγχρονης ελληνικής κοινωνίας. Ωστόσο, οι αντιδράσεις από συντηρητικούς κύκλους και η πτώση της Προσωρινής Κυβέρνησης το 1920 έθεσαν φρένο στην πλήρη εφαρμογή της μεταρρύθμισης, αποδεικνύοντας τη βαθιά πολιτική διάσταση του γλωσσικού ζητήματος στην Ελλάδα.

Παρά τις δυσκολίες και τις εσωτερικές και εξωτερικές πιέσεις, η Προσωρινή Κυβέρνηση κατάφερε να προωθήσει σημαντικές κοινωνικές και οικονομικές μεταρρυθμίσεις, οι οποίες έθεσαν τα θεμέλια για τον εκσυγχρονισμό του ελληνικού κράτους. Η ηγεσία της κυβέρνησης, με επικεφαλής τον Βενιζέλο, κατάφερε να διαχειριστεί πολλές από τις κρίσεις που προέκυψαν, αν και δεν ήταν σε θέση να ξεπεράσει πλήρως τις αντιξοότητες. Η εξάρτηση από τις Μεγάλες Δυνάμεις και οι περιορισμοί που επιβλήθηκαν από την διεθνή κατάσταση περιόρισαν τις δυνατότητες της κυβέρνησης να αναλάβει πιο αυτόνομες πρωτοβουλίες, ενώ ο εσωτερικός διχασμός και οι αντιστάσεις από διάφορους κοινωνικούς και οικονομικούς παράγοντες επιδείνωσαν την κατάσταση.

Σε πολιτικό επίπεδο, η Προσωρινή Κυβέρνηση βρέθηκε αντιμέτωπη με την πολυπλοκότητα του Εθνικού Διχασμού, ο οποίος διαχώριζε τη χώρα σε δύο αντίπαλα στρατόπεδα: το κράτος της Θεσσαλονίκης και το κράτος των Αθηνών. Αυτός ο διχασμός οδήγησε σε πολιτική και κοινωνική αστάθεια, επηρεάζοντας την κυβερνητική λειτουργία και την αποτελεσματικότητα των μεταρρυθμίσεων. Παρά τη δυσκολία αυτή, η ηγεσία της Εθνικής Άμυνας κατάφερε να διατηρήσει την εξουσία και να προχωρήσει σε σημαντικές κοινωνικές αλλαγές, κυρίως χάρη στην υποστήριξη της Γαλλίας και άλλων συμμάχων.

Η Εθνική Άμυνα Θεσσαλονίκης αντιμετώπισε πολυάριθμες προκλήσεις, οι οποίες συνδέονταν με τις δύσκολες συνθήκες της εποχής. Οι κοινωνικές ανισότητες, η οικονομική αστάθεια και η πολιτική διαίρεση αποτέλεσαν τα βασικά εμπόδια που έπρεπε να ξεπεραστούν. Παρά τις δυσκολίες, οι ηγέτες της Προσωρινής Κυβέρνησης, με κύριο εκπρόσωπο τον Ελευθέριο Βενιζέλο, κατάφεραν να διαχειριστούν αποτελεσματικά πολλές από αυτές τις προκλήσεις και να προωθήσουν μεταρρυθμίσεις που είχαν σημαντικό αντίκτυπο στην ελληνική κοινωνία. Η κληρονομιά αυτών των μεταρρυθμίσεων θα διαμορφώσει τη βάση για τον εκσυγχρονισμό της χώρας στα χρόνια που ακολούθησαν, παρά τα όποια εμπόδια συναντήθηκαν στην πορεία.

4^ο ερευνητικό ερώτημα: Ποιος ήταν ο ρόλος και η συμβολή των βασικών προσώπων της Εθνικής Άμυνας Θεσσαλονίκης, όπως ο Ελευθέριος Βενιζέλος, ο Παύλος Κουντουριώτης και οι λοιποί συνεργάτες, στην εξέλιξη και διαμόρφωση της πολιτικής σκηνής της εποχής;

Ο ρόλος και η συμβολή των βασικών προσώπων της Εθνικής Άμυνας Θεσσαλονίκης, όπως ο Ελευθέριος Βενιζέλος, ο Παύλος Κουντουριώτης και οι συνεργάτες τους, υπήρξαν καθοριστικοί για την εξέλιξη και διαμόρφωση της πολιτικής σκηνής της Ελλάδας κατά την περίοδο του Εθνικού Διχασμού. Ο Εθνικός Διχασμός (1915-1917), που σηματοδοτήθηκε από την αντιπαράθεση μεταξύ της φιλοβασιλικής παράταξης, υπό τον βασιλιά Κωνσταντίνο, και της βενιζελικής παράταξης, υπό τον Ελευθέριο Βενιζέλο, είχε βαθιές συνέπειες τόσο για την εξωτερική όσο και για την εσωτερική πολιτική της Ελλάδας. Η συγκρότηση της Προσωρινής Κυβέρνησης της Εθνικής Άμυνας στη Θεσσαλονίκη το 1916, υπό την ηγεσία του Βενιζέλου, αποτέλεσε τομή στην πολιτική ιστορία της χώρας, ενώ τα βασικά πρόσωπα αυτού του κινήματος διαδραμάτισαν πρωτεύοντα ρόλο στη διαμόρφωση του μετέπειτα ελληνικού κράτους.

Ο Ελευθέριος Βενιζέλος ήταν η κεντρική πολιτική μορφή του Κινήματος της Εθνικής Άμυνας. Βρισκόμενος στο επίκεντρο της πολιτικής σκηνής, υπήρξε αποφασιστικός στο να

προωθήσει την ένταξη της Ελλάδας στον Α' Παγκόσμιο Πόλεμο στο πλευρό της Αντάντ (Entente). Αυτός ο στόχος ερχόταν σε αντίθεση με τη φιλογερμανική πολιτική του βασιλιά Κωνσταντίνου, ο οποίος υποστήριζε την ουδετερότητα της Ελλάδας, με την πρόθεση να ευνοηθεί η Κεντρική Αυτοκρατορία, της οποίας σύμμαχος ήταν η Γερμανία. Ο Βενιζέλος πίστευε ότι η συμμετοχή της Ελλάδας στον πόλεμο στο πλευρό των συμμάχων θα έφερνε ευνοϊκούς όρους για την επέκταση της χώρας στα Βαλκάνια και την ικανοποίηση των εθνικών της φιλοδοξιών.

Ωστόσο, ο βασιλιάς Κωνσταντίνος, με την υποστήριξη της φιλοβασιλικής παράταξης, αντιτάχθηκε στις πολιτικές του Βενιζέλου, οδηγώντας σε ένα βαθύ ρήγμα στην ελληνική πολιτική σκηνή. Ο Βενιζέλος, αντιμετωπίζοντας αυτή την αντίσταση, αποφάσισε να δημιουργήσει μια παράλληλη πολιτική και στρατιωτική δομή στη Θεσσαλονίκη. Η Προσωρινή Κυβέρνηση της Εθνικής Άμυνας, που συγκροτήθηκε το 1916, δεν ήταν απλώς μια πολιτική πράξη, αλλά ένα κίνημα αντίστασης στην εξουσία του στέμματος. Αυτή η κυβέρνηση επέτρεψε στον Βενιζέλο να εδραιώσει την εξουσία του στη βόρεια Ελλάδα και να οργανώσει στρατιωτικά τη συμμετοχή της χώρας στον πόλεμο.

Η ίδρυση της Προσωρινής Κυβέρνησης της Εθνικής Άμυνας είχε επίσης μακροπρόθεσμες συνέπειες για την εσωτερική πολιτική σκηνή της χώρας. Ο Βενιζέλος κατάφερε να συσπειρώσει γύρω του μια μεγάλη μερίδα του ελληνικού λαού, δημιουργώντας μια νέα πολιτική δυναμική που υπερκέρασε τις παραδοσιακές διαιρέσεις μεταξύ των υποστηρικτών του βασιλιά και της βενιζελικής παράταξης. Με την υποστήριξη των Συμμάχων και των στρατιωτικών δυνάμεων που οργάνωσε, ο Βενιζέλος κατάφερε τελικά να εδραιώσει τη θέση του ως ηγετική φυσιογνωμία στην ελληνική πολιτική σκηνή, οδηγώντας τη χώρα στην τελική νίκη στον πόλεμο.

Ο Παύλος Κουντουριώτης, ως αρχηγός του ελληνικού στόλου, είχε έναν εξαιρετικά σημαντικό ρόλο στη στρατιωτική διάσταση του Κινήματος της Εθνικής Άμυνας. Η ναυτική ισχύς της Ελλάδας ήταν κρίσιμη για τη διασφάλιση της στρατιωτικής υπεροχής στη θάλασσα, ιδιαίτερα στο Αιγαίο Πέλαγος, και ο Κουντουριώτης ήταν ο άνθρωπος που κατάφερε να διατηρήσει αυτή την υπεροχή. Η υποστήριξή του προς τον Βενιζέλο ήταν ζωτικής σημασίας, καθώς η Προσωρινή Κυβέρνηση της Εθνικής Άμυνας χρειαζόταν μια ισχυρή ναυτική δύναμη για να διατηρήσει την ασφάλεια στις βόρειες περιοχές της χώρας, όπου είχε συγκροτηθεί.

Ο Κουντουριώτης συνέβαλε στην επιτυχία του βενιζελικού κινήματος μέσω της στρατιωτικής του ηγεσίας και της ναυτικής του στρατηγικής. Οι επιτυχίες του ελληνικού

στόλου, που διασφάλισαν τον έλεγχο του Αιγαίου, έδωσαν στον Βενιζέλο την απαραίτητη στρατιωτική βάση για να ενισχύσει την επιρροή της Προσωρινής Κυβέρνησης στη Μακεδονία και να εξασφαλίσει την είσοδο της Ελλάδας στον πόλεμο. Με αυτή την κίνηση, το βενιζελικό κίνημα κέρδισε στρατιωτική και πολιτική ισχύ, οδηγώντας τελικά στην επιβολή της πολιτικής του Βενιζέλου σε ολόκληρη τη χώρα.

Εκτός από τον Βενιζέλο και τον Κουντουριώτη, υπήρξαν και άλλες εξέχουσες προσωπικότητες που συνέβαλαν καθοριστικά στην επιτυχία του Κινήματος της Εθνικής Άμυνας. Ο Θεμιστοκλής Σοφούλης, ένας από τους πιο έμπιστους πολιτικούς συνεργάτες του Βενιζέλου, ανέλαβε σημαντικές διοικητικές ευθύνες στη Θεσσαλονίκη. Ως εξέχουσα πολιτική φυσιογνωμία, έπαιξε ρόλο στη συσπείρωση της βενιζελικής παράταξης και στην οργάνωση της πολιτικής δράσης της Προσωρινής Κυβέρνησης. Ο Σοφούλης ήταν ικανός στην πολιτική διαχείριση και στην οργάνωση της τοπικής διοίκησης, γεγονός που συνέβαλε στη σταθεροποίηση του κινήματος και στη διατήρηση της λαϊκής υποστήριξης προς τον Βενιζέλο.

Ο Κωνσταντίνος Νεγρεπόντης, επίσης βασικός συνεργάτης του Βενιζέλου, διαδραμάτισε σημαντικό ρόλο στη στρατιωτική διοίκηση της Προσωρινής Κυβέρνησης. Ο Νεγρεπόντης ήταν υπεύθυνος για την οργάνωση και τον συντονισμό των στρατιωτικών δυνάμεων που υποστήριξαν την Προσωρινή Κυβέρνηση, διασφαλίζοντας τη σταθερότητα και την ασφάλεια της βενιζελικής παράταξης στη Θεσσαλονίκη. Η στρατιωτική του συνεισφορά ήταν κρίσιμη για την επιτυχή διεξαγωγή του πολέμου και την επέκταση της επιρροής της Προσωρινής Κυβέρνησης σε ολόκληρη τη Μακεδονία.

Άλλες προσωπικότητες, όπως ο Ιωάννης Δίγκας και ο Αλέξανδρος Αβέρωφ, έπαιξαν επίσης σημαντικό ρόλο στην επιτυχία του κινήματος. Ο Δίγκας συνέβαλε στη στρατιωτική οργάνωση και στη διασφάλιση της σταθερότητας των δυνάμεων της Εθνικής Άμυνας, ενώ ο Αβέρωφ παρείχε πολύτιμη οικονομική και πολιτική υποστήριξη. Οι προσπάθειές τους ενίσχυσαν τη στρατιωτική και πολιτική ισχύ του βενιζελικού κινήματος, επιτρέποντας την εδραίωση της Προσωρινής Κυβέρνησης ως κυρίαρχης δύναμης στη βόρεια Ελλάδα.

Ο Επαμεινώνδας Ηλιάκης, από την πλευρά του, ήταν επίσης ένας από τους στρατιωτικούς που συνεισέφεραν στην επιτυχία του κινήματος, βοηθώντας στην οργάνωση των στρατιωτικών δυνάμεων στη βόρεια Ελλάδα. Η συμμετοχή του στη στρατιωτική προσπάθεια του βενιζελικού κινήματος ήταν κρίσιμη για τη διατήρηση της ασφάλειας και της σταθερότητας στις περιοχές που βρίσκονταν υπό τον έλεγχο της Προσωρινής Κυβέρνησης.

Η συμβολή των βασικών προσώπων του Κινήματος της Εθνικής Άμυνας υπήρξε καθοριστική για την εξέλιξη και διαμόρφωση της πολιτικής σκηνής της Ελλάδας κατά τη διάρκεια του Εθνικού Διχασμού. Ο Ελευθέριος Βενιζέλος, ως ηγέτης του κινήματος, καθόρισε την πορεία της εξωτερικής πολιτικής της χώρας, οδηγώντας την Ελλάδα στην ένταξή της στον Α' Παγκόσμιο Πόλεμο και διευρύνοντας τα εδαφικά της όρια. Ο Παύλος Κουντουριώτης, μέσω της ναυτικής του ηγεσίας, διασφάλισε την στρατιωτική επιτυχία της βενιζελικής παράταξης, ενώ οι υπόλοιποι συνεργάτες του Βενιζέλου συνέβαλαν καθοριστικά τόσο στη στρατιωτική όσο και στην πολιτική διάσταση του κινήματος.

Αυτή η συλλογική προσπάθεια διαμόρφωσε τη σύγχρονη πολιτική πραγματικότητα της Ελλάδας, επιτρέποντας τη σταθεροποίηση της βενιζελικής παράταξης και τη νίκη της Προσωρινής Κυβέρνησης στη διαμάχη με τη βασιλική εξουσία.

Επίλογος

Μετά το τέλος των Βαλκανικών πολέμων, η Ελλάδα βρέθηκε σε μια δύσκολη θέση παρά τη νίκη της, καθώς αντιμετώπισε δυσκολίες στο να εκμεταλλευτεί τα οφέλη που προέκυψαν. Η πολιτική αταξία κυριάρχησε από τη δολοφονία του βασιλιά Γεωργίου έως την άνοδο του Ελευθερίου Βενιζέλου το 1917. Αυτή η περίοδος χαρακτηρίστηκε από πολιτικές αναταραχές, συμπεριλαμβανομένης της έντονης αντιπαράθεσης μεταξύ των Κωνσταντίνου και Βενιζέλου, της εισβολής των Γερμανοβουλγάρων στην Ανατολική Μακεδονία, και των αιματηρών επεισοδίων του Νοεμβρίου με τον αποκλεισμό της Παλαιάς Ελλάδας. Το κίνημα της Εθνικής Άμυνας, που αργότερα μετατράπηκε στην Προσωρινή Κυβέρνηση της Θεσσαλονίκης, αντιπροσώπευε την απόρριψη του Βενιζέλου και την αναζήτηση νέων πολιτικών λύσεων.

Η αντισυμβατική προσέγγιση του Βενιζέλου, ξεκινώντας από την εποχή του Θερίσου, επηρέασε σημαντικά την πολιτική ιστορία της Ελλάδας. Καθώς η μοναρχία ήταν ο κυρίαρχος θεσμός στην Ευρώπη, ο Βενιζέλος επέλεξε να αντιμετωπίσει τον συγκεκριμένο βασιλιά, αντί να συμβιβαστεί με τον θεσμό. Ωστόσο, η πορεία αυτή δεν ήταν απλή. Οι σύμμαχοι, παρά την υποστήριξή τους προς το κίνημα, δυσκόλεψαν την αναγνώριση της επαναστατικής κυβέρνησης και δημιούργησαν αντιπαραθέσεις μεταξύ διαφορετικών πλευρών. Η κορύφωση του Εθνικού Διχασμού αντικατοπτρίζει όχι μόνο την πολιτική διαμάχη, αλλά και την κοινωνική διχόνοια, καθώς η κοινωνία χωρίστηκε σε διαφορετικές τάξεις με διαφορετικά συμφέροντα.

Η αντιφατική στάση των συμμάχων είχε σημαντικές επιπτώσεις στην αξιοπιστία της κυβέρνησης και την οικονομία, επηρεάζοντας επίσης τον πληθυσμό. Οι σύμμαχοι απαιτούσαν έγκριση για τις εμπορικές συναλλαγές, ενώ οι συναλλαγές με άλλες χώρες υπέστησαν αυστηρό έλεγχο και συχνά απορρίφθηκαν, δυσχεραίνοντας την ήδη δύσκολη κατάσταση του εφοδιασμού της κυβέρνησης. Περιοχές που υποστήριζαν το κίνημα, όπως η Νάξος, η Λέσβος και η Σάμος, αντιμετώπισαν σοβαρές ελλείψεις σε βασικά αγαθά. Οι συγκοινωνίες, τόσο θαλάσσιες όσο και επίγειες, επηρεάστηκαν από την πολεμική κατάσταση, ενώ οι τηλεπικοινωνιακές υπηρεσίες στη Μακεδονία επίσης υπέστησαν καθυστέρηση ή ακόμη και διακοπή. Στη ναυτιλία, ο υποβρύχιος πόλεμος οδήγησε σε αύξηση των ναύλων και σε δυσκολίες με τους ναυτικούς. Επιπλέον, παρουσιάστηκαν περιστατικά όπου χρειάστηκε η παρέμβαση της χωροφυλακής για τη διατήρηση της νομιμότητας. Παρόλα αυτά, η κυβέρνηση επέζησε και τελικά εξελίχθηκε σε εθνική κυβέρνηση που υποστήριζε τους συμμάχους στον πόλεμο. Όμως, οι τραυματικές επιπτώσεις του διχασμού δεν εξαφανίστηκαν· αντίθετα, μετά το

1920 επιδεινώθηκαν ακόμα περισσότερο, αφήνοντας βαθιές ουλές στην κοινωνία και τη μνήμη έως το 1936, πριν αναζωπυρωθούν με έντονο τρόπο το 1944.

Η σημασία της περιόδου 1917-1919 για την ελληνική ιστορία αναδεικνύεται και μέσα από το αρχείο του Ελευθερίου Βενιζέλου, το οποίο αποτελεί ανεκτίμητη πηγή πληροφοριών για τους ερευνητές. Μέσα από τα έγγραφα και τις αλληλογραφίες του Βενιζέλου, μπορούμε να κατανοήσουμε καλύτερα τις στρατηγικές του επιλογές και τις προκλήσεις που αντιμετώπισε η Προσωρινή Κυβέρνηση. Το αρχείο αυτό προσφέρει επίσης μια λεπτομερή εικόνα των διπλωματικών διαβουλεύσεων και των κοινωνικών αντιδράσεων της εποχής, προσφέροντας πολύτιμες πληροφορίες για τη διαμόρφωση της ελληνικής πολιτικής σκηνής.

Ο Τύπος της εποχής διαδραμάτισε επίσης καθοριστικό ρόλο στη διαμόρφωση της κοινής γνώμης και στην επικοινωνία των μεταρρυθμίσεων στο ευρύ κοινό. Οι αναφορές στις εφημερίδες δεν περιορίζονταν απλώς στην περιγραφή των γεγονότων, αλλά συχνά περιλάμβαναν και έντονες πολιτικές και κοινωνικές κριτικές. Αυτές οι αναφορές παρέχουν ένα πολύτιμο παράθυρο στη δημόσια αντίληψη και στις αντιδράσεις που προκάλεσαν οι πολιτικές πρωτοβουλίες του Βενιζέλου και της Προσωρινής Κυβέρνησης, επιτρέποντας μας να αντιληφθούμε τον κοινωνικό παλμό της εποχής.

Σχόλιο του ερευνητή

Η ανάλυση αυτής της περιόδου αναδεικνύει τη σημασία των πρωτογενών τεκμηρίων, όπως το αρχείο του Ελευθερίου Βενιζέλου, στην κατανόηση των πολιτικών και κοινωνικών εξελίξεων της εποχής. Τα έγγραφα, οι αλληλογραφίες και τα άλλα τεκμήρια της περιόδου προσφέρουν μια αμεσότερη και αυθεντική ματιά στις προθέσεις, τις στρατηγικές και τις προκλήσεις που αντιμετώπισε η Προσωρινή Κυβέρνηση. Μέσα από αυτά τα τεκμήρια, οι ερευνητές μπορούν να ανασυνθέσουν με ακρίβεια το ιστορικό πλαίσιο και να κατανοήσουν βαθύτερα τις αποφάσεις που διαμόρφωσαν την πορεία της χώρας. Η αξία αυτών των πηγών είναι ανεκτίμητη, καθώς μας επιτρέπουν να ερμηνεύσουμε τα γεγονότα όχι μόνο μέσα από τις πράξεις των πρωταγωνιστών αλλά και μέσα από τις προθέσεις και τους διαλόγους που τα προηγήθηκαν.’

Προτάσεις για περαιτέρω διερεύνηση

Για την περαιτέρω διερεύνηση της περιόδου αυτής, προτείνεται μια πιο αναλυτική μελέτη του ρόλου των τοπικών κοινωνιών στην εφαρμογή των μεταρρυθμίσεων. Ιδιαίτερα σημαντικό είναι να εξεταστεί πώς αυτές οι μεταρρυθμίσεις επηρέασαν τις τοπικές κοινωνίες και οικονομίες, καθώς και πώς η κοινή γνώμη διαμορφώθηκε από τις εξελίξεις στην πολιτική

σκηνή. Επιπλέον, η σύγκριση της ελληνικής εμπειρίας με άλλες χώρες που πέρασαν από παρόμοιες μεταβατικές φάσεις θα μπορούσε να προσφέρει χρήσιμες συγκριτικές προοπτικές και να φωτίσει περαιτέρω τις μοναδικότητες και τις προκλήσεις της ελληνικής περίπτωσης.

Βιβλιογραφία - Αρθρογραφία

- Chester, S. B. (1921). *Life of Venizelos [Βίος του Βενιζέλου]*. Λονδίνο και Νέα Υόρκη.
- Beaton Ronderick. Ελλάδα: Βιογραφία ενός σύγχρονου έθνους, σελ. 63, 6^η εκδ., Αθήνα 2023, εκδόσεις Πατάκη
- Gibbons, H.A. (2008). *Βενιζέλος μια βιογραφία 1886-1920*. (μετ. Μιχ. Κατσιμίτσης). Αθήνα: ΕΥΡΑΣΙΑ
- Leon, G. (1917). *Greece and the Great Powers, 1914-1917*. Institute for Balkan Studies, Θεσσαλονίκη.
- Richter, Heinz A. (2018). *ΕΛΛΑΔΑ 1915-1917 μέσα από τα Ρωσικά αρχεία*. Αθήνα: Γκοβότση
- Vahakn, D. (2002). Η ιστορία της Αρμενικής Γενοκτονίας. Αθήνα : Στοχαστής
- Αλεξιάτος Γ. *Ιστορικό λεξικό του Ελληνικού Εργατικού Κινήματος*, εκδ. Γειτονίες του Κόσμου, Αθήνα 2008
- Αλιγιζάκη Σ. (2017). Η πολιτική επιλογή του Βενιζέλου ως προς το γλωσσικό ζήτημα. Στο *100 χρόνια από την γλωσσο-εκπαιδευτική μεταρρύθμιση* (σελ. 3). Χανιά: Αρχείο Βενιζέλου.
- Αλιγιζάκη Σ. *Η Κυβέρνηση της Θεσσαλονίκης. Η κορύφωση της σύγκρουσης δύο κόσμων. Ιστορική αποτίμηση 100 χρόνια μετά*. Πρακτικά Συμποσίου, σελ. 173, 3 και 4 Οκτωβρίου 2016 Θεσσαλονίκη
- Αναστασιάδης, Γ. (1994). Η Θεσσαλονίκη το 1916-1917 και ο Ε. Βενιζέλος. Στο *Ο Ε. Βενιζέλος στην Θεσσαλονίκη*. Θεσσαλονίκη: Ε.Τ.Ε., Π.Κ.Β.Ε.
- Αντωνόπουλος Γ. (*Διάλεξη Ιστορίας*), <https://www.youtube.com.new>
- Αργυρόπουλος Π. Ι. *Αναμνήσεις*, σελ. 66, Αθήνα 1996 και <https://el.m.wikipedia.org>
- Βεργόπουλος, Κ. (1917). *Το αγροτικό ζήτημα στην Ελλάδα [The agricultural issue in Greece]*. Παρίσι.
- Βερέμης, Θ. (2009). Ελευθέριος Βενιζέλος. Στο *Μεγάλοι Έλληνες [Great Greeks]*, τ. 8, σ. 13. Αθήνα.
- Βερέμης, Θ. (2018). *Οι επεμβάσεις του στρατού στην Ελληνική πολιτική 1916-1936 [Army interventions in Greek politics 1916-1936]*. Αθήνα.

- Βερέμης, Θ. (2022). *Μικρή πολιτική ιστορία της σύγχρονης Ελλάδας*. Αθήνα: ΠΑΤΑΚΗ.
- Βερέμης, Θ., & Δημητρακόπουλος, Οδ. (1980). *Μελετήματα γύρω από το Βενιζέλο και την εποχή του*. Αθήνα: Φιλιππότη
- Βερέμης, Θ., 22 *ΕΡΩΤΗΣΕΙΣ ΚΑΙ ΑΠΑΝΤΗΣΕΙΣ ΓΙΑ ΤΟ '22*, σελ. 51, εκδ. Μεταίχμιο, 2022
- Βήττος, Χρ. (2008). *Ο ΕΘΝΙΚΟΣ ΔΙΧΑΣΜΟΣ ΚΑΙ Η ΓΑΛΛΙΚΗ ΚΑΤΟΧΗ (1915-1920)*
Αθήνα: Όλυμπος
- Γενική Γραμματεία Νομικών και Κοινοβουλευτικών θεμάτων, gslegal.gov.gr
- Γερακάρης, Ν. (1936). *Σελίδες εκ της συγχρόνου ιστορίας [Pages from Contemporary History]*.
Τόμος Α΄, σελ. 292-298, Αθήνα: Εκδόσεις Ελευθέρου ανθρώπου.
- Γιαννουλόπουλος, Ι. (1978). Οι εκλογές της 1ης Νοεμβρίου 1920 και η επάνοδος του Κωνσταντίνου [The elections of November 1, 1920, and the return of Constantine].
Στο *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους [History of the Greek Nation]*, τ. 15.
<https://www.atiner.gr/athacpe/2021-02-AAP.pdf>
- Γκλαβίνας, Γ. (2013). *Οι μουσουλμανικοί πληθυσμοί στην Ελλάδα: από την ενσωμάτωση στην ανταλλαγή [Muslim populations in Greece: from integration to exchange]*.
Θεσσαλονίκη.
- Δαρδαβέσης Ι.Θ. *Δημήτριος Δίγκας*, <https://www.faath.org.gr>
- Δασκαλάκης, Γ. Δ. Τετράδια Ευθύνης, *Ο Βενιζέλος και η εποχή μας- 40 χρόνια από το θάνατό του*
- Δέλτα Πηνελόπη. *Ελευθέριος Κ. Βενιζέλος*, (Αρχείο της Π. Σ. Δέλτα, Α΄), επιμ. Π. Α. Ζάννα,
Αθήνα, Ερμής 2008
- Δημαράς Αλ. *Ιστορία της Νεοελληνικής Εκπαίδευσης, ΤΟ ΑΝΑΚΟΙΠΤΟΜΕΝΟ ΑΛΜΑ, Τάσεις και αντιστάσεις στη εκπαίδευση 1883-2000*, σελ. 136 και υποσημ. 77, 2013, εκδ. Μεταίχμιο
- Δημαράς Αλ. Νομοθετικό διάταγμα *Περί τροποποιήσεως διδακτικών βιβλίων, στην Εφημ. της Κυβερνήσεως*, τ.χ. Α΄, αρ.φ.89, 27/4/1918, σελ. 148 και υποσημ. 3, 2013, εκδ. Μεταίχμιο
- Δημαράς Αλ. Νομοθετικό διάταγμα *Συγγραφή Βιβλίων*, στην ΕτΚ, τχ Α΄, αρ. φ.188, 5/9/1917, σελ. 570 και σελ. 148-149 και υποσημ. 3, 2013 εκδ. Μεταίχμιο
- Δομή Εκδόσεις. *Ιστορία των Ελλήνων*, τομ.12, σελ. 138-139

Δορδανός Στρ., *Αυτός ο προδότης δεν έπρεπε να επιζήσει από την απόπειρα της 21^{ης} Ιουνίου. Αντιβενιζελισμός και Γερμανική προπαγάνδα στην Ελλάδα του Εθνικού Διχασμού*, σελ 47, <https://www.academia.edu/36489576/>

Δαφνής Γ. (1997). *Η Ελλάδα μεταξύ δύο πολέμων 1923-1940*, τόμος Α΄, σελ. 215, Αθήνα: Κάκτος.

Εκπαιδευτική Ελληνική Εγκυκλοπαίδεια. (1988). Τόμος 8 εκδοτική Αθηνών, Αθήνα

Εμμανουήλ Μ. *Παράδοση και ανανέωση στην Ελληνική ζωγραφική την εποχή του Ελευθερίου Βενιζέλου. Πρακτικά συνεδρίου Ελευθέριος Βενιζέλος και Ελληνική πόλη: Πολεοδομικές και κοινωνικοπολιτικές ανακατατάξεις*. Χανιά 24-27 Οκτωβρίου 2002, Αθήνα 2005

Ενεκεπίδης Π. (1962). *Η Δόξα και ο Διχασμός, από τα Μυστικά Αρχεία της Βιέννης, 1908- 1916*. Αθήνα: ΜΠΙΡΗΣ

Ζαβιτζιάνος, Κ. *Αι αναμνήσεις του εκ της ιστορικής διαφωνίας βασιλέως Κωνσταντίνου και Ελευθερίου Βενιζέλου όπως τα έζησε (1914-1922)*, Αθήνα 1946-1947 τομ. 1 σελ. 96

Ηλιάδου-Τάχου, Σοφία. *ΕΛΕΥΘΕΡΙΟΣ ΒΕΝΙΖΕΛΟΣ ο «Αρχηγός της Φυλής»*, ο «Λυτρωτής των Αλυτρώτων». Μέσα από τα αρχεία της Επιτροπής Εθνικής Αμύνης Κωνσταντινουπόλεως (1920-1922), σελ. 30, 2024, εκδ. GUTENBERG

Ηλιάδου-Τάχου, Σοφία. Σελ.33, 2024, (από δημοσίευση στο *Ελεύθερο Βήμα της 22ας Φεβρουαρίου 2022*

Ηλιάδου-Τάχου, Σοφία. Υποσημείωση 656: Δημοκρατία, 23 Οκτωβρίου 1924. *Εκπληκτική δήλωση του Υπατου Αρμοστή κ. Αριστείδου Στεργιάδου. Υπεστήριξε την εκκένωση της Μικράς Ασίας. Αποκαλύψεις του Ι. Σιώτη*, σ. 222, 2024

Ηλιάδου-Τάχου, Σοφία. *Ελευθέριος Βενιζέλος, ο «Αρχηγός της Φυλής»*, ο «Λυτρωτής των Αλυτρώτων». Μέσα από τα αρχεία της Επιτροπής Εθνικής Αμύνης Κωνσταντινουπόλεως (1920-1922), σελίδες 223, 249, 250,256, 260-261, εκδόσεις GUTENBERG, 2024

Ηλιάκης, Ι. (1931). *Η δικαιοσύνη του Σίσυφου*. Αθήνα: Τυπογραφείο Πολυβιοτεχνικής Α.Ε.

Ηλιάκης, Ι. (1940). *Η ιστορία εξήντα χρόνων*, τ. 1. Χανιά: Εκδ. Εφεδρικός Αγώνας.

Ηλιάκης, Ι. (1923). *Ο Βενιζέλος και η Πολιτική*, σελ. 13, εκδ. Γ. Η. Καλλέργη, anemi.lib.uoc.gr

- Καλογιάννης, Γ. (2018, December 21). *Η Καθημερινή. Ο Κωνσταντίνος και η γερμανοφιλία*. <https://www.kathimerini.gr/opinion/readers/9001332/o-konstantinos-kai-i-germanofilia/>
- Καραμπελιάς, Γ. (). *Επανάσταση και αντεπανάσταση στην Ελλάδα το 1909-1922*. Αθήνα: Εναλλακτικές Εκδόσεις.
- Κοτζιάς, Αλεξ. (χ. Χ.). *Ο εθνικός διχασμός. Βενιζέλος και Κωνσταντίνος*. ΦΟΒΕΡΑ ΝΤΟΚΟΥΜΕΝΤΑ. Αθήνα: Φυτράκης
- Κυπριανός, Π. *Συγκριτική ιστορία της Ελληνικής Εκπαίδευσης*, σ.192 και υποσημείωση 27, 2015, εκδ. Βιβλιόραμα
- Λεονταρίτης, Γ. (1979). *Η Ελλάς και ο Α΄ Παγκόσμιος Πόλεμος. Στο Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, τ. 34, σ. 5-9 και σ. 15-71 και *Οικονομία και κοινωνία από το 1914 έως το 1918*, σελ. 74.
- Λιάπη, Σ. (2017). *Οι Γάλλοι και η διοίκηση του Ιωάννη Ηλιάκη στην Κοζάνη την περίοδο του Εθνικού διχασμού (1916-1920)*. [Μεταπτυχιακή Διπλωματική Εργασία]. ΦΛΩΡΙΝΑ.
- Λινάρδος Π., & Σκύφτας Φ. (1995). *Εθνικός Γυμναστικός Σύλλογος: 100 χρυσά χρόνια προσφοράς στον Αθλητισμό*. Αθήνα: Γ. Δετοράκης Α.Ε.Β.Ε.
- Μακρυδημήτρης, Α. (2007). *Οι υπουργοί των εξωτερικών της Ελλάδος 1829-2000*. Αθήνα: Καστανιώτης. Αθήνα.
- Μαυρογορδάτος, Γ. (1996). *Εθνικός Διχασμός και μαζική οργάνωση. Οι επίστρατοι του 1916*. Αθήνα.
- Μαυρογορδάτος, Γ. (2015). *1915 Ο Εθνικός Διχασμός*. Αθήνα.
- Μελάς, Σπ. *Ο γιος του Ψηλορείτη*, Ανορθωτής, σελ. 4, Αθήνα 1958
- Μελετιάδης, Χ. (2017). *Η καθιέρωση της δημοτικής γλώσσας στην στοιχειώδη εκπαίδευση: μια άσκηση εκσυγχρονισμού στο περιβάλλον του μεγάλου πολέμου. Στα Πρακτικά συνεδρίου της Βουλής των Ελλήνων, Η Προσωρινή Κυβέρνηση της Θεσσαλονίκης. Η κορύφωση της σύγκρουσης δύο κόσμων*, σ. 151-167. Αθήνα.
- Μιχαηλίδης, Ι. (2015). *Το κίνημα της Εθνικής Άμυνας*. Θεσσαλονίκη.
- Μουρέλλος, Γ. (1964). *Βενιζέλος οι αγάπες του, οι χαρές του, οι οδύνες του*, σελ. 34-35, Αθήνα.
- Μουρέλλος, Γ. (1980-1982). *Η προσωρινή Κυβέρνηση Θεσσαλονίκης και οι σχέσεις της με τους συμμάχους. Μνήμων*, τόμος Η΄, Αθήνα.

- Μουρέλος, Γ. (2007). *Τα "Νοεμβριανά" του 1916: από το αρχείο της Μεικτής Επιτροπής Αποζημιώσεων των θυμάτων*. Αθήνα.
- Μεγάλη Στοά του Τεκτονισμού, <https://www.gradiodige.gr>
- Μπενάκη, Λ. Λεωνίδας Α. *Εμπειρικός- βιογραφία- Το πάνθεον της Ελληνικής ναυτιλίας*, <https://greekshippinghalloffame.org>
- Μπερεδήμας, Π. *Οι εικονογραφήσεις των Αλφαβηταρίων της Δημοτικής από την Ομάδα Τέχνης*, ακαδ. Διατριβή Πανεπιστημίου Αιγαίου 2008
- Μπουζάκης, Σ. (2016). *Ο Ελευθέριος Βενιζέλος και η Ελληνική εκπαίδευση*. Αθήνα.
- Νάκος, Γ. (2017). Ο μεταβολισμός της αγροτικής ιδιοκτησίας, ως πολιτική της Προσωρινής Κυβέρνησης της Θεσσαλονίκης. Στα *Πρακτικά συνεδρίου της Βουλής των Ελλήνων, Η Προσωρινή Κυβέρνηση της Θεσσαλονίκης. Η κορύφωση της σύγκρουσης δύο κόσμων*, σ. 131-145. Αθήνα.
- Νανάκης, Α. *Εκκλησία Εθνάρχουσα και Εθνική*, σελ. 207-213, Θεσσαλονίκη 2007
- Νανάκης, Α. Μητροπολίτης, *Το Ανάθεμα στον Ελευθέριο Βενιζέλο το 1916, Η Κυβέρνηση της Θεσσαλονίκης, Η κορύφωση της σύγκρουσης δύο κόσμων. Πρακτικά του συμποσίου- Η ιστορική αποτίμηση 100 χρόνια μετά. 2017*, Ι.Β.Ε./Ι.Μ.Χ.Α./Ε.Ι.Ε. και Ο Ελευθέριος Βενιζέλος, Χανιά.
- Νούσης, Θ. (2020, 8 Απριλίου). *Θεμιστοκλής Σοφούλης, ο προασπιστής της ισορροπίας και της ομαλότητας*. ooffline.gr
- Οικονόμου, Ν. (1989). Οι δύο γενικές εκλογές του 1915:Μια ιχνηλάτηση της πρώιμης εκλογικής γεωγραφίας του Βενιζελισμού. Στο, Θ.Βερέμης & Γ. Γουλιμή, *Ελευθέριος Βενιζέλος, Κοινωνία -Οικονομία -Πολιτική στην εποχή του*, σ.370-374. Αθήνα: Γνώση, ISBN 960-235-000-8
- Παντουβάκης, Μ. (2016). *Στρατός και εθνικό ζήτημα στην Ελλάδα 1800-1909. Από την αναδιοργάνωση στην παρέμβαση*. [Διδακτορική διατριβή], Αθήνα.
- Παπαδάκης, Ν. (2018). *Ελευθέριος Βενιζέλος Ο άνθρωπος, ο ηγέτης*, τ. 2. Αθήνα.
- Παπαδάκης, Ν. (2016). *Ήταν αναπόφευκτος ο Εθνικός Διχασμός; Η Κυβέρνηση της Θεσσαλονίκης. Η κορύφωση της σύγκρουσης των δύο κόσμων*. Πρακτικά συμποσίου, σελ. 24, 3-4 Οκτωβρίου 2016 Θεσσαλονίκη.

- Παπαδημητρίου, Δ. (1989). Ο Τύπος και ο διχασμός 1914-1915. Στο Θ.Βερέμης & Γ. Γουλιμή, *Ελευθέριος Βενιζέλος, Κοινωνία -Οικονομία -Πολιτική στην εποχή του*, σ.437-438. Αθήνα: Γνώση
- Παπακόστας, Γ.- Δροσίνης, Γ. *Σκόρπια φύλλα της ζωής μου*, σελ.30-31, Αθήνα 1983
- Παπαναστασίου Αλ., Αρχείο Ελευθερίου Βενιζέλου, *Προσχώρηση Λευκάδος στην Προσωρινή Κυβέρνηση Θεσσαλονίκης 14.4.1917*, Φάκ. 149-38
- Πετρίδης, Π. (1994). Ο Ελευθέριος Βενιζέλος επικεφαλής της τριανδρίας 1916- 1917. Στο *Ο Ελευθέριος Βενιζέλος στη Θεσσαλονίκη. Η Προσωρινή Κυβέρνηση 1916- 1917*, σ. 9-16. Θεσσαλονίκη.
- Πολυχρονίδης, Ε. (1965). *Η δόξα και ο διχασμός*. Αθήνα: Αφοί Κυριακίδη.
- Πρωτοπαπαδάκης, Δ.Ε. (1921). *Η τραγωδία της Απειράνθου δια τον κύριον Βενιζέλον τους οπαδούς του και τον τύπον αυτού*. Αθήνα: Τυπογραφείον Εστία.
- Ριζάς, Σ. (2015). *Το τέλος της Μεγάλης Ιδέας. Ο Βενιζελισμός και ο αντιβενιζελισμός στην Μικρά Ασία*. Αθήνα.
- Σαράφης, Σ.. (1952). *Ιστορικές αναμνήσεις*. Αθήνα.
- Σουρής, Γ. *Ο κόσμος γεραίρει γκουβέρνο Λευτέρη*, Εφημ. Ο Ρωμηός, σελ. 4, 15 Αυγούστου 1915
- Σταματόπουλος Μ. Κώστας. 1922, *Πώς φτάσαμε στην Καταστροφή*, σ. 24-25, εκδ. 2^η, Αθήνα 2022, Εκδόσεις ΚΑΠΟΝ
- Στράγκας, Θ. *Εκκλησία Ελλάδος, Ιστορία εκ πηγών αμειδών 1817-1916*, τ. Α', Αθήνα 1969, σελ. 674
- Τεγόπουλος Χ.Κ.(χ.χ). *Ελευθέριος Βενιζέλος 1864-1936. Η μεγάλη πορεία από το Ανάθεμα στην Αποθέωση*. Ε-ΙΣΤΟΡΙΚΑ
- Τσάτσος, Κ. (1990). *Ο Ελευθέριος Βενιζέλος σήμερα – Σαραντα χρόνια από το θάνατό του – Τετράδια Ευθύνης*. Αθήνα.
- Τωμαδάκης, Ν. (1964). *Ο Βενιζέλος έφηβος*. Αθήνα.
- Χεμίκολου, Σ. (1994). Ένα νόμισμα δύο κυβερνήσεις. Στο *Ο Ελευθέριος Βενιζέλος στην Θεσσαλονίκη. Η Προσωρινή Κυβέρνηση 1916-1917*, σ. 75-85. Θεσσαλονίκη.
- Χήναρης, Χ. (2023). *Θεμιστοκλής Σοφούλης (1860-1949): Πολιτική πορεία και κλυδωνισμοί στα χρόνια του Εμφυλίου Πολέμου* [Διδακτορική διατριβή] Αθήνα.

Χιονίδης, Γ. (1994). Οι δραστηριότητες της Προσωρινής Κυβέρνησης της Θεσσαλονίκης. Στο *Ο Ελευθέριος Βενιζέλος στην Θεσσαλονίκη. Η Προσωρινή Κυβέρνηση 1916-1917*, σ. 55-74. Θεσσαλονίκη.

Χριστοπούλου, Μ. (2017). *Βιογραφίες πολιτικών. Δημήτριος Γούναρης*. Αθήνα.

Διαδικτυακές πηγές

Hellenicaworld. (2019). Δημήτριος Δίγκας
<http://www.hellenicaworld.com/Greece/Person/gr/DimitriosDigkas.html>

Αρχαιολογία και Τέχνες (χ.χ.). Γ. Αβέρωφ <https://www.archaiologia.gr/blog/photo/78935-2/Ναύαρχος-Κουντουριώτης,θωρηκτό>

Νικόλαος Πολίτης <https://sfdi.org/internationalistes/politis/>

Το βιβλίο των Ελληνικών Ρεκόρ <https://www.tovivlio.gr/>

Defencenet.gr/amyna/naytiko/900597

Ηλεκτρονική εφημερίδα για την Αθήνα, του μουσείου της πόλεων των Αθηνών www.mikros-romios.gr/info@mikros-romios.gr

Hystoryreport.gr/index.php/Πρόσωπα/2081

<https://foundation.parlament.gr/el/ekthesis>

<https://www.archaiologia.gr>

<https://typos-i.gr/article/panagiwtisDaglis>

<https://archive.saloni.ca/1626>

fonitixanthis.gr/2024/08/24/24-avgoustou

geetha.mil.gr/istorika-afieromata

[geetha-protoffice\[at\]hudgs.mil.gr](mailto:geetha-protoffice@hudgs.mil.gr)

Γενική Γραμματεία Νομικών και Κοινοβουλευτικών θεμάτων, (gslegal.gov.gr)

ΕΘΝΟΣ. (2020, 6 Φεβρουαρίου). *Για να μαθαίνουν οι νεότεροι: Η άγνωστη μεταρρύθμιση που έφερε ανάπτυξη στην Ελλάδα.*

<https://www.ethnos.gr/history/article/86992/gianamathainoynoineoteroihagnosthmetarrythmishpoyefereanptyxhsthnellada>

Παναγιώτης Δαγκλής

https://el.wikipedia.org/wiki/%CE%A0%CE%B1%CE%BD%CE%B1%CE%B3%CE%B9%CF%8E%CF%84%CE%B7%CF%82_%CE%94%CE%B1%CE%B3%CE%BA%CE%BB%CE%AE%CF%82

[Στεργόπουλος Βαγγέλης: in.gr/2023/08/22stories/payloskountouriotis](https://www.in.gr/2023/08/22stories/payloskountouriotis)

[Sfdi.org/internationalists/politis](https://www.sfdi.org/internationalists/politis)

[Protothema.gr/stories/article/1140037/makedoniko-1920-ta-megala-lathi-ton-ellinikon-kyverniseon/Μυχάλης Στούκας04.07.2021, 20:06](https://www.protothema.gr/stories/article/1140037/makedoniko-1920-ta-megala-lathi-ton-ellinikon-kyverniseon/Μυχάλης Στούκας04.07.2021, 20:06)

Τσαντικός, Γιώργος (2019, 9 Φεβρουαρίου). Παναγιώτης Δαγκλής. <https://typos-i.gr/article/panagiotisDaggliis>

Φιλόπρωτος αδελφότης ανδρών Θεσσαλονίκης.
<https://www.faath.org.gr/uploads/files/ΒΙΟΓΡΑΦΙΚΑ%20ΣΗΜΕΙΩΜΑΤΑ%20ΠΡΟΕΔΡΩΝ%20ΑΔΕΛΦΟΤΗΤΑΣ/ΔΙΓΚΑΣ%20ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ.pdf>

Άρθρα από αρχεία εφημερίδων

Εφημ. Ηχώ της Μακεδονίας. (1916, 14 Σεπτεμβρίου). Φύλλο 213, σ. 3.

Εφημ. Ηχώ της Μακεδονίας. (1916, 27 Ιουλίου). Φύλλο 199, σ. 1.

Εφημ. Ηχώ της Μακεδονίας. (1916, 31 Ιουλίου). Φύλλο 200.

Εφημ. ΤΑ ΝΕΑ 16/09/1917 ΑΡ. Φ. 1714, Σελ. 1

Εφημερίς ΤΑ ΝΕΑ, 22/08/1966, «Εγινε χθες η κηδεία του Αργυρόπουλου».

Εφημερίς της Κυβερνήσεως, τχ. Α', αρ. φ. 305, 25 Δεκεμβρίου 1917.

Εφημερίδα Το Φως, (11/1/1916 – 30/12/1918).

Εφημερίδα Το Φως, *Απέναντι των νέων απειλών*, (15 Φεβρουαρίου 1917)

Άρθρο στη Μακεδονία. (1916, 10 Οκτωβρίου). Αρ. φ. 1738, σελ. 1.

Άρθρο στη Μακεδονία. (1916, 22 Αυγούστου). Αρ. φ. 1689, σελ. 2.

Άρθρο στην Ακρόπολις. (1915, 21 Φεβρουαρίου). Αρ. φ. 10845, σελ. 3.

Άρθρο στην Εστία. (1915, 22 Φεβρουαρίου). Αρ. φ. 7555, σελ. 1.

Άρθρο στο Σκρίπ. (1915, 24 Φεβρουαρίου). Αρ. φ. 7434, σελ. 2.

Άρθρο στο Σκρίπ. (1930, 7 Μαΐου). Σελ. 4.

Άρθρο στον Νεολόγο Πατρών. (1915, 22 Μαΐου). Αρ. φ. 7295, σελ. 2.

Εφημ. ΕΘΝΟΣ (06.02.2020). *Για να μαθαίνουν οι νεότεροι. Η άγνωστη μεταρρύθμιση που έφερε ανάπτυξη στην Ελλάδα.* Διαθέσιμο στο:<https://www.ethnos.gr/history/article/86992/gianamathainoynoineoteroihagnosthmetarrythmishpoyefereanaptyxysthnellada>

Αρχεία

ΙΑΜΜ, ΑΕΒ, φάκ. 368, Ηλιάκης προς Βενιζέλο, Κοζάνη 12.8.1916
<https://venizelosarchives.gr/show/71099>

Ιστορικό αρχείο Υπουργείου Εξωτερικών (Ι.Α ΥΠ.ΕΞ)

Αρχείο Α.Ε. 426 - Αβέρωφ, Γεώργιος / κωδικός αναγνώρισης της ELIA-MIET

Αρχείο ΓΕΣ/ΔΙΣ.

Αρχείο Ε. Βενιζέλου - Ε.Λ.Ι.Α.-Μπενάκη

Αρχείο Ε. Βενιζέλου, Α Παπαναστασίου προς ΥΠ.ΕΞ, Προσχώρηση Λευκάδας στην Προσωρινή Κυβέρνηση, 14.4. 1917, φάκ. 149-38

Νομοθετικά διατάγματα

Νομοθετικό Διάταγμα «Περί τροποποίησης διδακτικών βιβλίων», στην: Εφημερίς της Κυβερνήσεως, τ.χ. Α΄, αρ. φ. 89, 27.4.1918, στο εξής βλ. ΕτΚ

Αρχείο Ε. Βενιζέλου, Χ. Τζήκας, «Οι επιθεωρητές οι δάσκαλοι και τα ψηλά βουνά», στο:100 Χρόνια από την εκπαιδευτική μεταρρύθμιση, Χανιά 2017, σ. 10

Νομοθετικό διάταγμα «Συγγραφή βιβλίων», στην: ΕτΚ, τχ. Α΄, αρ. φ. 188, 5.9.1917, σ.570

Νομοθετικό διάταγμα «Περί σχολικών επιθεωρητών», στην: ΕτΚ, τχ. Α΄, αρ. φ. 118, 29.5.1918

Νομοθετικό διάταγμα «Περί υποψηφιότητας τακτικών καθηγητών Πανεπιστημίου», στην: ΕτΚ, τχ.Α΄, αρ. φ. 89, 27.4.1918

Νομοθετικό διάταγμα «Περί αποκατάστασης προσφύγων», στην: ΕτΚ, τχ. Α΄, αρ. φ. 305, 20.12.1917

Επιστολές Υπουργείου Εξωτερικών

Ι.Α.ΥΠ.ΕΞ, Επιστολή Ιωσήφ προς ΥΠΕΞ 16.05.1916, φάκ. Α/4/Χ(4)

Ι.Α ΥΠ.ΕΞ, Επιστολή Βενιζέλου προς οικονομικό διευθυντή Θεσσαλονίκης, 26.09.1916, φάκ.Α/.

Ι.Α ΥΠ.ΕΞ, Επιστολή Παπαναστασίου προς Βενιζέλο, φάκ. Α/VI (1)

Ι.Α ΥΠ.ΕΞ, Επιστολή Παπαναστασίου προς Πολίτη 20.5.1917, φάκ. Α/VI (1)

Ι.Α ΥΠ.ΕΞ, Επιστολή Τούμπα προς Βενιζέλο 4.5.1917, φάκ. Α/VI(1).

ΙΑ ΥΠ.ΕΞ Επιστολή Πολίτη προς Graillet 24.12. 1916, φάκ. Α/VI (1)

Ι.Α ΥΠ.ΕΞ, Επιστολή Briand προς Graillet, 21.12. 1916, φάκ. Α/VI (1)

Ι. Α ΥΠ.ΕΞ, Προσπάθεια ένταξης Κύπρου στο κίνημα της Θεσσαλονίκης, 31.11.1916, φάκ. Α/VI(9)

Ι. Α ΥΠ.ΕΞ, Προσπάθεια ένταξης Κύπρου στο κίνημα της Θεσσαλονίκης, 31.11.1916, φάκ. Α/VI(9)

Ι.Α ΥΠ.ΕΞ Επιστολή Σακτούρη προς Πολίτη, 14.11.1916, φάκ. Α/VI(9)

Ι.Α ΥΠ.ΕΞ, Ανώτατη Διεύθυνση κατανομής τροφίμων προς Αβέρωφ, 17.12.1916, φάκ. Α5

Ίδρυμα Μπενάκη- Αρχείο Ε. Βενιζέλου, Επιστολή Ρέπουλη προς Πολίτη, 4/17.6.1917, φάκ. 149-213

Ι.Α ΥΠ.ΕΞ Εκτιμήσεις-πληροφορίες Γεννάδιου για τον επισιτισμό Μακεδονίας-Νήσων, φάκ. Ε/6

Ι.Α ΥΠ.ΕΞ, Επιστολή Αβέρωφ προς Πολίτη, 20.11.1916, φάκ. Δ117

Ι.Α ΥΠ.ΕΞ, Επιστολή Διαμαντίδη προς Αβέρωφ 20.10.1916, φάκ. Α5

Ι.Α ΥΠ.ΕΞ, Επιστολή Ανώτατης Διεύθυνσης προμηθειών και τροφίμων προς Αβέρωφ 04.11.1916, φάκ. Α5

Ι.Α ΥΠ.ΕΞ, Επιστολή Αβέρωφ προς Πολίτη, Επιστολή αντιπροσώπου Κρήτης προς Προσωρινή

Κυβέρνηση Θεσσαλονίκης, 10.12.1916, φάκ., Α5

Ι.Α ΥΠ.ΕΞ, Επισιτιστικά προβλήματα στην Δ. Μακεδονία, φάκ. Α5

Ι.Α ΥΠ.ΕΞ, Επιστολή συμβούλου εσωτερικών προς Πολίτη, 24.01.1917, φάκ. Α5

Ι.Α ΥΠ.ΕΞ, Επιστολή Αβέρωφ προς Πολίτη, 16.02.1917, φάκ.Ε/Μέτρα Επισιτισμού

Ι.Α ΥΠ.ΕΞ, Επιστολή Ανώτατης Διεύθυνσης προμηθειών προς ΥΠΕΞ, 20.2.1917, φάκ. Ε/
Μέτρα

Επισιτισμού

Ι.Α ΥΠ.ΕΞ, Επιστολή Εμπειρικού προς Λόρδο Γκράνβιλ 28.02.1917, φάκ. Ε/ Μέτρα
Επισιτισμού.

Ι.Α ΥΠ.ΕΞ, Επιστολή Εμπειρικού προς Πολίτη 02.03.1917, φάκ. Ε/ Μέτρα Επισιτισμού

Ι.Α ΥΠ.ΕΞ, Επιστολή Πολίτη προς Εμπειρικό, 29.03.1917, φάκ. Ε/ Μέτρα Επισιτισμού.

Ι.Α ΥΠ.ΕΞ, Επιστολή Αβέρωφ προς Πολίτη, 30.03.1917, φάκ. Ε/ Μέτρα Επισιτισμού.

Ι.Α ΥΠ.ΕΞ, Επιστολή Αβέρωφ προς Πολίτη, 08.04.1917, φάκ. Ε/ Μέτρα Επισιτισμού

Ι.Α ΥΠ.ΕΞ, Επιστολή Αντιπροσώπου Λέσβου προς την Προσωρινή Κυβέρνηση 09.05.1917,
φάκ. Ε/Μέτρα Επισιτισμού

Ι.Α ΥΠ.ΕΞ, Επιστολή Πολίτη προς Ε. Βενιζέλο, φάκ. Ε/ Μέτρα Επισιτισμού

Ι.Α ΥΠ.ΕΞ Επιστολή Ανώτατης Διεύθυνσης προμηθειών και τροφίμων προς ΥΠ.ΕΞ,
12.5.1917, φάκ.,Ε/ Μέτρα επισιτισμού.

Ι.Α ΥΠ.ΕΞ Επιστολή Εμπειρικού προς Grenard, 23.05.1917, φάκ. Ε/ Μέτρα Επισιτισμού.

Ι.Α ΥΠ.ΕΞ, Επιστολή Ανώτατης Διεύθυνσης Οικονομικού προς ΥΠΕΞ, 23.05.1917, φάκ.
Δ117(3)

Ι.Α ΥΠ.ΕΞ, Επιστολή Ελληνικής Πρεσβείας στην Γαλλία προς ΥΠΕΞ, 29.07.1917, φάκ.
Δ117(3)

Ι.Α ΥΠ.ΕΞ, Επιστολή Πολίτη προς Αλεξανδρή 09.01.1917, 21.01.1917, φάκ. Ε/9

Ι.Α ΥΠ.ΕΞ, Επιστολή Πολίτη προς Αλεξανδρή, 20.02.1917, φάκ. Ε/9

Ι.Α ΥΠ.ΕΞ, Επιστολή Πολίτη προς Αλεξανδρή, 20.2.1917, φάκ. Ε/9

Ι.Α ΥΠ.ΕΞ, Επιστολή Πολίτη προς Σακτούρη 03.2.1917, φάκ. Ε/1

Ι.Α ΥΠ.ΕΞ, Επιστολή Σακτούρη προς Πολίτη, 13.2.1917, φάκ. Ε/1

Ι.Α ΥΠ.ΕΞ, Επιστολή Σακτούρη προς Προσωρινή Κυβέρνηση της Θεσσαλονίκης,
22.03.1917, αριθμός φακέλου Ε/1.

Ι.Α ΥΠ.ΕΞ Επιστολή ΥΠΕΞ προς Ανώτατη Διεύθυνση Οικονομικών 21.3.1917, φάκ. Ε/1

Ι.Α ΥΠ.ΕΞ, Επιστολή Σακτούρη προς Πολίτη, 11.5.1917, φάκ. Ε/1

Ι.Α ΥΠ.ΕΞ, Επιστολή Νεγρεπόντη προς Πολίτη, 25.5.1917, φάκ. Ε/1

Ι.Α ΥΠ.ΕΞ, Επιστολή Ανώτατης Δ/σης Συγκοινωνιών προς ΥΠ.ΕΞ, 16.11.1916, φάκ. Α!15

Ι.Α ΥΠ.ΕΞ Επιστολή Ανώτατης Δ/σης Συγκοινωνιών προς ΥΠ.ΕΞ 25.02.1917, φάκ. Α!15

Ι.Α ΥΠ.ΕΞ, Επιστολή Δ/σης Συγκοινωνιών προς ΥΠ.ΕΞ, 16.11.1916, φάκ. Α!15

Ι.Α ΥΠ.ΕΞ, Επιστολή Δ/σης Συγκοινωνιών προς ΥΠ.ΕΞ, 22.12.1916, φάκ. Α!15

Ι.Α ΥΠ.ΕΞ, Επιστολή Δ/ση Συγκοινωνιών προς ΥΠ.ΕΞ, 28.01.1917, φάκ.Α!15

Ι.Α ΥΠ.ΕΞ Επιστολή Δ/ση Συγκοινωνιών προς ΥΠ.ΕΞ 08.02.1917, φάκ. Α!15

Ι.Α ΥΠ.ΕΞ Επιστολή Δ/ση Συγκοινωνιών προς ΥΠ.ΕΞ 11.02.1917, φάκ. Α!15

Ι.Α ΥΠ.ΕΞ Επιστολή Μελά προς Πολίτη 18.01.1917, φάκ. Α!15

Ι.Α ΥΠ.ΕΞ Επιστολή Δ/ση Συγκοινωνιών προς ΥΠ.ΕΞ, 17.2.1917, φάκ. Α!15

Ι.Α ΥΠ.ΕΞ, Επιστολή Συμβούλου Συγκοινωνιών προς Πολίτη, φάκ. Α´ 23

Ι.Α ΥΠ.ΕΞ Επιστολή Δ/ση Συγκοινωνιών προς ΥΠ.ΕΞ 20.1.1917, φάκ. Α!15

Ι.Α ΥΠ.ΕΞ, Επιστολή Μειμάκη προς Πολίτη, 13.9.1917, φάκ. Δ 118(1)

Ι.Α ΥΠ.ΕΞ, Επιστολή Αβέρωφ προς Πολίτη, φάκ. Ε/4

Ι.Α ΥΠ.ΕΞ, Επιστολή Αβέρωφ προς Πολίτη, 06.4.1917, φάκ. Ε/4 221

Ι,Α ΥΠ.ΕΞ Επιστολή Αδελφότητας Αγίου Όρους Μονή Καυσοκαλυβίων προς Βενιζέλο,
13.12.1916, φάκ. Ε/4 222

Ι.Α ΥΠ.ΕΞ Επιστολή Σακτούρη προς Πολίτη 24.01-1917, φάκ. Α/IV

Ι.Α ΥΠ.ΕΞ. Επιστολή Αντιπροσώπου Σάμου προς ΥΠΕΞ 04.01.1917, φάκ. Ε/4

Ι.Α ΥΠ.ΕΞ, Επιστολή Πολίτη προς Σύλλογο Σιφναίων, 18.01.1917, φάκ. Ε/4

Ι.Α ΥΠ.ΕΞ, Επιστολή Ανώτατη Δ/ση Κατανομής Τροφίμων προς ΥΠ.ΕΞ, 15.04.1917, φάκ.
Ε/4

Ι.Α ΥΠ.ΕΞ Αίτηση Γεωργιάδη προς ΥΠΕΞ, 24.3.1917, φάκ. Ε/4

Ι.Α ΥΠ.ΕΞ, Ανώτατη Διεύθυνση Συγκοινωνιών προς ΥΠ.ΕΞ, φάκ. Ε/4

Ι.Α ΥΠ.ΕΞ, Ανώτατη Διεύθυνση Συγκοινωνιών προς ΥΠ.ΕΞ, φάκ. Ε/4

Ι.Α ΥΠ.ΕΞ Επιστολή Λιμενικής Αρχής Θεσσαλονίκης προς Υπουργείο Στρατιωτικών
06.04.1917, φάκ. Ε/4

Ι.Α ΥΠ.ΕΞ. Ανώτατη Διεύθυνση Δημόσιας Εκπαίδευσης προς ΥΠ.ΕΞ 17.3.1917 φάκ. Ε/4.

Ι.Α ΥΠ.ΕΞ, Επιστολή Σίμου προς Πολίτη, 24.4.1917, φάκ. Ε/4

Ι.Α ΥΠ.ΕΞ Επιστολή Γκίνη προς Πολίτη, 12.6.1917, φάκ. Ε/4